

94(477.43/.44)
X90

Петро
ХРАПАК

ХРЕБТІЇВ:

старовинне подільське село
на лівому березі
середнього Дністра

Моконний п. Хмельницький
обласної наукової бібліотеки
від автора
відому краєзнавства

Місто починається з села.

Наш Хмельницький, як відомо, таке пройшов
історичні етапи: Глобальний → Проскурів → Хмель-
ницький. Вітаю з Днем міста...
Технічний редактор видання
Н.І. Кордонська таке приєднується до ві-
тання та дарує вам книжку Наддністрянського

З повагою

В. Андруш

Петро Хропак, 2018 р.

П.Д. Храпак

Пам'яті батьків присвячується

ХРЕБТІЇВ:

**старовинне подільське село
на лівому березі середнього Дністра**

Хмельницький, 2018

УДК 94(477. 43/. 44)
ББК 63.3 (4УКР. 4ХМЕ)
Х 90

Науково – пізнавальне видання

Храпак П.Д.

Хребтіїв: старовинне подільське село на лівому березі середнього Дністра. - Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2018. - 284 с.

ISBN 978-617-7600-40-3

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Державного архіву Хмельницької області (протокол № 3, від 4 липня 2018 р.)

Рецензенти:

Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор Хмельницького університету управління та права;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, заступник голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України;

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, Заслужений працівник культури України.

Затишне мальовниче село Хребтіїв над Дністром здавна приваблює поселенців. Читач дізнається про переважно драматичні сторінки історії подільського села: від перших його поселенців, їх кременевих знарядь праці, до сьогодення.

В окремих розділах подається інформація про Хребтіїв епохи черняхівської культури, часів Київської Русі, фортецю пана Володийовського, шляхетський рід Собанських та дворянський рід Патонів. У центрі розповіді – працюючі хребтіївські родини в дореволюційний період, у період колективізації, в роки Другої світової війни та відновлення колективного господарства, багатодітні сім'ї, культура та побут селян.

У книзі знайшли відображення перекази та розповіді односельців, архівні матеріали, напрацювання автора, вірші хребтіївської поетеси Галини Мельник та пісні Наддністрянського краю Ніни Кордонської.

Книга розрахована на широке коло і вікову палітру читачів: від науковців до школярів - шанувальників рідної історії.

ISBN 978-617-7600-40-3

УДК 94(477. 43/. 44)
ББК 63.3 (4УКР. 4ХМЕ)
© Храпак П.Д., 2018

*Знай, плекай і захищай
свій рідний край*

П. Храпак
«Кучерів лісок»

За велінням серця

З автором книги Петром Даниловичем Храпаком познайомився років десять тому. Тоді він, і в першу чергу дружина Ніна Іванівна, жили ідеєю книги про життя й педагогічну діяльність батька – відомого на Хмельниччині педагога й організатора освіти, завідувача Новоушицьким районним відділом освіти Івана Семеновича Кордонського. Формуючи концепцію книги, вони вивчали досвід видань такого жанру, просили відгукнутися спогадом про Івана Семеновича. Адже свого часу ми скеровували освітніми процесами – він на Ушиччині, а я – на Дунаєвеччині, нерідко бачились, спілкувались, на початку управлінської діяльності я не раз звертався до нього. Власне, було що згадати, і я незабаром відіслав їм свої міркування. Вже тоді впала у вічі їх органічна взаємодоповнююча єдність, творчий неспокій. Мені здалося, що вони порадують читачів не однією книгою, їм є про що сказати. І не помилився: незабаром Петро Данилович попросив вступне слово до його книги. Тоді у нас відбулося предметне спілкування, з якого я виніс переконання в неординарності особистості, яку формувало життя, а головне – наполегливе самовдосконалення.

Його коріння – у старовинному Хребтієві над Дністром, де народився 3 жовтня 1947 року. Там 1962 року закінчив восьмирічну школу, та ще й з похвальною грамотою – першою в житті нагородою. Атестат зрілості отримав у Калюській середній школі.

Службу в армії протягом 1966–1969 рр. проходив у Московському окрузі ППО, був акумуляторником, оператором дизель-генераторних установок, старшим електриком зміни, техніком-енергетиком військової частини. За період служби подав і впровадив п'ять раціоналізаторських пропозицій. Упродовж 1969–1978 рр. працював електромонтером, інженером оперативно – диспетчерської групи Новоушицького району електричних мереж. Очолював «Комсомольський прожектор», обирався головою профкому,

заступником секретаря партійної організації. Водночас навчався в Київському політехнічному інституті, техніку високих напруг опановував під керівництвом професора Василя Миколайовича Винославського.

Школою управління в 1978–1986 рр. стала партійна робота. Пройшов сходами інструктора оргвідділу, голови партійної комісії Новоушицького райкому партії, інструктора Хмельницького обкому КПУ. Теоретичні знання опановував у Вищій партійній школі при ЦК КПУ. Таким у радянські часи був шлях обдарованих, талановитих людей, яких партійні комітети скрупульозно відбирали і пропонували на посади.

З 1986 року свою діяльність пов'язує з охороною праці на посадах технічного інспектора праці ЦК профспілки працівників АПК, технічного інспектора праці ЦК профспілки працівників електростанцій та електротехнічної промисловості. 1993 року, після створення Держнаглядохоронпраці, очолив Хмельницьку державну інспекцію охорони праці в енергетиці, згодом став заступником начальника Хмельницької ДІОП у промисловості, начальником Хмельницької інспекції державного нагляду на виробництвах підвищеної небезпеки. І де б не працював, він завжди був у творчому пошуку, користувався повагою в трудових колективах.

2003 року його «Технічний регламент з безпечного виконання робіт на роз'єднувачах у розподільних мережах», який на той час був впроваджений у Хмельницькобленерго, схвалила колегія Комітету Держнаглядохоронпраці і запропонувала Мінпаливенерго для впровадження в інших обленерго України. А керівництво Хмельницькобленерго вперше в своїй практиці нагородило представника державного наглядового органу Грамотою за розробку та супровід впровадження Технічного регламенту. Це був той випадок, коли, за оцінкою доктора технічних наук Володимира Васильовича Назарова, бажання працювати і функціональні обов'язки Петра Даниловича співпали з його талантом творення.

Окрилений успіхом, він публікує наукові статті та розробки, висвітлює результати досліджень у галузі промислової безпеки, охорони праці та психології людини, розкриває соціальну суть невинуватеного ризику. Відкриті ним психологічні аспекти, що детермінують порушення, глибоко наочні, доступно викладені, западають в душу, закарбовуються в уяві, викликають протидію

ризику. Дослідницький хист, науковий підхід та досвід роботи допомогли йому глибоко висвітлити тіньовий бік проблем охорони праці, започаткувати, так би мовити, еру гарантування безпеки праці.

2004 року з'явилась нова розробка П. Д. Храпака «Технічний регламент з безпечного виконання робіт у колодязях, камерах, колекторах, інших підземних спорудах та замкнутих просторах», схвалений Хмельницькою обласною державною адміністрацією. Першим впровадило новачку найбільше в області комунальне підприємство «Кам'янець-Подільськтеплокомуненерго», яке очолював В. Г. Гордійчук, підтримали заступник міського голови Н. К. Підскоцька та й сам міський голова О. В. Мазурчак. А далі – впровадження інновації на підприємствах водопровідно-каналізаційних та теплових мереж, енергетики, зв'язку, цукрової промисловості, на малих підприємствах та енергонасичених, де експлуатуються тисячі колодязів, камер, колекторів: ВАТ «Шепетівкагаз», МКП «Хмельницькводоканал», Хмельницькій АЕС м. Нетішин та ін.

У 2006 році Рада з безпеки життєдіяльності населення при облдержадміністрації на селекторному засіданні схвалила розроблені ним «Алгоритми допуску до безпечного виконання робіт на будівельному майданчику», на той час вже впроваджені в КП «Цивільжитлобуд» м.Хмельницького.

Водночас прийшли і нагороди — Почесна грамота Комітету Держнаглядохоронпраці, Почесна грамота Міністерства палива та енергетики України за внесок у будівництво та пуск блоку № 2 Хмельницької АЕС, відзнака «Почесний працівник Хмельницької АЕС». 6 червня 2006 року редакція журналу «Охорона праці» вручила почесну відзнаку «За творчі досягнення, за сумлінну працю». А в 2007 році прізвище Петра Даниловича, на той час начальника Хмельницької інспекції, занесли до Золотої книги Держнаглядохоронпраці.

2008 року побачила світ його книга «Технічний регламент: безпека без ілюзій». Рецензент, проректор з наукової роботи Хмельницького національного університету, доктор технічних наук, професор, академік Української технологічної академії Віталій Григорович Каплун відзначав: «Автор зумів на основі глибокого технічного регламентування умов виробництва та дій

працівників поєднати прагнення безпечно виконати роботу як керівників та спеціалістів, так і робітників, що на рівні свідомості дозволяє протистояти спонуканням до порушень».

З плином часу все рельєфніше проглядали результати впровадження інноваційних розробок П. Д. Храпака: якщо за останні вісім років, до впровадження Технічного регламенту (до 2003 року) у Хмельницькобленерго трапилося дев'ять випадків ураження струмом напругою 10 кВ при виконанні робіт на роз'єднувачах, то після впровадження (2003–2018 рр.) таких нещасних випадків не було зовсім. Позбулися в області і масового травматизму під час робіт в колодязях, камерах, колекторах, інших підземних спорудах та замкнутих просторах. А це – врятовані десятки людських життів...

Сьогодні Петро Данилович знаний в нашому краї і як автор художніх творів. Перлиною поетичного надбання автора є пісня-балада «Хребтіївська затока». Йому вдалося відтворити й зберегти для прийдешніх поколінь таємниці Хребтіївського яру, сьогодні залитого водою. Твір пройнятий любов'ю до людей, до рідного краю. Ще 2007 року член Національної спілки письменників України, автор багатьох книг Микола Никанорович Магера, ознайомившись з творами Петра Даниловича, присвяченими фронтовикам Івану Семеновичу Кордонському та Данилу Васильовичу Храпаку, їх бойовим побратимам, зокрема віршем «У вихорі життя», писав: «Поетичні рядки сповнені динамізму, глибокого філософського змісту. Автор зумів відтворити шлях становлення воїна від зернини-паростка до мужнього захисника Вітчизни, творця долі в мирний час. Перечитуючи оповідання «Солдатські чоботи», «Красу Поділля не передати», «Довести, переконати», «З розмови ветеранів», «Незабутній день», помітив, що вони, як і вірш та інноваційні розробки, проникнуті ідеєю творення, гуманності, боротьби за життя».

Але повернемося до наших з Петром Даниловичем перших зустрічей. Ще тоді, гортаючи сторінки ще не опублікованої книги «Технічний регламент: безпека без ілюзій», яку благословив вступною статтею «Таланти Хмельниччини», помітив, що автор вміло поєднує виклад результатів фундаментального дослідження з технічних питань з розповідями про історичні події та людей рідного краю. Мені здалося, що він незабаром звернеться до істо-

ричної тематики. І не помилився. Тепер читачі отримують книгу про Хребтіїв – чарівний куточок Подільського краю. Вона містить одинадцять розділів, охоплює період з глибини віків до сьогодення. Кожний розділ має своє змістове навантаження, але книга сприймається як єдине ціле. Автор вміло використав матеріали археологічних досліджень, архівні документи, спогади односельців, місцевий фольклор, напрацювання попередників – «Акты Барского староства» (XIV–XV ст.), історичні нариси М.С. Грушевського (XV–XVIII ст.), описи церков і парафій істориків другої половини XIX – початку XX ст., праці Є.Й. Сіцинського. Дослідження поєднуються з розповідями про односельців – великі родовиті родини, багатодітні сім'ї, долі людські...

Не ставлю своєю метою дати оцінку змісту книги й форми його подачі – це зроблять читачі. Одне скажу: книга побачила світ своєчасно і відповідає курсу на видання історії населених пунктів України в новій історіографічній редакції, започаткованому патріархом українського краєзнавства академіком Національної академії наук України П.Т. Троньком. Цей напрям активно реалізують науковці і краєзнавці – члени Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України. І Петро Данилович Храпак виявився в перших рядах літописців рідного краю.

Віктор Степанович Прокопчук, заступник голови Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Української академії історичних наук, Заслужений працівник народної освіти України.

Розділ I

Завітайте в Хребтіїв

*с.Хребтіїв – на лівому березі р.Дністер – городище
X ст. н.е. З двох боків обмежене крутими схилами,
а з напільного боку – двома дуговидними валами.
На схід від села – трипільське поселення [29]*

Дорога в Хребтіїв починається в Новій Ушиці.

Вийшли за Трихівський ліс, повернули на Кучу, а далі прямо. Із розповідей батька: «Будували дорогу гуртом, по частинах. Спочатку до Кучі 8–10 км. Доводилося завдання до місцевих господарств, звідки чоловіків по черзі направляли на «Гоструд». Вимостили шосейну дорогу до Кучі та через село. Роботи призупинила війна...»

До війни, працюючи бригадиром Кіровського будівельного тресту, батько брав участь у будівництві ряду шкіл у Москві (1935 р. – школи по Хорошовському шосе Краснопресненського району, школи по вул. Народній, № 5), мосту через Москву-ріку в м.Воскресенську (1936 р.), вніс свій вклад у будівництво школи в Новій Ушиці... Розповіді батька мене цікавили, оскільки я трудову діяльність розпочав у Новоушицькому міжколгоспбуді і брав участь у будівництві нового корпусу школи та районного будинку культури. Було це на стадії геодезичних зйомок. Відчув поклик душі, вдалий перший крок та вклад у такі грандіозні, як для райцентру, будівлі. Мріялось про їх завершення, але призвали в Армію...

Щось то воно є. Будувати мені, як і батькові, подобалось. Відіграли свою роль і батьківське ставлення голови міжколгоспбуду Віктора Альміна до молодих працівників, і приклад моїх перших

ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
на рабочего Новоушицкого межколхозстроя

ХРАПАКА ПЕТРА ДАНИЛОВИЧА

Тов.ХРАПАК П.Д. 1947 г.
рождения , украинец, уроженец
с.Хребтієв, Новоушицкого р-на,
чл.ВЛКСМ, образование II кл.

Тов.ХРАПАК Петр Данилович работает в
Новоушицком межколхозстрое в качестве рабочего с 1965 г.

За время работы показал себя дисциплиниро-
ванным, принципиальным товарищем.

К работе относится добросовестно.

Пользуется авторитетом среди коллектива
межколхозстроя.

Со стороны администрации замечаний в
работе не имеет.

Председатель Совета
Новоушицкого МКСО

В. Альмин
В. АЛЬМИН

наставників, вихідців із Хребтієва, – будівельника Петра Арсені-
йовича Волощука та головного бухгалтера Михайла Іллча Гладія.

Пізніше Михайло Гладій, як секретар парторганізації між-
колгоспбуду, відзначить, скільки знаних людей – керівників та
спеціалістів – починали свою трудову діяльність у міжколгоспбу-
ді. Серед них прозвучить і моє прізвище.

*Я ціную своїх керівників та наставників – психологів вироб-
ництва, й досі використовую їх досвід у роботі з людьми.*

*Зізнаюсь читачам. Ще тоді я твердо переконався, що сут-
тєвих результатів, змін, тим більше корінних, силою не досягнеш.*

У книзі «Технічний регламент: безпека без ілюзій» (2008 р.) методиці переконання я присвятив окремий розділ. Метод гарантування безпеки праці, висвітлений у книзі, ґрунтується на глибокому переконанні працівників, його канвою є психологія людини, психологія безпеки праці зокрема. У ньому досліджено психологічні аспекти, що спонукають до порушень, віднайдено дотичні, де інтереси керівників та безпосередніх виконавців робіт збігаються... Про глибину переконання я зауважував так: «Потрібно створити атмосферу, щоб тебе не лише почули, зрозуміли, погодились, а й підтримали, підклали своє плече...»

Але стати дипломованим фахівцем-будівельником не довелося.

1 листопада 1966 року випав перший сніг на незамерзлу землю. Буксує наш ГАЗон під управлінням досвідченого водія Йосипа Павловича Савчука бездоріжжям до Пилипів-Хребтіївських, а далі насипом без твердого покриття до Кучі... Прибули на Новоушицький стадіон вчасно. Кілька настановчих слів воєнкома, напутніх побажань батьків, і через двох діб нас зустріла скрипучим снігом Москва, Воскресенськ. Однак вже 7 листопада ми, новобранці, в гімнастерках вишикувалися на плацу для святкової ходи. Сонячний день, морозу та снігу як не було.

Отримав першого листа з дому. Батько повідомив, що 2 листопада сніг зійшов, осіннє бездоріжжя посилилося.

Сьогодні від Нової Ушиці до Кучі дорога з асфальтованим покриттям, а до Хребтієва – насипна з твердим покриттям. Цілорічно курсує автобус Хребтіїв-Хмельницький. Здійснює цей рейс своїм бусиком житель с. Хребтієва Катеринчук Віктор Іванович. Раніше водіями автобусів працювали вихідці з Хребтієва – Волощук Матей Олександрович (1930 р. н., закінчив Новоушицький технікум механізації сільського господарства), Вуйлов Леонід (нагороджений урядовими нагородами), Білик Михайло Миколайович та ін.

У Хребтіїв на відпочинок

*Історію села онукам передайте,
Купатись, засмагати в Хребтіїв приїжджайте.
А у Хмельницькому, почуйте тепер,
Куди на рибу їхать? В Хребтіїв на Дністер!*

*Прозора і глибока Хребтіївська затока,
Чудова, вабить око Хребтіївська затока.
Отож, ви час не гайте, в Хребтіїв приїжджайте!
(Із пісні-балади П. Храпака «Хребтіївська затока»)*

З авторами статей в інтернеті, які відгукуються про Хребтіїв як казковий куточок Наддністрянщини, де варто побувати (*«пейзажи здесь просто фантастические – водная гладь такая, что глазом не охватишь, местами глубина до 30 м, а горы – ну впрямь Карпаты!»*), але нарікають на погані дороги, потрібно погодитись, хоч все сприймається в порівнянні.

Усього півстоліття тому нас, допризывників, взимку викликали у Новоушицький військкомат на медкомісію. Дороги завіяло, добиралися колгоспними кіньми. В основному бігли за саньми, щоб було легше коням долати снігові кучугури. Так разом ми подолали 25 км. Як тут не згадати історичний роман польського письменника Генріка Сенкевича «Пан Володиевський», в якому описується Хребтіїв тієї доби:

«Хрептев... (*транскрипція слова Хребтіїв*) сторожевое поселение на границе с Диким полем». (Вигідне географічне положення сприяло розвиткові села. Прим. автора).

(*Дике поле – нерозмежовані і малозаселені причорноморські і приазовські степи між Дністром на заході і середньою Волгою на сході*).

«... глухие и дикие ушицкие пущи»;

«Кругом сплошь овраги, заросшие лесом, глубоченные пещеры и разные потаенные места, в которых сотнями разбойники прячутся, не говоря уже о тех, что приходят из Валахии» [49, с. 136].

(*Валахія – історична область на півдні Румунії, між Карпатами і Дунаєм. З IX ст. Валахія – феодальне князівство, з XVI ст. – під турецьким володінням*).

«... глушь там страшная. Деревенька всегда была захудалая, а за двадцать лет через нее столько раз казацкие ватаги и чамбулы проходили, что боюсь теперь там доски целой не найти» [49, с. 136].

(Чамбул – мобільний загін татарської кінноти, що врізнобіч віддалявся від головного табору (коша) і чинив раптові напади на мирне населення з метою грабунку).

«Глуш»... Але за цю «глуш» воювали. Звичайно, не той сьогодні Хребтіїв, час не той. А у відпочинок потрібно вкладати. Є надія, що й до Хребтієва проляже добротна асфальтована дорога. Тим часом Хребтіїв газифікують. У будинках по центральній вулиці вже виконана розводка, встановлені газові плити...

Як розповіла жителька Пилипів-Хребтіївських Акуліна Семєнівна Дем'янова, нещодавно (липень 2013 р.) тут, в Пилипах-Хребтіївських, святкували пуск газу на три села. Хоч запалювали символічний факел від балона із зрідженим газом, оскільки була завершена будівництвом газова мережа високого тиску, свято вдалося. Газ у Хребтіїв прийшов! У святковому дійстві брали участь представники з Іванковець та Хребтієва. Дійство завершилося концертом самодіяльних колективів Іванковець, Пилипів-Хребтіївських та Хребтієва. З пуском газу жителів сіл вітав Пилипо-Хребтіївський вокально-хореографічний ансамбль «Ліпушка». Хребтіїв представляли учасники художньої самодіяльності школи під керівництвом Галини Юхимівни Глухман. Її віртуозна гра на баяні, тональність, виразність, лагідність, співучість зачарували слухачів. Чується лагідне: «Талант від бога...»

Грушевий рай

Від Пилипів-Хребтіївських до Хребтієва рукою подати. П'ять кілометрів проїдеш за лічені хвилини. Варто перетнути «граніцю» (*лісосмугу, яка відділяє Хребтіївські поля від Пилипо-Хребтіївських*), як попадаєш в грушевий рай. Обабіч дороги висаджені різні сорти груш – від ранніх літніх до пізніх осінніх. Душа радується – тут можна скуштувати смачних запашних груш на вибір...

(У колгоспному саду, як і на городах селян, також росло багато груш. Їх, як і яблука, сливи, вишні висушували на лозницях. Фруктовий компот із сухофруктів цінувався в Росії. Батько від правління колгоспу їздив у м.Балашов для реалізації сухофруктів. Від цього колгоспу мав значний дохід, хоч був мільйонером за рахунок реалізації свіжих яблук...)

Поласуйте шовковицею

Але ми забігли наперед, мабуть груші звабили. Від Пилипів-Хребтіївських до «границі» ви можете скуштувати солодкої, найрізноманітніших сортів, шовковиці (морви), яка по обидва боки шляху висаджена у 2 ряди. Місцеві жителі знають, чому такі щедрі тутешні господарі, а ми звернемося до Державного архіву Хмельницької області

[Фонд Р-4249].

У 1937–1973 рр. діяв Хмельницький обласний трест по шовківництву Управління шовківництва Міністерства сільського господарства УРСР – м. Кам'янець-Подільський (з 1954 року – Хмельницька організація розвитку шовківництва, заготівлі і первинної обробки коконів на території Хмельницької і Чернівецької областей).

У 1960 році по Новоушицькому району заготовлено 4900,9 кг коконів [25, арк.6].

Як відомо, шовкопрядів годують листям шовковиць. Кол-госпних приміщень для вирощування не вистачало, тому роздавали личинки шовкопрядів для вирощування мешканцям села. Приносять господарю сільські активісти в коробочці від сірників маленьких черв'ячків, примовляючи: «У вас морва на околі, листя досить, велика хата пустує, ми вам дамо лише один грам...» Спочатку шовкопрядів розміщували на газеті, і вони з'їдали кілька листочків морви. А коли шовкопряди починають рости, наявного приміщення не вистачає, листя також, отож гайда за листям на шлях... Господар бідкається, додатково будує нари для шовкопрядів у 2–3 поверхи, частину їх переносить у комору...

«Зате мали натуральний шовк», – скажете Ви. Так, мали. Дівчата полюбили шити шовкові блузки з вишитими гладдю квітами, хлопці – сорочки. Але період використання шовкових тканин був недовгим. Вітчизняна промисловість у достатній кількості почала випускати добротні бавовняні та льняні тканини, пізніше модними були нейлонові вироби, а шовковиці обабіч шляху – чорні, білі, жовті, рожеві – на всі смаки стали в нагоді лише перешитим. Все тече...

Неформальний поділ угідь

Неформальний, але й досі служить людям.

Перетнувши «границю», по ліву руку від шляху аж до Хребтіївського яру – «*Зимничина*». Сюди ваблять холодні джерела. Праворуч – «*Якубчик*». Поля прилягають до джерела з невеличким ставком. Далі «*За Горбам*» поля простяглися між садом та Джуржівським (Березівським) яром. Проїхавши через все село, виїдете на «*Погорілу*» (так жителі села називають урочище спаленого старовинного Хребтієва). Поля тягнуться від села аж до крутого Дністровського схилу. Тут, дякуючи природі, обривчасті скелі висотою у двоповерховий будинок утримують чорноземи полів від зсуву у 100-метрову прірву. У місці, де скеля тисячоліттями підмивалася водою і зсунулася, утворилася велика біла круча (біла від добутих внаслідок ерозії білого піску, білої глини, вапняку та крейди). Над скелями – густі зарослі терену. Стоячи на скелі, ви не побачите суворих горизонталей на ній, зате з висоти відкривається захоплюючий вигляд на Дністровське водосховище.

З давніх-давен такий поділ угідь служив людям чітким орієнтиром розміщення посівних площ. У радянський період із уведенням сівозмін полям на угіддях були присвоєні номери, про які знали хіба що керівники та спеціалісти господарства. Сьогодні номери полів не застосовуються, оскільки частина їх не засівається, земля, де раніше росли виноградники та були баштани, не використовується, а частина поля на Погорілі (південно-західний схил аж до Джуржівського (Березівського) яру) зайнята під дачний масив.

Чи поділявся Хребтіїв на райони?

Так, щось подібне є і сьогодні. Аж до початку ХХІ століття Хребтіїв умовно поділявся на п'ять частин: **Лучка** (ліворуч при в'їзді в село), **Центр** (від в'їзду в село і аж до школи, нині церкви), **Пушкінська** (прилягала до Хребтіївського яру), **Гатка** (прилягала до Джуржівського яру), **Тернівка** (прилягала до Погорілі та Хребтіївського яру). Так історично склалося, що такі назви відображали особливості певної частини села. В Гатці були невеликі ставки для вимочування конопель. Рівчак перегороджували (загачували), утворювався ставок.

Мати такий ставок для вимочування конопель було життєвою необхідністю, адже з пряжі конопель ткали біле полотно, рушники, веретки та ін.

Мешканці Тернівки інколи вимочували коноплі (особливо плоскінь) у річці Петрів Батіг. При березі забивали в дно міцні кілки, до яких прив'язували в'язанки з горсток конопель. Це було досить ризиковано, тому що вимочування, в залежності від температури води, триває майже 10 днів, і весь цей час господар хвилюється, щоб не пішов дощ і прибулою водою не забрало коноплі. З дитинства запам'ятався вислів сусідки Марфи Головатюк: «Дощем прибїгла до річки і лише сплеснула руками: вода понесла мою плоскінь у Чорне море...» За колгоспу дозволялося вимочувати коноплі у великому Хребтіївському ставу. У стоячій теплій воді коноплі швидше вимочуються, але якість пряжі нижча, полотно виходить жовтіше і його потрібно більше відбілювати на сонці. От і вгадай, як краще вчинити.

На краю Тернівки були зарослі терну. Ягоди восени збирали, сушили і використовували взимку разом з сушеними грушами, яблуками, сливами і вишнями для приготування узвару.

Моя тітка, Ганна Федорівна Готко (1910 р.н.), проживала на Герлі. Назва походить, мабуть, від слова «гирло». У цю місцевість після дощу та танення снігу стікалася вода, яка згодом висихала. У дощове літо вода підступала аж до сараю (шоти) і могла зберігатися аж до осені.

Поділ села на райони використовувався для орієнтиру, хто де проживає, але кожен господар двору чітко знав, до якої частини села належить його двір.

Сьогодні, у зв'язку з приватизацією та необхідністю оформлення відповідних документів на будівлі, кожній вулиці присвоїли назву, а будинкам номери, які відображені на схемі села. Але це чисто формальна справа. Фактично в побуті використовуються історичні назви.

Умовний поділ сіл на частини (райони) досить поширений. У Пилипах-Хребтіївських, наприклад, частини села, вулиці називають сотнями. Перша, друга, третя сотні. У Борсуках запам'ятався вираз «На Кормані музики грають».

Розділ II

Таємниці Хребтіївського яру. Запрошуємо в подорож

Кожен із нас у свій час відчував нестерпне бажання поринути у сиву давнину, історію предків... Дивно, але особливо у дитинстві, коли ще не пізнані прості речі, так хочеться полетіти в далечінь, заглянути за обрій...

Полинемо й ми з групкою дітей у 1955 рік, коли про Дністровську ГЕС точилися перші розмови, а Дністер зберігав свою природну красу.

О, скільки запитань!.. Чому біля самого Дністра, в глибокому стометровому яру, поряд із гирлом завжди чистенької річки Петрів Батіг кам'яні склепи погребів, хто, коли й чому саме тут їх побудував і чому залишив, адже під час найбільшого розливу Дністра повеневі води їх не досягали, а долівка в погребях залишалася сухою. Зважено, мудро... Поряд – величенький клаптик землі... А пройдеш через нанесене креміння, перейдеш через оцей Батіжок, пройдеш стежинкою крізь гнучкі тіністі лози і заслухаєшся, замилуєшся різнобарвними переливами, клеко-тінням, дзюрчанням, ніжним шепотінням мужнього Бурнака на звуженні ріки.

Ніжний, мужній Бурнак

Бурнак зумів прийняти плинь, пропустити крізь чарівні клавиші-скелі і створити дивовижний звуковий та променевий орган – для нас.

Сюди прибігаєш помилуватись, порадитись, а ще пізніше ви-зріває строфа:

Дорогі мої земляки Ніно Іванівно і
Петро Івановичі!

З бажаністю за книгу-портрет про вашого
батька Коростяського Івана Сергійовича пише
вам з Новодністрівська Галина Мельник.

На Великодні ми були у маленькій Тамарі
Антонівні в Новій Ушищі, і вона мені передала
цю книгу. Ми вдвоє прочитали. Хоч
один екскурс: молодіж! Дуже калеска праця,
але не зупиняється портрет про дорожню вам людину,
а мимовільно буде пізнаватися, вивчатися май-
бутніми поколіннями наших земляків.

Я вам теж взаємно приготувала маленький
портретик. Мною вибрано три поетичних
збірки у вид-ві "Група" в Тернопілі і дві з них
я вам передаю.

Ніно Іванівно, я дуже вдячна, що в спогадах
вашого чоловіка є рядки про мого батька-
Богдана Івановича Антоновича. Наші батьки
були дуже давно знайомі. Найбільше їх
зближувала багаторічна педагогічна праця.

Мій батько, як і ваш, з першого дня
війни і до останнього був на фронті,
спочатку комуністичним, звідси перешли до
потім став політруком. Богато того я і
не знаю. Був і контужений, і поранений,
але, не маючи вже здоров'я, врятував додому
все ж таки живим.

Мені дуже шкода, що я так мало
розповідала батька про той тяжкий його
місяць. А він, коли поспішав розповісти,
то плакав.

Я хочу вам розповісти один історію
дуже давню. Як, можливо, про це вже
знаєте. Коли я ~~розповідала~~ вірила у вихід
жизні, то звернула увагу на третю
сторінку: "Група..." і подумала, що
невипадково написано про це.

Рядки із листа відомої хрещтійської поетеси Галини Терентіївни
Богдани-Мельник, яка сьогодні проживає в м. Новодністрівську.

*Бурнак...
Так круто повернув
Дністрову ширину,
Тебе проніс, та не скорив
Прудкий потік у глибину,
Бурнак...*

А як поетично витончено відтворив Бурнак у своїй поезії відомий український поет Василь Федорович Василяшко (*уродженець с. Куражсин, вчений секретар Всеукраїнського товариства «Знання»*). Перша моя зустріч з цією видатною людиною відбулася в Києві у Жовтневому палаці після завершення пленуму товариства перед концертом. Запрошення на концерт отримав від голови районного товариства «Знання» Кордонського Івана Семеновича. На той час я навчався в Київському політехнічному інституті. Раніше про Василя Федоровича я знав лише з розповідей та його збірки поезій.

Моє відчуття витонченості, мудрості, щирості душі цієї людини підтвердилось. Наступні його збірки поезій я перечитував, як кажуть, від палітурки до палітурки. У кожній із них були вірші про знайомі прекрасні місця над Дністром – Бурнак, Заставу, Погорілу, монастир у скелі... Вони миттєво відтворюються в уяві, захоплюють неповторністю краєвидів, переливанням кольорів, строгістю крутих берегів, кам'яних схилів, які, здається, поряд з тобою, вгорі завершують горизонт.

Звідси історія наших предків, сива давнина, старовинні Калюс, Хребтіїв, Куражсин, працьовиті люди, квітучі сади, роздуми. Поет зумів злетом душі охотити красу неповторного куточка Поділля, випромінити її в своїх поезіях для майбутніх поколінь. [40, с. 224].

З Бурнаком пов'язані розповіді односельців (див. лист Г.Т.Мельник).

Ми перечитували вірші Галини Терентіївни: «Спогади про Калюс», Дністер... Її патріотична «Дума про Погорілу» надихатиме на роздуми не одне покоління.

Згадався вірш Василя Василяшка «Бурнак», написаний дещо раніше, промайнули розповіді батька про критичні хвилини в його житті. Так, Бурнак вселяє силу, віру, єднає покоління...

Аж зараз, через стільки років, читаючи
твою, Петро Сакимовіч, поезію, все згадує.
І, мабуть, це так було на Бурнаку.

Я бажаю вам міцного здоров'я,
всіх земних благ.

З вдячністю – Тамара Богрін,
Мелник

м. Новодністровськ
Буковина.

13.04.2007р.

А тим часом групка дітей під керівництвом нашого ватажка – старшокласника Бориса Якубова, спустившись Хребтіївським щовбом (кам'янистий виступ між Хребтіївським та Дністровським схилами) вниз, переходить через прозорий Батіжок, долає «границю» й повільно піднімається по Куражинському щовбу, збираючи ще не розпуклу сріблясту щовкову травичку (так у Хребтієві називають ковил-траву). (Ой, не встиг попередити: умовна границя між Куражином і Хребтієвом проходила не по річці. Річка – Хребтіївська, як і левади та пляци, а ліс на Куражинському схилі – Куражинський. Хоч Хребтіївська річка впадала в Бурнак, та Бурнак ми не ділили. Бурнак, як явище природи, був спільним...).

Застава

Щовковистої травички було досить і на Хребтіївському щовбі та на схилі до Дністра аж до «греблі» (так називали «Вали» над щовбом між Дністровським та Джуржівським схилами) та Кучерового ліска (дубовий ліс площею 3 га на відстані 250 м від вищезгаданих Валів над Джуржівським яром), але тут, на Куражинському щовбі, як ми вважали, «ще не ступала людська нога», і це особливо вабило нас. Піднімаємося все вище і вище. Спочатку ніби по вузькій кам'янистій доріжці, яка все більше і більше переходила в стежку та ховалася в зарослях. І ось руїни великої з

міцними кам'яними стінами будівлі. Це застава... Так, справжня колишня застава «Ластівка». *(До Другої світової війни по Дністру проходив кордон з Румунією. У 1918 році, у зв'язку з приєднанням Бесарабії до Румунії, кордон перемістився з Прута на Дністер, а тепер це межа з Чернівецькою областю, яка розкинулась по той бік Дністра).*

Допитливості немає меж... Як жили тодішні охоронці кордону, скільки їх було, де утримували коней?

Перед заставою збереглася доріжка, а за нею рів для стримування гірських снігових лавин та відведення води. Піднявшись на уцілілу стіну, бачимо вдалині, по інший бік Дністра, монастир у скелі. Давнина...

Спустившись від застави по Куражинському щовбу вниз, ми попадаємо на Калюську дорогу, яка в бік Хребтієва проходить над обривистим берегом проти течії нашого в'юнкого прозорого Батіжка, а через метрів 200 входить у нього. Ліворуч відкривається незаліснений схил родючої землі. З розповідей старожилів, тут були городи жителів яру. А мені запам'ятався сінокіс. Перевертаючи покіс скошеної трави, легко збираєш запашні червоні та рожеві полуниці, яких у високій траві не було видно. Батько розповідав, що раніше площа цього незалісненого схилу була більшою, але після переселення жителів яру в Хребтіїв значну частину родючої землі «захопили» акації.

Федьова Левада

Пройшовши проти течії Батіжка, ми непомітно зустрічаємо велику Федьову Леваду. Спочатку на вході з лівого боку біліється вапнярка *(заглиблена кругла споруда, в якій з місцевого вапняку випалювали вапно. Після завершення випалювання вапно забирали для гасіння, а біля споруди залишалося технологічне каміння, яке під час випалювання лише нагрівалося. Після дощів оболонка технологічного каміння також частково розлюсовувалася і каміння ставало білим. Для випалювання використовувалися дрова з місцевого лісу).*

А даліше на леваді пасуться спутані попарно коні. *(Конюхи спутували коней виготовленими в господарстві конопляними мотузками, щоб вони не пішли за межі левади).*

На леваді під лісом, поряд з рівчаком від джерела, влаштовано літній табір для телят. Піднімаємося крутим схилом до славетного джерела. *(За легендою, жителі старовинного Хребтієва з Погоріли та й пізніше ходили по воду для хворих людей через ліс саме до цього джерела).*

Про нього розповість Вам майже кожен мешканець Хребтієва. Джерело, як і Бурнак, постають в уяві, особливо в скрутні хвилини життя та за межами Батьківщини, і стає в пригоді їх чудодійна сила, усвідомлення, що ти не один, ти виживеш...

Ось послухайте записану раніше розповідь мого батька – учасника Другої світової війни Данила Васильовича Храпака:

«В Угорщині я був поранений в ногу. Так як кістку не зачепило, через днів десять я вже повільно ходив і повернувся в свій підрозділ. Командир зрадів і зразу ж направив автоматником в обоз. Я не став заперечувати, так як рана виявилася глибокою і давала ще про себе знати. Мені виділили п'ятнадцять полонених німців для заготівлі сіна для коней..

Серед них призначили старшого, який трохи розумів російську мову. І косовиця пішла: у видолинку покіс лягав за покосом. Я пригадав свій край: Погорілу, Якубчик, Зимничину. Тут, як і біля Хребтієва, поля прилягали до джерела, яке було ніби центром угідь. Сонце пригрівало, старший німець напівросійською та жестами доводив, що потрібна вода. Я кивнув головою і сказав: "Гут". Один із німців миттєво зібрав посуд, зняв штани (як доказ того, що не тікатиме) і кинув їх на покіс. Я знову кивнув головою.

У цю мить відчув нестерпний біль у нозі, зрозумів, що відкрilasя рана... Небо закрутилося наді мною, я стояв, ніби у вихорі хмар, а потім повільно опустився на землю. Деякий час ще чув якісь напівмузикальні звуки – і знепритомнів...

У такому стані був, мабуть, недовго. В якусь мить відчулася Дністрова свіжість. Потужний шум Бурнака на звуженні ріки миттєво перейшов у грайливе дзюрчання джерела з скелястого схилу до Федьової Левади. Великі краплі води, що по гілці відділялися від джерела, повільно падали в прозоре озерце: бовть, бовть, бовть... Однак прийшов я до пам'яті, мабуть, швидше всього від холоду.

Старший німець хлюпав на мене холодною джерельною водою. Мій автомат був поруч. Я вже міг командувати, але чотири німці без команди перенесли мене на плащ-палатку і в супроводі старшого доставили в підрозділ. Інші десять залишилися косити. Обійшлося перев'язкою...»

[56, с. 288–289].

Характерно, що це джерело не вимагає догляду. Кожен подорожній нап'ється холодної, кришталево-чистої водички і хіба що долонею прочистить витік води з озерця. Символічно, що навіть після будівництва Дністровської ГЕС Федьова Левада затоплена, утворилася глибока Хребтіївська затока, але вода не піднімається всього декілька метрів до джерела, і воно продовжує, як і в давнину, служити людям.

Козацька дорога

На протилежному від Федьової левади боці, на Куражинському схилі, видніється Козацька дорога на Шуру (нині Куражин). Час значно змінив її, вода вимила каміння, але ще й сьогодні по ній можна проїхати кіньми. Від застави по цій дорозі можна було проїхати на Куражин, а лівим берегом Дністра – на Калюс. Від Федьової левади із-за крутих обривистих берегів даліше річкою не проїдеш. На цій ділянці працювали млини, а кінна дорога проходить вище, по Хребтіївському схилу над кручами, паралельно до річки.

Левада та млин Крижевського. Використання води як ознака цивілізації.

А ми глибоким ярмом по пляцах та річкою проходимо до левади Крижевського. За площею вона, мабуть, дещо більша від Федьової. Але ця левада, на відміну від Федьової, розміщена по інший бік річки та прилягає до Куражинського схилу. Вона зустрічає нас великими, крислатими, одягнутими у біло-рожевий цвіт яблунями. Під лісом видніється стара фоса водяного млина, по якій надто давно не протікав Петрів Батіг, а ще нижче, у зарослях слив, ледь видніються залишки кам'яної будівлі млина.

Фоса (канал, штучне русло для відбору води для млина) довжиною біля 250 метрів. Русло фоси влаштоване майже горизон-

тально, чим забезпечувався спокійний потік води. Під час поведінки водяна лавина несла рештки соломки, сіна, гілки дерев, тому гідроспорода передбачала протікання значної частини води по справжньому руслу річки.

По кам'яному фундаменту будівлі млина можна визначити виробничі приміщення, де влаштований млин та приміщення для проживання мельника, або склад. Заглиблена споруда для водяного колеса, вимурована з каменю, збереглася. За її розмірами, можна припустити, що водяне колесо мало діаметр не більше 3–3,5 м. Ширина заглибленої споруди – близько 3 м. Враховуючи можливий потік води, передбачаємо, що потужність млина була незначною.

На Хребтіївському схилі зеленіє обіч. Нічим не засаджений схил використовувався як пасовище.

(Жителі Хребтієва ще пам'ятають, коли млин Крижевського Олекси діяв, але, за переказами, на річці Петрів Батіг у давнину працювали три водяні млини.)

Використання води, в т.ч. для роботи млина, без сумніву, є вагомим ознакою цивілізації. Але та ж цивілізація змушувала людей залишати домівки, млини, левади і поселятися там, вгорі, на Погорілі та в сьогодинському Хребтієві.

Крижевський Олекса після переселення в Хребтіїв проживав у хаті біля тодішньої церкви. Це найвища місцевість у Хребтієві. Пізніше в цій хаті проживав Різник Ілля – шофер колгоспу «Більшовик».

Його «полуторка» інколи проїжджала по селу, а ми, діти, бігли за машиною, щоб відчутти приємний запах вихлопних газів газового двигуна. Його син Різник Борис Ілліч навчався у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, і після його закінчення працював зоотехніком у місцевому колгоспі «Більшовик», а після об'єднання земель Хребтієва, Іванковець та Пилипів-Хребтіївських – в радгосп ім.Котовського – головним зоотехніком радгоспу, секретарем парткому, проживав в Пилипах-Хребтіївських. Його дружина працювала завклубом.

У період приватизації та розформування радгоспу ім. Котовського був створений радгосп «Хребтіївський», а Борис Ілліч переїхав у м. Кам'янець-Подільський, оскільки його дружина родом із Кам'янецьчини. Я, працюючи технічним інспектором праці ЦК профспілки

працівників електростанцій та електротехнічної промисловості (1987 р.), а пізніше начальником Хмельницької інспекції державного нагляду на виробництвах підвищеної небезпеки, зустрічався з Борисом Іллічем на Кам'янець-Подільському електромеханічному заводі, де він працював в службі постачання та збуту. Він розпитував про Хребтіїв, про людей, про директора радгоспу Волощука Петра Арсенійовича, головного механіка Петра Павловича Мудрика. Цікавився, як масток Патона (тоді велися ремонтно-відновлювальні роботи), чи працює в радгоспі Катерина Матірко, а де її син Василь (*на той час Василь Афанасійович проживав у Пилипах-Хребтіївських, працював завфермою в Іванківцях та в столярній майстерні*). Я все знав про сім'ю Матіроків, тому що часто приїжджав до батька в Хребтіїв, працював на городі, а наші городи межували. До цього Василь Афанасійович проживав у Кучі, працював учителем ручної праці середньої школи.

Неймовірно, нас об'єднував Хребтіїв. Край, де ти народився...

Петечкова хата

По річці та плячах підходимо до подвір'я Петечки. Видніється невелика хата, прибудовані господарські будівлі та пошир (піднавіс) для сіна. Поряд просушується натягнута каблуками з ліщини фатка (*рибацька сітка 2 × 2 м*). Хата під соломою, глинобитна. Балки до дерев'яних стовпів у стінах кріпляться п'ятнарами. Між стіною і п'ятнаром сушаться лікарські трави. У Хребтієві кріплення балок п'ятнарами до стовпів вже давно не застосовувалося.

Розташована хата майже над річкою на обривистому правому березі, а город займає значну частину Хребтіївської обочі. На городі пораяється господар. Город, як і заставу, від дощових і талих вод захищає неглибокий яр. Ми завжди дивувалися, чому самотній літній чоловік проживає в єдиній хаті, що залишилася в Хребтіївському яру, і не переселяється в Хребтіїв. А після повеневих вод та злив ми бігли нижче городів, щоб подивитися, як розлилася річка і чи стоїть ще Петечкова хата. Коли ми збирали гриби в лісі на Куражинському схилі, то доходили лише до Куражинської дороги. Ліс навпроти Петечкової хати вважали Петечковим. Я лише один раз після повернення з армії

зблизька бачив Петечку в Хребтіївському продмазі. Коли він купував хліб та інші продукти, я був поруч. Середнього зросту чоловік, приємної зовнішності, охайно одягнутий, довге сиве волосся спадало на комір, тихо розмовляв з продавцем. Я міг не звернути на нього уваги, але інша продавець Надія Резнік (Андрухова) мені тихо сказала: «Це Петечко...»

А коли Петечко занедужав, він змушений був переселитися в Хребтіїв до родичів, проживав у Гатці. Передовий механізатор Володимир Павлович Мудрик на той час побудував для сім'ї новий будинок, а в старій хаті над яром, яка по розміру та стилю будівництва була як і Петечкова, поселили цього чоловіка.

Вище Петечкової хати в Хребтіївському яру будівель не було, оскільки пляци зменшувалися, а обіч, аж до Іванковець-Хребтіївських, усе крутішало, що унеможливлювало її використання для городу.

Довідка: *Шпак Петро Маркович, 1880 р. н., (Петечко) був самотнім, Дружина Марія Степанівна (1882 р. н.) померла. У сім'ї дітей не було. Петечко залишився проживати в Хребтіївському яру, тримав корову, курей. Про його братів Шпака Василя та Шпака Федора даних немає. У Хребтієві (в Гатці) проживала племінниця Петечки Шпак Фросина Василівна, 1913 р. н., тому він переселився в її стару хату. Допомігав по господарству. Ходив ловити рибу на Джурижівську річку Данилівку. Похований на Хребтіївському цвинтарі. У цей час на місці старої хати Фросини Василівни внуки побудували добротну літню кухню, яка газифікована.*

Чергова хвиля цивілізації

З розвитком суспільства поняття «цивілізація» набуває більш глибокого змісту. На річках будуються потужні гідроелектростанції.

Після переселення Петечки в Хребтіїв його хата не пустувала. Радгоспом імені Котовського, а пізніше радгоспом «Хребтіївський» Петечкова хата використовувалася як курятник. Доглядала курей Палажка Волощук. Це запам'яталося тому, що її нагороджували за високу яйцєносність курей. Кури вільно паслися на обочі, швидко росли, збільшувалася яйцєносність.

Але так тривало недовго. Почалося будівництво Дністровської ГЕС, готувалося водоймище. Із зони затоплення в Новоушицькому районі виселялися села Калюс, Гарячинці, Малий берег, Великий берег, Лоївці. У Хребтіївському яру в зоні затоплення вирубували ліс, кущі. Чергова хвиля цивілізації поглинула й Петечкову хату.

Про що повідомила завідувача Хребтіївською бібліотекою Тетяна Михайлівна Головатюк-Дейбук?

Перекази про історичні місця, історію Хребтієва, видатних людей села передаються від покоління до покоління. Бабуся Тетяни Михайлівни, Катерина Андріївна Дейбук, 1908 р. н., жила 102 роки. Із сторіччям бабусю в Хребтієві вітав голова облдержадміністрації. Бабуся розповідала про своє дитинство, юність, період революції, воєнні та післявоєнні роки, але ніколи не казала, що їй було важко. Тетяні Михайлівні вона показала на обочі місце, де схил переходить у невелику, майже горизонтальну площадку. На цьому місці до війни був колгоспний курник (птахоферма), де бабуся працювала. Вона розповідала, що під час Другої світової війни тут зав'язався бій, німці спалили курник, у перестрілці загинув боєць Андрій, родом із Росії.

Довідка: *Чоловік Катерини Андріївни, Дейбук Павло Данилович, 1911 р. н., загинув на війні 22.08.44. Похований – нп. Криушаль, Румунія [31, с. 381]. Дітей (Марія, 1933 р. н., Ганна, 1937 р. н., Віктор, 1944 р. н.) Катерина Андріївна виховувала одна. По сусідству проживала сестра, Дейбук Настя Андріївна, 1899 р. н., із дочкою Ганною Іванівною, 1931 р. н. Пізніше на цій садибі Ганна Павлівна побудувала нову хату для сім'ї.*

Другий млин

Другий млин у Хребтіївському яру знаходився вище від млина Крижевського через два пляци, неподалік від дороги на Шуру (Куражин), напроти Петечкової хати, також на лівому березі річки. Він належав Мудрику Семену. Характерно, що млини будувалися в місцях, де річка проходила дугою, підмивала обривистий

правий берег, а фоса з'єднувала дугу і була майже горизонтальною. За переказами старожилів, Мудриків млин перестав функціонувати раніше, ніж млин Крижевського. Найдавніший млин був на лівому березі перед Федьовою левадою. Про власника млина в Хребтієві не пам'ятають. Місце не збереглося. З роками з Куражинської гори вода зносила ґрунт, на місці млина утворилося невелике підвищення. Цей млин обслуговував переважно жителів з старовинного Хребтієва (нинішнього урочища Погоріла).

Стиль життя в Хребтіївському яру

В яру до війни проживали також брати Мудрик Яків Семенович та Мудрик Іван Семенович в окремих хатах, Сімченко Федір, Сімченко Телемон, Олійник Дмитро Григорович, Триняк Олекса Григорович та ін. *(імена записано дослівно із спогадів мешканців села).*

Слід відзначити, що в яру проживали люди не лише внизу біля річки, а й під горою недалеко від джерел.

Жителі Хребтієва й досі використовують назви урочищ «Остафіїв сад» (за ім'ям колишнього власника саду), «Жолковське» (за прізвищем власника). В обох цих урочищах були сади, городи, хати та джерельна вода, яка і сьогодні прохолодою приваблює прохожих. Біля джерел улаштовані невеликі озерця для напування худоби та прання одягу. Надлишок води стікає в яр до річки.

Сьогодні ми не уявляємо, як можна було жити в яру. Але ж поступове переселення з яру в Хребтіїв почалося більше 100 років тому. На той час в яру була необхідна для життя інфраструктура.

Люди тримали левади, обробляли землю на левадах та на схилах до левад, вирощували зернові, виноград, кавуни, дині, кукурудзу, сіяли коноплі, льон, користувалися лісом, сінокосами, утримували худобу, коней, свиней, овець, птицю, бджіл, займалися полюванням, риболовлю.

З розмови Матірко Семена Йосиповича, 1886 року народження, з моїм батьком, 1910 року народження, на межі *(наші городи межували)* мені запам'ятався вислів: «Дністер кишив від риби, а в ямах *(в районі гирла річки Данилівки)* водилися велетенські соми». Сьогодні це важко навіть уявити без врахування зміни екологічного стану Дністра. *(Коли я навчався у Вищій партійній*

школі (м.Київ, 1983 р.), у газеті «Правда» прочитав статтю про прорив у верхів'ї Дністра заводської дамби накопичувача відходів хімічного виробництва. Всі небезпечні речовини знесло в Дністер. Скільки риби загинуло! У цей час я не міг приїхати в Хребтіїв, тому що від воєнної кафедри проходив стажування «у військах» м.Новомосковськ Дніпропетровської області. Борис Васильович Якубів (1941 р. н.) розповідав, що сомів, яких хвилюю прибило до берега, стягували у ями і прикопували. У статті науковці прогнозували, що для відновлення флори і фауни Дністра потрібно не менше 20 років).

З організацією колгоспів до війни та особливо після війни мешканці яру старалися переселятися в частину села, розміщену на рівнині. Цей процес був об'єктивним, адже потрібно було працювати на полях, дітям навчатися в школі.

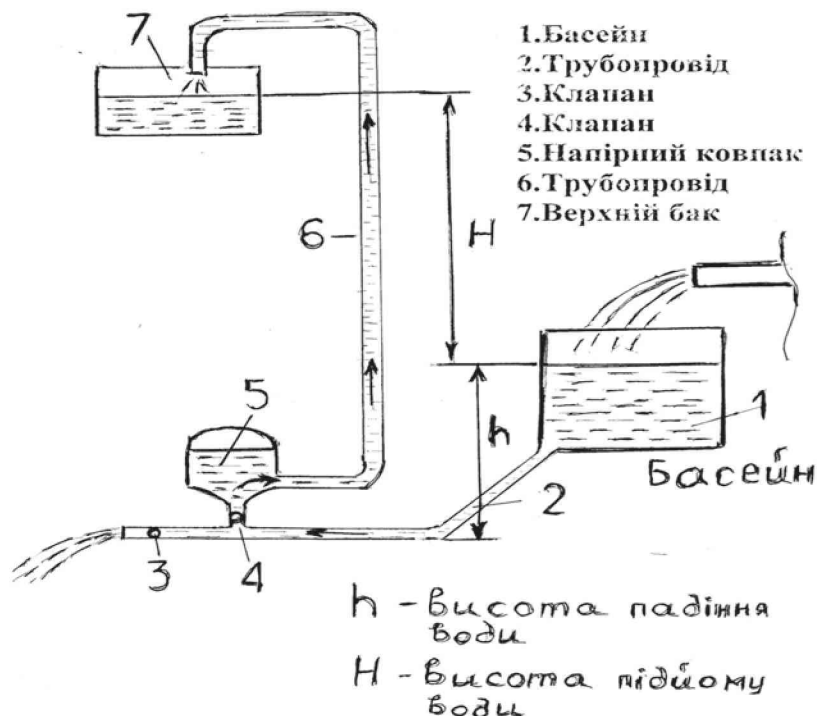
Панські жолоби

Але повернемося до наших мандрівників у 1955 рік... Від Петечкової хати вони піднімаються вгору по крутому схилу Хребтіївської обочі до Панських жолобів. Тут потужний потік води прямо з-під каменя майже заповнює отвір ринви. Вода ллється у великі дерев'яні жолоби, перетікає з жолоба в жолоб, а далі виливається на обочу, утворюючи мочарі, невеличкі ставки, з яких вода стікає у Петрів Батіг. Запас води у жолобах достатній, щоб напоїти велику кількість худоби. Підхід до жолобів та частина Калюської дороги вимощені каменем самою природою у вигляді виступів і порогів. Значний кам'янистий схил унеможливллював під'їзд до джерела навіть кіньми, тому місцевим господарством «Більшовик» вода з цього джерела довгий час не використовувалася. На ферму їздовий Іван Федорович Похилук (1913 р. н.) підвозив джерельну воду з Гатки встановленою на возі дубовою бочкою ємністю близько 600 літрів. Це була важка праця, особливо взимку. Для наповнення бочки потрібно було воду відром з жолоба подати в горловину, встановлену на верху бочки. Так було при панові, так і продовжували возити воду на колгоспну ферму добротною пановою бочкою. Але поголів'я тварин на фермі збільшувалося...

Хребтіївський таран

Потужне джерело, з якого вода била в Панські жолоби, вабило керівників господарства. Хоч з жолобів напували корів, телят, коней, однак основна частина води стікала на обочу. У 1958 році тут був вимурований басейн для накопичення води і встановлений гідравлічний таран, оскільки були всі умови для його ефективної роботи: значний надлишок води та можливість встановити таран у стрімкому яру нижче рівня води в басейні. Цікаво, що гідравлічний таран може підняти воду на декілька десятків метрів без використання енергії чи двигуна.

Старшокласники із шкільного курсу фізики знають принцип дії гідравлічного тарана, але могли і не підозрювати, що таке чудо техніки працювало тут, поряд, у Хребтієві, і забезпечувало водою тваринницьку ферму. Монтажні роботи виконувалися під керівництвом механіка колгоспу Петра Павловича Мудрика. Вчитель місцевої восьмирічки Йосип Антонович Кржижевський на уроках

пояснював принцип роботи водяного тарана, а ми після уроків бігали в яр слухати потужне клокотіння та ритмічні вихлопи відпрацьованої води.

Для роботи такого механізму використовується періодично створюваний гідравлічний удар. Під час короткочасного відкриття клапана **3** вода із басейну **1** по трубопроводу **2** під тиском витікає через цей клапан в яр. Коли сила потоку урівноважиться з масою клапана, клапан закривається, створюється гідравлічний удар. Різке підвищення тиску відкриває клапан **4**, частина води по трубопроводу **6** поступає у верхній бак **7**, переборюючи тиск **H > h**. Стиснене повітря в напірному ковпаку **5** вирівнює подачу води, клапан **4** закривається, а **3** відкривається, що забезпечує автоматичне повторення циклу.

Символічно, що у 1908 році теорію гідравлічного тарана розробив Микола Єгорович Жуковський, а через 50 років гідротаран заводського виготовлення запрацював у віддаленому селі.

Батько механізації

Мудрик Петро Павлович

Нещодавно (5 червня 2016 року) я із синами Олександром і Олегом, дружиною Ніною Іванівною та сестрою Ганею побували у Хребтієві, зустрічалися з Мудриком Петром Павловичем на подвір'ї його красивої сучасної хати, розмовляли про воєнні роки, про бій на Погорілі та післявоєнний період. Петро Павлович 1930 року народження. Я легко запам'ятав дату його народження – 30 жовтня, тому що, забравши «нуль», матиму свою дату народження, лише на 17 років пізніше. Про себе Петро Павлович розповів, що в 11 років водив коня в сіялці в Якубчику, а в 1941 році вночі верхи на коні їздив загадувати хлопцям на фронт. Він – «батько механізації» місцевого господарства: вся техніка, що поступала в колгосп, проходила через його руки.

У 1976 році він закінчив Новоушицький технікум механізації сільського господарства і продовжував працювати головним механіком. Згадав, звичайно, ветеранів праці: трактористів Петра Федоровича Багрія (1912 р. н.) та Миколу Триняка, комбайнерів Василя Павловича Довганя та Івана Федоровича Кондратюка, шоферів

*Мудрик П. П. – зліва та Храпак П. Д.
під час розмови.*

Йосипа Павловича Савчука, Юхима Глухмана і особливо Іллю Резніка, який після війни першим їздив полуторкою, а пізніше працював у столярній майстерні. Не обминули відданого справі механізації бригадира тракторної бригади Григорія Гору.

У період, коли в господарстві були лише кінні, а пізніше причепні косилки та молотарка, виручали «золоті руки» слюсарів та ковалів Якуба (Якова) Божинського, Івана Кременського, Прокопа Катеринчука.

Про гідравлічний таран Петро Павлович відізнався як про вигідний та надійний механізм, але не вічний двигун «perpetuum mobil», а його зять Василь Туряк, який щойно підійшов до оселі і приєднався до розмови, зауважив: «Міняй прокладки – і таран знову буде працювати...»

Цікаво, що в Хребтієві першими в районі впровадили гідравлічний таран, згодом такий механізм запрацював у Кучі...

Сьогодні це вже далека історія.

Бурлакові та Тернівські жолоби

У Хребтіївському яру були не лише Панські жолоби. У бік Дністра й сьогодні функціонують Бурлакові жолоби. Аналогічно з-під каменя по ринві вода наповнює великий жолоб, виготовлений із суцільного каменя. *(Бурлакові – тому, що за цим джерелом доглядає Михайло Васильович Бурлака, а жолоб встановлений*

біля воріт його оселі). Поряд жителі користувалися прачкою, вода в якій не замерзала.

А далі, метрів за 200, джерело наповнює криницю, з якої по ринві вода витікає в Тернівські жолоби. *(Тернівські тому, що в період ремонту тернівської криниці вся Тернівка брала воду саме тут, а доглядали за джерелом Тимофії Антонович Ткачук та Семен Йосипович Матірко)*. Про цю криницю я згадую в книзі «Технічний регламент: безпека без ілюзій», яка вийшла друком в Хмельницькому ще 2008 року.

Коли я повернувся з армії, на Тернівці (так називали нашу вулицю в селі Хребтієві) сусіди ремонтували криницю. Потрібно було витягнути з криниці каміння, яке вже почало обвалюватися, а потім цим же камінням, метр за метром, заново викласти криницю. Роботу виконували працівники із сусіднього села Пилипи-Хребтіївські, тому бригаду потрібно було харчувати... Мій батько на той час перебував у лікарні, молодша сестра Ганя працювала в Новій Ушиці, старший брат Іван – на цілині в Тургайській області, старша сестра Оксана з чоловіком та дітьми проживала в ПБУ (пересувний будинок універсальний) майбутнього міста Новодністровська, інколи навідувалася в Нову Ушицю, щоб продати свій новозбудований будинок. Це її чоловік, Петро Арсенійович Волощук, із своєю бригадою закладе перший кубометр бетону в фундамент Дністровської ГЕС, а Оксана управлятиме найбільшим краном у котловані майбутньої греблі. Тому зрозуміло, чому всі господарські питання лягли на мене. Під час ремонту криниці, крім робітників-підрядників, по черзі працювали мешканці вулиці, які брали воду з цієї криниці. Така ж черга була визначена і для харчування бригади. Я вніс необхідну суму грошей, що припадала на наш двір для оплати найнятим працівникам, але до виконання робіт мене не допустили. Запам'яталися збори сусідів з питання організації ремонту криниці. Старшими від дворів були Юхим Вашук, Андрій Янгурський, Віктор Дмитрович Бурлака, Василь Григорович Якубів, Василь Катеринчук, Іван Талапчук, Яків Савчук, Григорій Резнік, Данило Храпак, Іван Стаднік та ін. Коли йшлося про графік залучення до роботи, хтось із них відгукнувся про мене: «Йому потрібно ще встигнути в кіно...» Хоч я безпосередньої участі в роботах не брав, але на мій погляд, роботи були

добре організовані і пройшли без пригод. Резервною криницею для мешканців Тернівки було джерело нижче нашого городу. Отож всім доводилося проходити через наше подвір'я, город, а потім стежкою по схилу вниз до джерела. Город закінчується глибоким яром (95 м), а вгорі з-під скали витікає джерело. Відповідальними за його утримання ми вважали Тимофія Ткачука (1890 р. н.) та Семена Йосиповича Матірка (1886 р. н.). Поряд з цим джерелом, як і біля Бурлакового джерела, вимощена великим камінням прачка для прання одягу. Біля джерела завжди було затишно, шуміли верби і ми знали, хто кожную з них посадив. Від цього джерела починалася Калюська стежка, але після завершення будівництва Дністровської ГЕС в яру утворилася затока водосховища і стежка, що вже веде до води, почала заростати. Щоб навідатись до Хребтієва, П. Волощук з Новодністровська саме до цієї стежки підпливав катером [56, с. 202–203].

Калюська стежка

Їх щонайменше було три... Одна із них починалася від Тернівських жолобів. Користувалися нею Тернівка та Гатка. Інша Калюська стежка виходила від Бурлакових жолобів і слугувала, в основному, мешканцям Пушкінської вулиці. Наступна починалася від Панських жолобів...

У ярмарковий день (четвер та неділю) ще вдосвіта в Хребтіївському яру – гамір: хто жене худобу на ярмарок, хто поросят чи овець, а хто несе кошик з продуктами, склецюк часнику чи цибулі, але всі вони йдуть в Калюс на ярмарок калюськими стежками, кожен своєю... Однак нижче левади Крижевського всі стежки сходяться в одну, а перейшовши по камінцях через річку, Шурським (Куражинським) схилом ми потрапляємо на Калюську стежку, яка виводить нас на гору за Куражин, а далі шляхом в Калюс. А хто їде підводою, мусить з'їхати біля Панських жолобів на Калюську дорогу, проїхати до Дністра, а далі берегом в Калюс. Ще раніше, коли в Хребтієві діяв колгосп імені Молотова, від Панських жолобів можна було проїхати на Куражин, однак ця дорога була досить крутою, з кам'яними порогами. Потрібно було одне колесо у возі гальмувати спеціально виготовленим металевим гальмом. (Гальмо, виготовлене по розміру колеса, ставили під заднє колесо та

ланцюгом прив'язували до васага у визначеному місці. Відповідно колесо не крутилося, а між гальмом та землею створювалося тертя). Тому користувалися цією дорогою рідко. Однак, коли солом'яний дах Петечкової хати почав промокати, то цією дорогою везли з колгоспу солому для ремонту даху.

Фосфорити з Хребтіївського яру

До будівництва Дністровської ГЕС та утворення в яру Хребтіївської затоки, на дні яру ми знаходили фосфорити округлої форми у вигляді куль діаметром 12–15 см. Такі кулі ми виявляли на ділянці річки Петрів Батіг між Куражинською дорогою та левадою Крижевського.

Фосфоритні кулі вимивалися з берега потоком прибулої води після дощу. Батько забороняв приносити фосфорити додому. Вважалося, що фосфорити впливають на курей і вони перестають нестися.

Фосфорити – осадова гірська порода морського походження, сформована головним чином з фосфату кальцію, а також кварцу, кальциту та ін. Використовуються для виробництва фосфорних добрив, попутньо вилучають сполуки урану, рідкоземельні елементи.

У каньйоні середнього Дністра смуга залягання подільських фосфоритів проходить у районі сіл Глибочок, Куча, Вільховець, Глибівка...

Цікаво, що у Глибівці, як і в Кучі та Глибочку, до 1935 року вівся промисловий видобуток фосфоритів. У Глибівці на схилах гори з Вільховецького боку працювало декілька шахт, начальником був Собольський Андрій Іванович [46, с. 14].

Хребтіївський маєток – перлина архітектури XVIII століття

Подорож Хребтіївським яром завершується, подорожуючі від Панських жолобів навскоси стежкою піднімаються вверх, видніється жерстяний темно-червоний дах, згодом відкривається чудова двоповерхова П-подібна будівля. Два симетричних

крила другого поверху з'єднує відкритий балкон-галерея з колонами.

Тут господар міг зустрічати схід сонця, милуватися першими його променями, краєвидами Хребтіївського яру та

Куражинського лісу. Перший поверх цієї будівлі, як і господарської будівлі зліва, мають вигляд добротних старовинних погребів з широкою під'їздною дорогою до них.

Тут подорожуючі на мить зупиняються, щоб перевести подих, з цього місця проглядається весь Хребтіївський яр!

Увага! Всіх, хто уявно подорожував разом з нами Хребтіївським яром, просимо закарбувати в пам'яті та уяві все побачене і почуте. Застерігаємо, хто захоче з цього місця помилуватися панорамою Хребтіївського яру, йому сьогодні відкриється чудове плесо глибокої Хребтіївської затоки, не менш захоплюючої своїми краєвидами..., а перлини Хребтіївського яру століттями трансформуватимуться в легенди...

Тут зароджується бажання написати про ці рідні місця, чудові краєвиди щось надзвичайне, неймовірне... Згодом цей задум збувається.

*Центральна будівля маєтку,
вигляд зі сходу (від яру).*

Хребтіївська затока

(пісня-балада)

Петро Храпак

*1. В Хребтіївськiм яру
Розсiявся туман...
А де ж рiчка Батiг?
I це вже не обман...
Днiстрове плесо, ген,
Скiльки гляне око, –
Але так вабить нас
Хребтіївська затока.*

*Прозора i глибока
Хребтіївська затока!
Чудова – вабить око-
Хребтіївська затока!*

*2. В затишному яру
Життя розпочиналось.
Ще в кам'яну добу
Земля тут оброблялась.
Над схилами дуби
Столітні зостались,
Звідсiль iсторiя
Хребтієва почалась.*

*3. Тут чисте джерело
Цiлющої води...
В скрутну годину я
Вертаюся сюди.
Води Днiстра йому
Не стали на заваді -
Цiлюще джерело
На Федьовiй леваді!*

4. Невпинно час летів,
Мінялись покоління -
Великих тут родин
З'явилося коріння.
Маленька річенька
Живила три млини!
Й у зарослях фоси
Лишилися з давнини...

5. Крижевського город -
Тут був великий сад.
На схилі поряд вже
Дозрілий виноград.
Ходили до млина
Уся округа рада -
Служила їй в свій час
Крижевського левада!

6. І вже в недавній час
Вздовж кам'яного яру
Родини там великі
Давали собі раду.
Тут шилися кожухи
І ткалися веретки...
В Хребтіївськiм яру
Так жили наші предки.

7. Історію села
Онукам передайте.
Купатись, засмагати
В Хребтіїв приїжджайте!
А у Хмельницькому
Почуєте тепер:
На риболовлю всі

В Хребтіїв на Дністер!

Прозора і глибока
Хребтіївська затока!
Чудова, вабить око
Хребтіївська затока!

То ж часу ви не гайте,
В Хребтіїв приїжджайте!

Хребтіїв, 2005 р.

слова і мелодія
Петра Храпака

енергійно, з почуттям

В Хреб - ті - ївсь - кім я - ру роз - сі - яв - ся ту - ман... А

де ж річ - ка Ба - тіг? І це вже не об - ман... Дні - стро - ве пле - со, ген, скіль -

ки не гля - не о - ко! А - де так ва - бить нас Хреб - ті - ївсь - ка за - то - ка. ____

Про - зо - ра і гли - бо - ка Хреб - ті - ївсь - ка за - то - ка! Чу -

до - ва, ва - бить о - ко - Хреб - ті - ївсь - ка за - то

Пісня – балада ХХІ століття

(анотація)

У пісні-баладі «Хребтіївська затока» оспівується реальна історична подія (утворення водосховища Дністровської ГЕС) у поєднанні з фантастичним перетворенням: на місці маленької річечки утворилася велика глибока Хребтіївська затока. Драма, як одна з ознак народної балади, полягає в тому, що люди залишили віками обжиті місця (Федьова левада, Крижевського левада), три млини, від яких «зарослі фosi залишились з давнини».

Оповідач, як і в народних баладах, події Хребтіївського яру не ідеалізує, що викликає співчуття.

На відміну від народних балад, в пісні-баладі переважає мотив творення, захоплення рідними місцями, адже утворилася «прозора і глибока Хребтіївська затока».

У баладі проглядається чітка композиція (вступ, основна частина, висновок). Закінчення опосередковано носить повчальний характер – «Історію села онукам передайте»...

Особливістю пісні-балади «Хребтіївська затока» є й те, що вона співається бадьоро, в стилі сучасної рок-музики, розширює та поглиблює зміст поняття «балада» в літературному світі.

Тетяна Храпак, 2017 р.

Панорама маєтку

А подорожуючі по високих кам'яних сходах, які ми жартوما називали потьомкінськими, між центральною та господарською будівлями піднімаються вгору. Відкривається панорама всього маєтку, і ми попадаємо у ХVІІІ століття. Відчувається дух старовини. У центрі маєтку – палац з колонним центральним входом та вхідними дерев'яними терасами з обох боків. Перед входом – простора площа, а далі великий круглий газон потопає у квітах. Довкола газону – кругова дорога. Вище, праворуч, вимощений каменем зернотік, ліворуч – криниця.

Завершує ансамбль широка в'їзна дорога з побудованими по обидва боки кам'яними магазинами, покритими тернітом, для зберігання зерна. Широка в'їзна дорога завершується «брамою» –

виходом до ставу та на центральну шосейну дорогу. За ставом – ферма та добротні господарські будівлі.

Історія зберегла чудовий фільварок, сад, трьохсотлітні каштани, і лише бюст вождя на високому постаменті перед площею та волейбольне поле на місці колишньої оранжереї повертають нас у ХХ століття.

Але що тут діється?

У Хребтієві – широкоекранний фільм

Це було для всіх великою несподіванкою. На місці волейбольного поля монтується великий білий екран. Голова колгоспу Маковійчук розпорядився з клубу виносити лавки і ставити їх на волейбольному полі. Завклубом Людмила Таланчук повідомила, що в клубі кінофільм демонструватися не буде. Згодом сходяться хребтіївські люди, вантажними автомобілями підвозять людей із Пилипів-Хребтіївських та Іванковець.

На той час у цих селах були свої колгоспи та сільські ради, але історичні зв'язки – понад усе. В архівних документах Іванківці зазначаються як Іванківці Хребтіївські. Ці села пов'язували релігійні та культурні зв'язки, тут були землі одного поміщика, пізніше – однієї сільської ради...

У Хребтієві вперше під відкритим небом безоплатно демонструється широкоекранний кінофільм «Юхан». Надзвичайно, як нам здавалося, драматичний життєвий фільм. Деякі жінки плакали, а по дорозі додому всі гучно обговорювали головних героїв фільму, жаліли їх.

Розділ III

Хребтіїв із глибини тисячоліть

Село здавна приваблює своїми чудовими краєвидами, мальовничою місцевістю, оскільки розташоване на природному підвищенні Подільської височини між двома глибокими ярами, ніби на хребті, на південній окраїні Новоушицького району Хмельницької області. Простягається Хребтіїв з півночі на південь на відстані понад три кілометри. На дні обох ярів протікають невеликі річки: ліворуч – Петрів Батіг, праворуч Данилівка, які впадають у Дністер. З південного боку – обривистий схил аж до самого Дністра, вкритий чагарниками, великими скелями. Пекуче сонце з весни і аж до пізньої осені впирається у цей, ніби вигорілий, схил, сприяє проростанню тут рідкісних для нашого краю рослин, квітів.

З будівництвом Дністровської ГЕС на Дністрі утворилося велике водосховище, дністровські води заповнили яри, утворивши великі затоки. Отож сьогоднішній Хребтіїв, особливо його південна частина, знаходиться ніби на півострові.

Перша письмова згадка про Хребтіїв

Згадка про Хребтіїв відноситься до 1436 року. Із праці Михайла Грушевського «Барське староство» [38, с. 157] дізнаємося, що на село Хрептиєв (транскрипція слова Хребтіїв) 1436 року поширювався обов'язок перебування.

(Обов'язок перебування – дідич сам або через рівного собі замісника повинен проживати у помісті [28, с. 29].

Дідич – власник помістя, землі з правом спадковості (успадкував від діда).

У 1439 році на Хребтіїв поширювалися обов'язок перебування, обмеження права відчуження та стації [38, с. 155].

(Відчуження помістя могло проходити лише з королівського дозволу. Стація – обов'язок утримання королівського двору під час проїзду.)

Пізніше село згадувалося в грамотах і книгах ревізій 1441, 1564 років разом з іншими селами – Вільховець, Песець... [28, с. 31].

Ряд сіл нашої місцевості, наприклад, Глібів, Дашківці, Кужелова, Курилівці (пізніше Муровані Курилівці) та інші входили до Барського староства.

Згідно з картою староства Хребтіїв не входив до складу Барського староства. Поки що не вдається дослідити, кому належало село у ті часи.

Упродовж століття географія староства та повітів постійно змінювалася.

«В поборових реєстрах 1530 року в склад Зіньківського повіту включено майже весь Барський повіт, до Дністра і Мурахви; до нього віднесено побережжя Калюса (р.Калюс) (Цівківці, Струга, Вільховець) і навіть деякі поселення по середній течії Ушиці (Миньківці, Кружківці, Губарів), які, маловірогідно, що коли-небудь належали до Рову» [38, с. 172]. (Ров – пізніше Бар).

Тому вірогідно, але не будемо стверджувати, що Хребтіїв у 1530 році відносився до Зіньківського повіту.

Отже, Хребтієву згідно з першими письмовими згадками виповнилося 580 років. Зрозуміло, що фактично Хребтіїв значно старший.

...Ми подорожували з вами Хребтіївським яром. Цілком ймовірно, що **Хребтіївський яр, прийнявши перших поселенців, згодом не міг розмістити інших бажаючих. Крутий ка'мянистий Дністровський схил із зсувами, які утворювали біля самого Дністра обривистий берег, був непридатний для обробітку ґрунту, тому люди, піднявшись вгору всього на 100 метрів, освоювали чорноземи на рівнині.**

Однак для розчищення непрохідних лісів, хащ потрібні були певні пристосування, інструменти.

Звідки у Хребтієві кременеві знаряддя праці?

(наукова стаття, скорочено)

Ми завжди намагаємось якнайбільше дізнатися про далеку минувщину рідного краю: села, в якому народився і виріс, поселень, яких ми «не застали», але вони були. В дитинстві дивуємось, коли не можемо двома руками обійняти дерево, яке посадила мати, вслуховуємось у мудрі розповіді людей, які на півстоліття старші від наших батьків..., а їм розповідали прадіди, і здається, що це було надзвичайно давно, хоч пам'ять поколінь, з різних причин, обмежена. Для пізнання глибинної історії свого села ми прагнемо до вивчення старожитностей регіону. Цьому допомагають наукові дослідження археологів.

Коли я навчався у шостому класі, у Хребтіївську восьмирічку завітав завідуючий районним відділом народної освіти (райВНО) Іван Семенович Кордонський. Його зацікавив оформлений нашим класним керівником, істориком, краєзнавцем, тодішнім директором школи Терентієм Антоновичем Багрієм стенд історичних знахідок: наконечники стріл, уламки глечиків, а особливо кам'яні знаряддя праці (із сірого кременю, схожі на сокиру, долото та свердло) [40, с. 225].

Цей епізод, хоч пройшло більше 50 років, запам'ятався тому, що зав.райВНО схвально відізвався про знахідки, а ми особливо цікавилися, звідки у Хребтієві кременеві знаряддя праці, де і як вони оброблялися, адже довжина «сокири» складала біля 25 см, її верхня частина нагадувала круглу форму діаметром 6–7 см. Верхня і нижня частини мали виїмки величиною дольки (половинки) грецького горіха. Схоже, що відбивні знаряддя оброблялися також кременем або міцним каменем більшого розміру.

Ми знали, що в інших селах також знаходили подібні кременеві знаряддя праці, але де і як вони оброблялися було для нас надзвичайно цікавою таємницею. (Наш край на той час був мало археологічно досліджений) [38, с. 7–8].

Допитливості не було меж, логічні міркування історика нас не задовільняли. Хотілось самим відкрити таємницю!

З дитячою завзятістю ми обшукали всі схили, щовби, кручі поблизу лівого берега Дністра (від Хребтіївської річки Петрів

Батіг – до річки Данилівки та в бік Калюса), але покладів кременевої сировини, придатної для знарядь праці, не знаходили.

Сьогодні звертаємось до наукових праць археологів більш пізньої доби.

В період будівництва Дністровської ГЕС та підготовки зони майбутнього водосховища до затоплення особливо активно працювали археологи в районі середнього Дністра, оскільки Калюс, Стара Ушиця, Бакота та інші історичні поселення лівобережжя підпадали під затоплення. *(Як відомо, перші поселення з'являлися саме на південних, південно-східних схилах поблизу річок, струмків, водоймищ).*

Так, Трипільською (Середньодністровською) експедицією (1964–1970 рр.) в урочищі Щовб біля с. Ожеве (Сокирянський район Чернівецької області) та урочищі Плита поблизу села Ломачинці виявлено майстерню з обробки кременю етапу Трипілья СІ [35, с. 381]. *(Довідково: СІ – пізній етап трипільської культури: 3100–2500 років до н. е.)*

У районі середнього Дністра, де працювала Середньодністровська експедиція, іншу виробку, ймовірно, трипільського часу, було виявлено В. Ф. Петрунем біля с. Слобідка-Малиновецька (Кам'янець-Подільський район Хмельницької області). В. Ф. Петрунь простежив на перегині схилу борта долини видовжену виїмку 10 на 1 м, де видобували кременисту сировину так званого малиновецького типу [48, с. 39–40].

М. Ю. Відейко, враховуючи дослідження археологів інших країн, стверджує, що Дністровські трипільські поселення разом з трипільцями з Волині стали основними експортерами виробів із кременю, їх продукція поширювалася далеко за межі трипільської культури. Про обсяги такого обміну свідчать результати досліджень археологів на території Словаччини. У середині V тис. до н. е. близько 50% кременю на поселеннях енеолітичних культур становив імпорт із Дністра [37, с. 270].

Отже, видобуток кременю та його використання у віддалених районах свідчить про складну організацію кременевидобувного виробництва як однієї з галузей первісного ремесла.

Цікаво, що до наповнення водосховища Дністровської ГЕС, жителі Хребтієва ходили на ярмарок не лише в інші села Новоушицького району, а й в Білоусівку Сокирянського району Чернівецької області, що значно далше, а ніж до сіл Ожеве та

Ломачинці. Цілком ймовірно, що саме з цих місць кременеві знаряддя потрапляли в Хребтіїв та інші поселення Подністров'я, де не було покладів придатного для обробки кременю.

Автор стверджує, що мала кількість знайдених у Хребтієві та сусідніх селах кременевих виробів з вторинною обробкою свідчить про те, що вони поставлялися у поселення як готові знаряддя праці.

Петро Храпак,
м.Хмельницький

Газета «Наддністрянська правда», № 17
28 квітня 2016 року

Знахідка на Ріжку епохи черняхівської культури

За селом ліворуч аж до Дністра розкинувся густий чорний ліс. З дитинства запам'яталися велетенські дуби. Ми їх називали «сторічними». Тоді ми уявляли 100 років як надзвичайно великий термін, але дуби були значно старші.

Частину лісу на рівнині між Хребтіївським та Дністровським ярами люди здавна називали «Ріжок» (*за формою місцевості на розі двох ярів*), хоч більша частина Хребтіївського лісу пролягла на схилі аж до річки Петрів Батіг.

До створення Новоушицької лісомеліоративної станції ліс був колгоспним. Ми дивувалися, як на схилі можуть утримуватися такі велетенські дуби. Лісниками в той час були Тимофій Ткачук, Андрій Побережний, а пізніше Олекса Триняк.

По гриби до Хребтіївського лісу приїжджали жителі з Пилипів-Хребтіївських. Крім дубів, у лісі ростуть інші породи дерев: граб, ясен, клен, осика та рідкісна берека. У 70–80 роках минулого століття лісомеліоративною станцією заліснено поляни, схили в основному ялинами, соснами, акаціями. Ці масиви виступають в окремих місцях терасами на схилах.

Але повернемося в більш глибоку давнину. Археологічні дослідження території Поділля розпочалися в другій половині XIX ст. Вони пов'язані з іменем історика, археолога, етнографа, пам'яткоохоронця, довголітнього голови Подільського церковного історико-археологічного товариства (1903–1919 рр.), члена

Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, члена-коресподента імператорського Московського археологічного товариства (з 1902 р.), а у 1920-х роках – члена Всеукраїнської археологічної комісії і співробітника історичної Секції УАН Юхима Йосиповича Сіцинського (1859–1937). У роботі «Археологічна карта Подільської губернії» Ю. Й. Сіцинський пише: **«Хребтіїв. На горі над Дністром, в урочищі на Ріжку – кам'яна баба»** [50, с. 98]. Ця баба у вигляді людиноподібної статуї – ідол черняхівських племен, які проживали на Поділлі у II–V століттях н. е. Однотипні кам'яні статуї також зустрічалися в Калюсі, Пижівці, Іванківцях, Ставчанах, Мурованих Курилівцях та інших місцях.

За переказами Кучера Аксентія Федоровича, рідного брата моєї матері, статуя була знайдена в урочищі Ріжок, де сходяться Хребтіївський та Дністровський яри на незалісненій частині Ріжска. Тут дерева не росли. За колгоспу на цій площі (близько 2 га) весною висівали мішанину на зелену масу для худоби, тому що пізніше, із-за значної кількості в ґрунті ватняку, тут все вигорало. Потім Новоушицькою лісомеліоративною станцією ця площа була заліснена, але хоч пройшло більше 50 років, дерева тут погано ростуть.

Мене цікавили розповіді колишнього директора школи Самсонюка Володимира Петровича щодо археологічних знахідок в нашій місцевості, які були знайдені значно пізніше. Я звернувся до історичного музею Кам'янця-Подільського.

Директору Кам'янець-Подільського
державного історичного
музею-заповідника

Травінському В. С.

23300, м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2.

Шановний Віктор Степанович!

Я, Храпак Петро Данилович, родом із села Хребтієва Новоушицького району Хмельницької області, проживаю в м. Хмельницькому, 1947 року народження, працюю інженером з підготовки кадрів навчального центру Держпраці.

У 2008 році видав книгу «Технічний регламент: безпека без ілюзій», яку Вам надсилаю для бібліотеки музею.

Я хочу видати книгу про Хребтіїв, його працюютих і талановитих людей.

У школі вивчалася історія села.

Коли працював директором школи (1955 р.) Самсонюк Володимир Петрович (історик, закінчив Кам'янець-Подільський педінститут), він розповідав, що в с. Іванківці Новоушицького району була знайдена «кам'яна баба» – людиноподібна статуя – ідол черняхівських племен, і що ця статуя зберігається у Вашому музеї.

Історик Юхим Йосипович Сіцинський у роботі «Археологічна карта Подільської губернії» пише: «Хребтіїв. На горі над Дністром в урочищі на Ріжку – кам'яна баба». (*Ріжок – місцевість на рівнині на розі, де сходяться два яри: Хребтіївський та Дністровський*).

Із школи ми їздили на екскурсію у Ваш музей, пізніше я неодноразово возив невеликі київські делегації на екскурсію в музей і завжди казав, що кам'яна баба була знайдена в с.Іванківці.

Прошу повідомити мені, чи зберігається у Вашому музеї кам'яна баба і де вона була знайдена та інше про цю статую. Як вийде книга, я обов'язково надішлю Вам для бібліотеки.

З повагою П. Д. Храпак

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник

32300, Хмельницька область, м. Кам'янець-Подільський
Предтечинська, 2, тел. (03849) 2 38 69, Код ЄДРПОУ 02224070, e-mail: museum.kp@gmail.com, www.muzeu

26.01.2017 р. № 16/01-30

Храпаку П.Д.
м. Хмельницький
вул. Прибузька, 12/22

Вельмишановний пане, Петро Данилович!

У відповідь на Ваш лист адміністрація Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника повідомляє Вам, що в експозиції «Музей старожитностей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника з 2001 року експонується три ідоли з села Іванківці Новоушицького району Хмельницької області.

Кам'яні ідоли знаходились на північно-західній околиці села Іванківці, на південь від кладовища, на городах місцевих жителів. Розміщувались вони на поселенні черняхівської культури, яке займало верхню частину високого мису при впадінні безіменного струмка в р. Батіжок й по лівому берегу струмка. Під час проведення археологічних досліджень у 1950–1952 рр. було виявлено три кам'яні скульптури й проведено обстеження їх місцезнаходження. В археологічних дослідженнях взяли участь В. Й. Довженок, М. Ю. Брайчевський, А. Т. Сміленко, Н. В. Лінка, Б. А. Тимошук й І. Л. Заїздний.

У 1952 році дві кам'яні скульптури було перевезено в Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник, а одна – до Чернівецького історико-краєзнавчого музею. Проте через деякий час скульптура триликого ідола, можна сказати, «з'єдналася» з двома іншими в історичному музеї Кам'янця.

Ідол № 1. Ідол представляє собою трапецієподібний чотиригранний стовп, що звужується поступово доверху, й закінчується зображенням людської голови з рисами обличчя безбородої людини. Навколо голови немовби пов'язано пов'язку. Висота ідола становить близько 4, 2 м, а розмір основи скульптури складає 0,4 × 0, 57. Ймовірно, це зображення бога Велеса – покровителя худоби та підземного царства.

Ідол № 2. Це чотириохгранный стовп, грубо тесаний із зображенням з трьох боків людських рис, які простежувались на північно-східній, північно-західній і південно-західній сторонах. Четверта сторона не має зображення, а має дещо оброблену опуклу поверхню. Обличчя зображено у виді округлості витесаної в площі каменю, чітко простежуються очі, ніс та уста як заглибини у камені. Знизу обличчя виділяється прокреслений півкруг, який, таким чином, підкреслює риси обличчя. Висота скульптури становить 2,55 м, а поперечний розріз в основі складає $0,4 \times 0,47$ м. Найбільш повно збереглося обличчя на південній (південно-західній) стороні. Зображень під час обстеження ідола не виявлено. Однак, за спогадами старожилів, на ньому простежувалися колись незрозумілі фігури та знаки. Всього скоріш це зображення Триглава – бога плодючості у слов'ян.

Ідол № 3. Він відображає собою чотириохгранный стовп, на якому вирізьблена людиноподібна постать. На ній досить чітко простежуються риси обличчя (борода, очі, ніс, уста), на тулубі добре видно зображення рук, які складені на грудях: права лежить на серці, а ліва – на правому боці тулуба. У ній він тримає предмет схожий до руків'я меча, лезо якого має вид блискавки й іде навскіс скульптури. Зображення ніг відсутнє. На їх місці, з правого боку скульптури, чітко простежуються прокреслені лінії, деякі з яких утворюють прорис у виді тризуба. У скульптури відбито ліву частину голови. Висота скульптури становить 2,65 м, її ширина складає 0,52 м, а товщина – 0,38 м. За свідченням старожилів ця фігура стояла поблизу першої скульптури. Можливо, це Перун – слов'янський бог грому, блискавки та війни.

Директор музею О. Заремба

* * *

У Хребтієві «кам'яна баба» була знайдена на Ріжку значно раніше і, на жаль, не збереглася.

Дякуючи археологічним дослідженням Ю.Й. Сіцінського ми заглянули в Хребтіїв II-V ст. н. е.

На Поділлі цінують і пам'ятають Ю. Сіцінського. В обласному центрі рішенням Хмельницької міської ради у 2016 році його іменем названа вулиця в мікрорайоні «Дубово».

Погоріла

*Погоріла, Погоріла – сторона ця серцю мила,
Тут колись було моє село...
Скільки раз ти, Україно, помирала у руїнах,
Та з руїн вставала все одно!*

(Із вірша Галини Мельник – Багрій
«Дума про Погорілу»).

*Храпак І.Д. – ліворуч
та Ткачук В.Т. (1955 р.)*

За селом в бік Дністра аж до крутого Дністровського схилу простяглися поля, які жителі села називають «Погоріла». Тут колись було село Хребтіїв, спалене татарами. В кінці поля «За Горбом» урочище й тепер називають «Смердячка». Тут, за легендою, у заваленій підземній печері татарами були знищені оборонці Хребтієва, які з тодішнього Хребтієва перебігали через неглибокий яр (каньйон до Джуржівського яру) і ховалися в печері.

(У 1955 році жителі села (тодішні старшокласники Хребтіївської семирічки) Борис Якубів, мій старший брат Іван Храпак, Іван Якубів, Олександр Похилук, Володимир Ткачук та ін.), взявши ліхтарі та довгу мотузку, намагалися розвідати печеру. Спочатку вони виявили задимлену верхню частину печери, потім кістки птахів. Однак далі зайти в печеру не вдалося, оскільки вона була засипана. Розгорнути насип було неможливо, тому що зверху сипалась земля.)

Селам, які зазнали татарських набігів, оголошувалися «слободи» (звільнення від поборів) для відновлення поселень. Але село Хребтіїв відбудовувалося на новому місці, на північ, поряд із вщент спаленим селом. А в центрі Погоріли залишилися невеличкі ставки (нині мочари), які колись вабили поселенців і служили їм.

У 1960 році колгоспом «Більшовик» на Погорілі викопана та вимощена камінням криниця. Тут, на горизонтальній площині працювала молотарка, постійно улаштовувалися скирди конюшини, соломи, кагати для буряків, майданчик для очищення кукурудзи, стоянки для тракторів, був балган для сторожа.

Нині частина поля на Погорілі, що праворуч прилягає до села, зайнята під городи місцевими жителями, поле від балгана (нині від лісосууги) аж до Кучерового ліска відведене під дачі. Видніються одно- та двоповерхові будиночки. Погоріла будується на новому витку історії, але не забуває про своїх перших поселенців.

Поділля під владою Литви. Кому належав Хребтіїв у ті часи?

Автори заміток про Хребтіїв у періодичній пресі та районній газеті «Наддністрянська правда» обминають це питання.

Ми дослідили, що перша письмова згадка про Хребтіїв відноситься до 1436 року. Однак навколишні села, які виникли пізніше, в історичних документах згадуються раніше [47, с. 8]. Чому?

Розглянемо цей факт докладніше. Як відомо, у 1411 році Поділля перейшло до литовського князя Витовта, *«і з того часу ця земля зоставалася під його владою до самої смерті його, себто до 1430 року»* [54, с. 90].

Поділлям управляли Витовтові старости. Витовт роздавав маєтки своїм прибічникам.

1430 р. 20 лютого Витовт записав своєму слугі Волосу 100 кіп півгрошиків руських... на Песеч і Кам'яну Кучу в пов. Бакотському. Песеч – це теперішнє с.Песець коло Нової Ушиці. Кам'яна Куча – це тепер с.Куча над річкою Калюсам [54, с. 100].

Коричевські в 1569 р. доказували свої права на свої маєтки, то представили... грамоту також Витовта на село Глібів (що тепер існує за 12 км від Нової Ушиці на Північний Захід), і комісія визнала правдивість Витовтової грамоти [54, с. 100].

Після смерті Витовта точилася збройна боротьба між Польщею і Литвою із-за Поділля 1430–1434 рр.

Ягайло і поляки старалися закріпити за Польщею Західне Поділля і король дуже інтенсивно роздавав привілеї на землі своїм прибічникам [54, с. 122].

1431 р. Ягайло записав Свичку з Лечина с. Жванець на Дністрі [54, с. 125].

1433 р. Ягайло записує шляхтичу Жидовському 50 гривень на с. Ольховці Кам'янецької округи. Тепер це Вільховець Новоушицького району [54, с. 126].

Однак Хребтіїв у дарчих грамотах тієї доби не значиться. Вірогідно, що в цей час спалений татарами Хребтіїв відбудовувався і на село була оголошена «слобода» (звільнення від виплати данини).

* * *

Як відомо з грамот Литовських князів Коріятовичів (Олександра 1375 р., Константина 1388 р., Федора 1392 р.) їх діяльність опиралася на підтримку населення.

Діяльність князів перш усього була звернута на організацію бойових сил землі. Ця організація була необхідна, щоби охороняти землю від Татар, що не покидали своїх претензій на Поділля, яким вони володіли сотню літ. Коріятовичам приходилося: то відкупитися від Татар платнею «дані», що збиралася зо всього населення, то оборонятися зброєю. Навіть пізніше на початку XV ст., якусь данину давало Поділля Татарам (що це видно з грамоти 1401 р.) [54, с. 48].

Городище – форпост часів Київської Русі

На Погорілі в кінці полів праворуч на підвищенні можна побачити залишки фортеці пана Володидєвського, яка у XVII ст. височіла над Дністром.

У роботі «Археологічна карта Подільської губернії» Ю. Й. Сіцінський цю пам'ятку історії описує так: *«В 2-х верстах від села на південь, над рікою Дністром, де сходяться Дністровський і Джуржівський яри, наверху гори – городище, яке називають Замчище. Воно має трикутну форму простором приблизно 400 кв. саженив. З двох сторін воно захищене природними крутими відкосами, а з третьою – рівної сторони – двома ровами і валом, що складається із землі і дрібного каміння»* [50, с. 98].

Хоч Ю. Сіцінський описав цю пам'ятку історії більше 100 років тому (1901 р.), тут майже нічого не змінилося. Раніше, праворуч від в'їзду, на городищі був встановлений невеликий стовпчик, а в 2000 році на цьому ж місці встановлений хрест з написом «Поселення».

У часи мого дитинства (1955 р.) старші хлопці намагалися в одному місці розкопати «вал», надіялися, що там присипаний фундамент якоїсь будівлі, але виявилось, що вал дійсно складається із землі і дрібного каміння.

Якщо проходити поряд з валом колишнього укріплення, відчувається в глибині незначне відлуння, ніби від погребя. Розкопувати не наважувалися, вважали, що протягом століть скелі над яром непомітно зсунулися і утворилася певна порожнина. Мій дядько, Кучер Аксентій Федорович розповідав, що за його пам'яті городище завжди називали Замчище, хоч багато хто з молоді на городище казав «Гребля». Чому? Якщо не знати історичної назви, то по формі городище являє собою ніби греблю від зсуву чорноземів у крутий Дністровський яр: на підвищенні велика горизонтальна площадка, обнесена ровом та валами. До річі, велика скеля над самим щовбом, відділившись від гряди, таки зсунулася і перекотилася, природний уступ зупинив її від падіння в Дністер. Якщо уважно придивитися, можна простежити шлях, який вона подолала.

Фото Туряка В.І.

Кучерів лісок

Щоб краще уявляти цю місцевість в період, який описує Генрік Сенкевич у романі «Пан Володизьвський» (1668–1673 рр.), звернемо увагу на прилеглу до Замчища територію.

Понад Джуржівським яром поля завершуються великими вертикальними скелями з печерами. Спуститися в яр можна лише через фігурні проміжки між скелями, які з часом утворилися внаслідок нерівномірного зсуву скель.

На відстані 250 м від городища над Джуржівським яром ріс дубовий ліс «**Кучерів лісок**» площею 3 га. Лісок був обнесений ровом і належав Кучеру Федору Івановичу (1889 р. н.) – батькові моєї матері. Тут росли столітні дуби. Пізніше Кучерів лісок перейшов у спадок моїй матері Кучер Марії Федорівні (1915 р. н.). І це не випадково. Планувалося частину лісу використати для будівництва нової хати.

Але з організацією в селі колгоспу «Червоний сад» Кучерів лісок перейшов (був добровільно переданий) у власність колгоспу. Мати розповідала, що лісок був унікальним явищем: серед поля на незначному схилі в бік яру – високі могутні дуби.

Характерно, що дуби та інші дерева в ліску росли хаотично, густим лісом, їх ніхто не насаджував. Цей куточок природи зберігся з давнини. За переказами в цій місцевості раніше росли непрохідні дубові ліси.

У 30-і роки та пізніше в місцевому господарстві інтенсивно велося будівництво і Кучерів лісок став у пригоді для будівництва тваринницьких ферм. Дуби тягнули на господарство волами та кіньми на спеціальних тічках.

Я застав у Кучеровому ліску великі пеньки та невеличкі дубки, інші дерева та чагарники. Центр ліска площею більше 2-х гектарів оброблявся та засівався мішаниною (суміш ячменю, вівса, гороху та ін.) на зелений корм для худоби. У частині ліска, яка не оброблялася, селяни випасали корів.

Вище Кучерового ліска в бік села колгоспом була висаджена лісосууга із дубків для захисту полів від суховіїв. Запамяталося, як батько Головатюка Платона із сім'єю в лісосузі обсапували насадження, а в міжряддях вирощували картоплю для себе. Дубки гарно прижилися.

Дірява скала

Неподалік від Кучерового ліска, (близько 300 м) в бік села, також над Джуржівським яром у гряді скель з невеликими печерами виділяється природними витворами дірява скала. З боку яру вона також вертикальна, але на невеликій висоті знизу має простору печеру, яку ми називали палубою. З «палуби» вертикально діркою (трубою) можна піднятися вверх і вийти на простір поля. Менші хлопчики (юнг) не могли з палуби дістатися до труби, тоді старші хлопці їх підсаджували, аж поки юнга міцно не вчепиться руками за кам'яні виступи в трубі. Хлопці, які без допомоги піднімалися вверх трубою, ставали «моряками». Кожен хлопчик мріяв якнайшвидше стати «моряком»...

Старші хлопці обговорювали, як у цьому забувні кам'яної гряди у давнину поширювалися морські хвилі (нині це яр глибиною 95 метрів), а ми уявляли, як під час чергового припливу потужної хвилі через трубу випліскувався, виблискуючи на сонці, справжній хребтіївський фонтан.

Фільм про Хребтіїв

Ознайомившись з місцевістю поблизу фортеці, уявивши непрохідні ліси з високими скелями та печерами і вертикальними дірками в них, ми розуміємо Генріка Сенкевича, чому в історичному романі «Пан Володийовський» він писав: «Кругом сплющ овраги, заросшие лесом, глубоченные пещеры и разные потаенные места, в которых сотнями разбойники прячутся...»

Роман охоплює період з 1668 по 1673 р. Дія розгортається на тлі боротьби Речі Посполитої з турецькими вторгненнями.

Хребтіївська фортеця з високими сторожовими вежами була побудована із дубових колод. Письменник неодноразово описує події у фортеці, де Володийовський був комендантом, певний час проживав тут з дружиною, приймав поважних гостей із Польщі.

У романі згадується про дії війська Богдана Хмельницького, боротьбу козацтва за визволення від польського поневолення, але найбільше описано війну польської армії з турецько-татарською ордою. Часто згадуються укріплення на Поділлі та події в містах

Кам'янці, Ушиці над Дністром, Калюсі, Ямполі, Рашкові, Могильові, але чільне місце займають події, що відбувалися у Хребтієві і навколо цієї місцевості.

А ось як описує цей період відомий дослідник історії та археології Поділля Юхим (Євфимій) Йосипович Сіцінський у своїй праці «Гектор Кам'янецької фортеці», рукопис якої датується 1934 роком. В описі збережено стилістичні авторські особливості мови Євфимія Сіцінського [51].

«В ті часи насувалася на Поділля небезпека з боку Туреччини. Політичні відношини між Польщею й Туреччиною були дуже напружені, і польська військова влада взялася за упорядкування й підсилення свого південного пограниччя. Вздовж Дністра, починаючи від Кам'янця до Рашкова, було улаштовано військові пункти, де було побудовано невеликі фортеці-«постерунки». Володийовському Юрию було доручено начальство над одним з таких пунктів, а саме в селі Хребтієві над Дністром, в Ушицьких Ярах, на віддаленню 70 кілометрів від Кам'янця.

Про той пункт так писав тоді коронний гетьман-головнокомандуючий Собеський (майбутній король) в своїй «диспозиції війська по різних фортецях». «В Хребтієві межі Кам'янцем і Могилівом, в митрополії всяких опришків та розбійників, де тепер заснована фортеця, стоять хорогви генерала (старости) подільського Потоцького, татарська хорогва подкомарія подольського Лянцкоронського, хорогва пана Квятковського, подстоля примиського. Туда же відряджено 60 драгунів з регіменту (полку) пана Лінкгауза та козацький полк Мотовила. Комендантом того пункту є Володийовський, стольник премиський».

Всього було тут до 600 людей, з них кінних до 500.

Володийовський пробув на цій «постерунку» 10 місяців (з листопаду 1671 р. до серпня 1672 р.) і своєю енергійною діяльністю утворив добру військову базу, устаткував тут безпечний притулок для тих, хто переїздив з Польщі на Схід до Туреччини та до інших країн; навіть кам'янецькі купці, переїзжаючи до Царгороду, їхали не через Хотін, як раніш, але через Хребтіїв, бо ця дорога була безпечніша. Через Хребтіїв йшла тоді дорога, що з'єднувала Подністрілля з Кам'янецькою фортецею і з іншими військовими

пунктами по Дністрі. *Хребтіїв став тоді ніби значним містом*; тут в ті часи перебували різні місцеві діячі, що мали якісь ділові стосунки з комендантом. Тут проживала якийсь час і дружина Володийовського Кристина, особа практичної вдачі, запобіглива в господарстві [51, с. 14–15].

Є.Сіцінський на основі документів стверджує, що в Польщі на верхах не вірили в можливість війни з Туреччиною, відповідно не було зроблено належних військових приготувань.

«Як відомо, ще в 1669 р. гетьман Правобережної України Петро Дорошенко піддався турецькому султану, бажаючи визволити Україну від влади поляків. Турки післали Дорошенку військову допомогу. Деякі перемоги польського війська над козаками та їх спільниками роздразнили султана Магомета IV і він вирішив двинути свої війська на Польщу і самому взяти участь в цьому поході й допомогти своєму новому васалові.

Величезне турецьке військо, як кажуть – до 300.000, восени 1671 р. зконцентрувалося в Тракії й Македонії, а весною наступного року виступило у похід і перейшло Дунай. Передні загони того війська вдерлися на Поділля й розбили польське військо над Бугом біля Ладижена. Головні сили турок посунули в напрямку Кам'янця й в липні досягли Дністра й з'явилися біля Хотіна й націлилися взяти Кам'янецьку фортецю» [51, с. 15].

У своїй праці Є.Сіцінський досліджує походження роду Володийовських, відмічає, що не все, описане у Сенкевича, сходиться з історичною дійсністю.

«Як розглянути по історичних документах походження цього польського героя Юрія Михала Володийовського, то виявляється, що він був українець, родом з Поділля. Рід Володийовських належав по крові й кості до місцевих українських родів, що гніздилися на Поділля ще з XV ст. Це були дрібно-шляхетські роди, що мали невеликі частки землі, вели сільське господарство своїми силами, мали між собою зв'язок по родинним і маєтково-господарським справам» [51, с. 6].

Тут потрібно зауважити, що письменник Г. Сенкевич написав цікавий роман, де не без художніх домислів змальовано образи героїв.

Є.Сіцинський описує походження статків Володийовського: «Тут, в Хребтієві, при участі Кристини, сталася умова Володийовського з Габрієлем Сильницьким, який володів маєтками по сусідству зі Ступинцями: Володийовський набув у Сильницького три поселення з окружними землями: Шатаву, що лежала поруч з Ступинцями, Свистівку, названу пізніше Михалівкою, з невеликою фортецею, й Блищанівку, і в кінці 1671 р. уповноважений Володийовського виплатив Сильницькому 6.000 злотих. Ці новонабуті маєтки Володийовського мали коло 3,5 тисячі гект. землі. А все це з раніш купленими Ступинецькими маєтками складало до 12.000 гект. з 7-ю поселеннями і з 2-ма фортецями. Крім того Володийовський мав в «державі» (аренді) село Сокіл над Дністром, недалеко від Кам'янця» [51, с. 15].

Але повернемося до подій навколо Хребтіївської фортеці.

«Коли в Польщі довідалися, що сам султан з великим військом йде в напрямку Кам'янця, було дано військовою владою розпорядження всім тим військовим силам, що були на «постерунках» по Дністру, стягнутися до Кам'янця для оборони цієї фортеці.

І Володийовський в кінці липня 1672 р. зі своїми загонами пересунувся з Хребтієва до Кам'янця. Але перед тим, як остаточно zostатися в Кам'янці, він поспішив на Волинь до Іезуполя, щоби попрощатися зі своєю дружиною, бо вона зі Свентославою Потоцькою, дружиною Кам'янецького старости, вибралася на Волинь, бо ці дві пані дуже боялися турецької навали. В Стрільцях під Дубном задержалися вони на кілька день. Сюди же прибув і Юрій Володийовський, і тут подружжя Володийовські перед розлукою зробили собі взаємні записи на випадок смерті: Володийовська записала своєму чоловікові Панівці Зеленецькі, а він їй записав 8.000 злот. на своїх Подільських маєтках. Після цього Володийовський зараз же повернувся до Кам'янця, а його дружина з Потоцькою поїхала далі на північ до Литовських пуш, щоби там заховатися від турок» [51, с. 17].

Є. Сіцинський зауважує: «У Сенкевича дружина Юрія-Михала Володийовського змальована не такою, як вона виглядає по документах. Називається вона в романі Бася (Барбара, Варвара), а дівоче прізвище її названо правильно, згідно з актами, –

Єзьорковська. По Сенкевичу Бася Єзьорковська вийшла заміж за Юрія молодого дівчиною; вона була дуже рухливою, смілою, бойовою, бо виросла на бойових подільських «кресах» (як і дійсно вона була родом з Поділля); навіть напросилася у свого чоловіка, щоби він взяв її на який бій з татарським загоном. По Сенкевичу вона дуже любила свого чоловіка і не покидала його в самих важких пригодах, не покинула його і при облозі Кам'янця, і увесь час облоги була в Кам'янці. Так малює дружину «пана Володийовського» польський письменник» [51, с. 11].

А ми маємо можливість порівнювати: «... коли Юрій Володийовський оселився в Панівцях, Кристина вже була вдовою третій раз. Отут і стався шлюб Юрія Володийовського з Кристиною Єзьорковською в 1662 р. Обоє вони тоді були вже не молоді: Юрію було 42 роки, а його жінці теж було коло сорока літ» [51, с. 11].

Загинув Володийовський 27 серпня 1672 року при падінні міста Кам'янця із укріпленнями під час вибуху частини Старого замку та захоплення турецькими військами, а Поділля на 27 років опинилося під владою Туреччини.

Вихідець із старовинного українського шляхетського роду, Володийовський визнаний національним героєм Польщі. Його іменем названа одна із вулиць Варшави.

У 1969 році історичний роман «Пан Володийовський» екранізовано польським режисером Єжи Гоффманом.

У Хребтієві кінофільм демонструвався протягом тижня. Проводилися денні та вечірні сеанси. У клубі додатково ставилися стільці з бібліотеки та контори колгоспу. Деякі глядачі йшли на цей фільм повторно. Цьому сприяла вміло виготовлена кіномеханіком реклама: на стандартній афіші у відповідному рядку була написана назва фільму «Пан Володийовський», але кіномеханік на самому верху великими червоними літерами написав: «Фільм про Хребтіїв».

Через тиждень фільм знову демонструвався для тих, хто не встиг подивитися фільм, та для жителів Джуржівського яру, адже фортеця височіла і над цим яром. (Кіномеханіком на той час працював Копанистий Сергій, який проживав у Джуржівському

яру, пізніше він купив у Хребтієві хату Багрія Терентія Антоновича (колишня хата Кременських).

Кіномеханік підраховував виручку, а глядачі високо оцінили режисерські здібності Є. Гоффмана та акторів.

У січні 1992 року виходець із Хребтієва Петро Арсенійович Волощук після розукрупнення радгоспу ім. Котовського очолив радгосп «Хребтіївський» і мав намір відбудувати кутову вежу замку над самим щовбом. Хоч хребтіївський ліс на той час уже належав державі, придбання дубових колод для будівництва вирішувалося..., але на першому плані була відбудова пошура (піднавіса) на зернотоку для прийому зерна, повна перебудова покрівлі магазинів (зерноскладів), будівництво складу паливно-мастильних матеріалів, польового стану... Хребтіївські люди знають, що таке укрупнення, а потім розукрупнення господарства.

Хоч фільм знімався у Польщі, режисеру вдалося відтворити історичні події та особливості подільської місцевості того часу.

Цікаво, що Є.Гоффман народився 15.03.1932 року в Кракові у сім'ї лікарів, а з 1938 по 1940 рік проживав у Тернополі. У 1955 році закінчив ВДК у Москві. Зв'язки з Україною допомогли йому так майстерно екранізувати історичний роман.

У Тернополі на фасаді Палацу кіно 27 серпня 2016 року відкрито пам'ятну дошку на честь митця.

Старші люди у Хребтієві тоді поговорювали, що Генрік Сенкевич перед написанням роману, мабуть, побував у Хребтієві або вміло використав багатий архівний матеріал. У розмові уточнювали, де на той час проходив частокіл...

А тим часом Замчище полюбили рідкісні для нашої місцевості квіти, особливо приманлива фіолетова сон-трава, жовтогарячий горицвіт, а весняний легкий, змінного напрямку вітерець з Дністра гонить сріблясті, виблискуючі на сонці хвилі шовкової травички... Милуєшся, забуваєш про все, і ніби не було тисячолітньої історії, яка може повторюватися на інших щаблях гвинтової драбини високої кутової вежі над Дністром.

Розділ IV

Маєток родини Патонів

Хребтіївський маєток, перш ніж стати маєтком родини Патонів, пережив своїх колишніх власників. Він зберігає таємниці наближеної до нас трьохсотлітньої історії. Так вважає, на основі особливостей будівельних конструкцій, стилю будівництва та оздоблення центральної будівлі – палацу, будівельник П. Волощук, який в різні періоди тричі ремонтував цю будівлю, в т. ч. у 1993–1997 рр. проводив її капітальний ремонт. (З 1992 по 1994 рік Петро Арсенійович працював директором радгоспу «Хребтіївський», потім, у зв'язку з приватизацією, радгосп перейменували у селянську спілку ім. Патона і Петро Арсенійович продовжував працювати головою спілки до 1997 року).

Центральна П-подібна будівля, як ми розглядали вище, зі сходу від яру двоповерхова. Перший поверх цієї будівлі, як і господарської будівлі зліва, мають вигляд добротних старовинних погребів з бійницями, що нагадує оборонну споруду. На першому поверсі центральної будівлі розташовуються підвали з криницею. Зліва від входу кам'яні сходи ведуть вгору на перший поверх правого крила будівлі.

Підвали використовувалися для зберігання овочів. Тут працював виноробний цех, в якому вироблялося переважно виноградне та яблучне вино. По центру, біля криниці, на спеціальних станках виготовлялася черепиця, яка вимочувалася поряд у спеціальних бетонних ємкостях. Раніше та за колгоспу тут працювала баня та ін.

При обстеженні, – зауважує Петро Арсенійович, – жодних пошкоджень склепіння та міцних кам'яних опор підвалу не виявлено. Такий фундамент може вистояти ще 300 років, за умови

виконання капітального ремонту другого поверху (з боку яру будівля виглядить двоповерховою) без особливого збільшення навантаження. Тут відновлено лише в'їзну браму, яка колись була дерев'яною. У 1992 році змонтовано залізу.

Із заходу будівля одноповерхова з центральним входом та вхідними дерев'яними терасами з обох боків.

Раніше, до перекриття даху шифером, парадний фасад прикрашав відкритий чотирьохколонний портик (ганок) з трикутним фронтоном, оздобленим по периметру ліпним зубчатим гіпсовим карнизом.

Тут Петро Арсенійович звертає увагу на чітку симетричну композицію будівлі та геометрично виразне і зручне планування приміщень. У цих приміщеннях в різні роки розміщалися: контора колгоспу, сільська рада, дитсадок, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт з пологовим відділенням та ін. [22, арк.38]. У 1958 році в лівому крилі поселилася сім'я голови колгоспу «Більшовик» Мельника Івана Михайловича, який переїхав з Песця.

Спочатку Іван Михайлович був на квартирі на Тернівці у заможного селянина Андрухова Арсенія Михайловича, 1901 р. н., (поки проводився ремонт у лівому крилі). Господар тримав корову, свиней, пасіку. У колгоспі виконував роль головного скирди́ника, завжди викладав верх скирд, щоб вони не замокали, а коли збирали картоплю, буряки, він стежив за правильним їх кагатуванням на Перепілці та на Погорілі. (На Перепілці був великий пошур, накритий соломою, тік для молотьби, криниця з журавлем та балган для сторожа). Арсеній Михайлович проживав з дружиною Палагною Іванівною, 1903 р. н. (їх син Олександр Арсенійович, 1925 р. н., мобілізований в 1944 р. Помер від ран 05.09.44. Похований у Сandomирському пов. Тернобжегського воєводства, Польща [31, с. 217]. За головою колгоспу була закріплена бричка, якою він ввечері повертався на квартиру.

У правому крилі тимчасово проживала сім'я головного агронома. Його дружина Батожна Валентина Петрівна працювала вчителькою російської мови та літератури в місцевій школі. Вони познайомилися в Хребтієві. Невдовзі сім'я з правого крила цен-

тральної будівлі переселилася на квартиру до місцевої жительки бабусі Тринячки на Тернівці. Пізніше головний агроном придбав хату Матірки Семена Йосиповича. Сім'я мала доньку та сина. Їхній город межував з городом мого батька, і як говорила тоді Валентина Петрівна: «Відтепер ми – осідлі жителі Хребтієва». За головним агрономом були закріплені виїзні коні.

...А ми проходимо через входні двері центральної будівлі (міцні двостворчаті дерев'яні набирані двері) і попадаємо у простору вітальню.

Праворуч – вхід у велику колонну залу для прийому гостей, яка у 1920 році була переобладнана під клуб із сценою. Міцні красиві колони додають залі об'ємності, надійності, стіни вгорі завершуються горизонтальним профільованим гіпсовим карнизом...

Петро Арсенійович на мить призупиняється, просить звернути увагу на суворість архітектурних форм і стриманість оздоблень, що характерно для раннього періоду будівництва таких палаців на Поділлі у XVIII ст. Погоджується з переказами, що будівництво проводилося у 20–30-х роках і тривало близько 5 років. Зауважує, що підтвердження архівними матеріалами потрібно шукати у грамотах, актах ревізій, спогадах, листах того часу. Це, звичайно, «робота досить кропітка...» і додає: «Приємно, що є історики, вихідці з Хребтієва: Сергій Шпаковський – випускник Кам'янець-Подільського педінституту, Віктор Гурц – слухач МАН, наш родич, Гані Аксентія Кучера внук, які цікавляться цими питаннями...»

Із колонної зали прямо можна пройти через дві кімнати у невеликий коридор і вийти на терасу або пройти у приміщення правого крила. У коридорі влаштований вхід у підземелля погребів.

У колонній залі, ліворуч від входу, збереглася грубка із білого кафелю для обігріву зали. На стелі в центрі колонної зали – красивий різнокольоровий ліплений круглий декор з гаком у центрі для підвішування великого підсвічника.

Прямо із вітальні – вхід у бібліотеку, звідки також можна пройти у колонну залу.

Ліворуч – побутові приміщення: вітальні, спальні, голуба зала для обідів, також із ліпленим круглим декором посередині зали і гаком для підвішування великого підсвічника. У залі та вітальнях була викладена паркетна підлога із широких (10 см) та грубих (3 см) дубових дощочок із кругом діаметром 2 м в центрі кімнати, який майстерно вимощений із паркету різних відтінків. Далі кухня, зал з колонами, вихід на балкон-галерею з колонами. У залі до нашого часу зберігся камін. З-під шару вапняної побілки видніється оздоблення каміну – керамічний рельєфний карниз зверху завершує камін.

Про цю чудову красу розповідав батько, який бачив будівлю у відмінному стані, а особливо Тимофій Антонович Ткачук (1890 р. н.), тому що я вчився в Хребтіївській восьмирічній, а пізніше в Калюській середній школі, разом із його сином Миколою і часто бував у них. Ми також називали цю будівлю окрасою села.

Катерина Петрівна Матірко розповідала, що ліве крило хоч і призначалося для прислуги, але прислуга там не проживала, а кухарі, охоронці та ін. проживали в селі або в невеликих панських дерев'яних будівлях неподалік. Вона ж, як покоївка, проживала в кімнаті з вікном із заходу і мала вільний вхід у панські покої та вихід на ліву терасу.

Житель села Вашук Юхим Тимофійович, 1926 року нар., розповів, що, за переказами, роботи в палаці проводили майстри із Риму.

Визначивши об'єм капітального ремонту центральної будівлі, Петро Арсенійович розпочав ремонт з даху, який на той час був накритий шифером і протікав, а зимою із західного боку навівало багато снігу. Колонного входу у будівлю та прибудови для кіномеханіка площею 3 на 4 м вже не було.

Контора колгоспу, клуб, бібліотека, медпункт, пошта функціонували у кам'яному будинку, який був побудований колгоспом у 1964 році для поселення студентів інститутів, технікумів та училищ, яких привозили з Кам'янця, Хмельницького та інших міст для збирання яблук у саду.

Дерев'яні конструкції даху та лати виявилися добрими, на наше здивування, їх кріплення виконане дерев'яними кілками без застосування жодного цвяха.

Для перекриття даху привезли з Новодністровська 700 кг жерсті. Місцеві майстри Сергій Степанович Столярчук (1935 р. н.), Іван Федорович Кондратюк перекрили дах. Розраховували, що оцинкована жерсть вистійть щонайменше наступних 100 років. Залишок жерсті використали для покриття піднавісу на зернотоку.

Коли я приїжджав у Хребтіїв, щоб упорядкувати на цвинтарі могили своїх батьків, по воду йшов через подвір'я Столярчука Сергія, мав з ним розмову щодо капітального ремонту центральної будівлі маєтку. Він розповів: «Петро Арсенійович, звичайно, платив нам невелику зарплату, але працювали ми з великим ентузіазмом, так хотілося побачити палац у колишньому вигляді – це ж краса села, наша історія... Ми розуміли Петра Арсенійовича, вірили йому як будівельнику».

Зовнішні стіни виконані із горизонтально викладеного дубового дила, в яке вмонтовані у підготовлені отвори під кутом близько 45 градусів дубові кілки довжиною 10–12 см для надійного утримання міцної вапняно-піщаної штукатурки.

Проектом передбачався захист центральної будівлі від попадання вологи із заходу. На рівні чотирьохколонного входу, який виступав на 5 м від фасадної стіни, паралельно стіні влаштовано стік дощових вод із тесаних, щільно підігнаних кам'яних плит. Оскільки будівля довгий час не експлуатувалася, стік не очищався, то волога попала на фасадну стіну.

Згідно з планом капітального ремонту вищезгаданий стік був відновлений, а дилу фасадної стіни знизу замінено на кам'яний підмурівок висотою до 1 м. Почалися оздоблювальні роботи. У правому крилі, куди планувалося перевести контору спілки, велися штукатурні роботи. Фасадну стіну облицювали керамічною плиткою, будинок набув вигляду палацу, бракувало, звичайно, колонного входу.

Потрібно відзначити, що маєток – це не лише палац, хоч за переказами. він був побудований першим. Петро Арсенійович

у січні 1992 року прийняв відділене від центральної садиби бригадне село без так необхідної для господарства інфраструктури. Спочатку взявся за відновлення та розширення пошурів (піднавісів) на зернотоку, адже потрібно було прийняти найдорожче – хліб. А далі – капітальний ремонт даху 2-х магазинів (складів для зберігання зерна). Працьовиті руки хребтіївських будівельників подолали й це: зняли з дахів залишки черепиці, відремонтували дерев'яні конструкції, дах перекрили шифером, відремонтували засіки для зерна.

Від магазинів піднімаємось вгору до «брами», про яку залишилася лише згадка селян. У 60-і роки XX століття на цьому місці була побудована в'їзна дерев'яна арка 6 на 6 м. Вверху напис «Колгосп «Більшовик». Це була красива споруда. Оформлення арки виконав місцевий художник Андрій Арсенійович Яремчук (1919 р. н.).

А. А. Яремчук з онуками

Де він тільки не працював! У Хребтієві – продавцем у сільмазі, в 1936 році працював будівельником у бригаді мого батька в Москві, але провідна його професія завжди була – художник.

В якийсь період він працював старшим елек-

тронтером в РЕМ (на підприємствах посади художник не було, тому його запрошували на роботу як художника, а оформляли на більш оплачувану вакантну посаду). Він гарно оформляв стенди, рекламні щити. Його трудова книжка з вставками була повністю списана. На одному підприємстві він «працював» старшим науковим співробітником. У Хребтієві побудував добротний будинок. З початком будівництва Дністровської ГЕС перейшов працювати на новостворене там підприємство, отримав у НовоДністровську квартиру, де в даний час проживає його донька Марія.

Я, буваючи у Новодністровську, за стилем малювання впізнавав картини, рекламні щити, оформлені Андрієм Арсенійовичем. Односельці пам'ятають Андрія Яремчука. Його майстерно виконані малюнки на склі – яскраві букети квітів, композиції фруктів, особливо малюнки грайливих лагідних котиків – й досі прикрашають оселі селян.

Від брами видніється добротна центральна будівля маєтку. З цього місця, перейшовши центральну вулицю, прямуємо широкою дорогою до ставу, який віддзеркалюється водяною гладдю, а через його греблю – на господарство. Тут корівники, свиноферма, конюшня..., – все це потрібно було утримувати. А ще проблемні дороги, тому висипали тверде покриття вулиць на Тернівці, щоб можна було в негоду проїхати на Погорілу.

Але повернемося до центральної будівлі маєтку, яка вже була врятована від повільної загибелі, але ще в якій потрібно було замінити вікна на нові, проводити ремонт всередині приміщень.

У статті «Вулиця імені Патона», яка була надрукована в районній газеті «Наддністрянська правда» № 65 від 1 вересня 1993 року, на завершення краснавець Андрій Дмитрович Білик пише: «Нинішній директор радгоспу «Хребтіївський» П. А. Волощук розпочав капітальний ремонт будинку: вже добротно перекрито білою жерстю дах, встановлено зв'язки з академіком Б. Є. Патonom, якому незабаром виповниться 75 років, в цьому ж році минає 40-річчя з дня смерті академіка Є. О. Патона».

Андрій Дмитрович не уточнює, які зв'язки встановлено, що дає підстави дописувачам в інтернеті вдаватися до різних припущень. Наприклад, один із блогерів пише: «... П. Волощук послав гінців у Київ до академіка Б. Є. Патона за підмогою...». Інший продовжує: «... Академік Б. Є. Патон виділив кошти..., жерсть». Їм потрібна сенсація, але нічого такого не було. Підстави для припущень, звичайно, є, адже в центральній будівлі проживав дід академіка Оскар Петрович Патон, (похований на Хребтіївському цвинтарі), останнім власником Хребтіївського маєтку був його дядько Михайло Оскарович Патон... Про знаменитий рід Патонів написано багато статей. Однак гінців до Києва ніхто не посилав. Петро Арсенійович, будучи в Києві, сам завітав до Бориса

Євгеновича, розповідав про стан маєтку, запрошував навідатись. На той час у Хребтієві ще проживала Катерина Матірко. Однак, з відомих причин, позитивного відгуку не було.

Кошти господарству, звичайно, були потрібні... Ми з Вами пригадуємо 1993 рік, знаємо, що таке приватизація підприємств, роздержавлення, ваучери і чим все це закінчилося. «У селах все проходило значно простіше», – згадує Петро Арсенійович. Приїхав грузовик з райцентру, посадовець каже: «Приїхали брати свиней». Директор направляє в бухгалтерію для оплати. Машина розвернулася і поїхала... «Зрозуміло, вони приїхали брати, а не купувати... А за що сіяти, у вересні кращі агротехнічні строки посіву озимих?»

У таких важких економічних умовах Хребтіїв тримався...

У 1997 році Петро Арсенійович вийшов на пенсію, передав маєток та центральну будівлю в хорошому, описаному вище, стані. У господарстві було 30 корів, свиноферма, завфермою працювала Головатюк Люба Прокопівна.

Хто після цього продавав будівлі селянської спілки і кому, Петро Арсенійович сказати не може, оскільки в Хребтієві не проживав.

Керівником спілки був призначений чоловік з іншого села.

Пригадується, як у цей період мені телефонували з обленерго, хотіли взнати, що то за ангар є у Пилипах-Хребтіївських на польовому стані, щоб забрати його в рахунок боргу місцевого господарства за електроенергію. Я бачив раніше цей ангар, але ніколи у ньому не був, тому не міг нічого сказати про його конструкції та технічний стан.

На той час така форма взаєморозрахунків між підприємствами була надзвичайно поширена. Розраховувалися мукою, цукром, зерном, промисловими товарами та ін. Працівникам підприємств ці товари видавалися в рахунок зарплати. В Управлінні будівництва Хмельницької АЕС впровадили свої гроші – «балачучки» (за прізвиськом головного економіста). За «балачучки» працівники могли у спеціальному магазині придбати продовольчі та промислові товари, розрахуватися за дитсадок...

У селах розформовували колективні господарства, ферми..., а, відповідно, села занепадали. Не солодко довелося й хребтіївській селянській спільці імені Патона, яка продала маєток з надією, що новий власник завершить капітальний ремонт центральної будівлі.

Однак з незначної частини даху зі сходу (від яру) була знята оцинкована жерсть, що призвело до руйнування стелі та стін унікальної споруди. У селі йшли розмови, ніби хотіли придбати центральну будівлю за безцінь як аварійну, хоч це малоймовірно. Були й інші версії, однак розслідування не проводилося...

Сьогодні будівля перебуває у приватній власності, навіть частина покрівлі даху не відновлена. Снігопади, дощі вже скільки років розмивають колишній палац – пам'ятку архітектури початку XVIII ст.

Дописувачі в інтернеті публікують замітки про Хребтіїв, намагаються довести, коли і хто побудував центральну будівлю, і це важливо з точки зору історії.

Однак сьогодні нагальним є питання показати, хто із власників байдуже ставиться до колишнього палацу, доведе його до втрати для наступних поколінь, і як цьому запобігти.

Щоправда, наказом Міністерства культури і туризму України від 21.12. 2010 р. № 1266/0/16–10 визнано «Садібку Патонів» пам'яткою архітектури місцевого значення (охоронний № 2747-Хм), однак, крім розмов, нічого не робиться щодо її збереження. Люди дивуються: П. Волощук зумів повністю перекрити будинок, зміцнити стіни, плиткою оздобити фасад..., «а ці хоч би дірку в даху залатали», і не розуміють, чому приватний підприємець так тримається за цю будівлю і не відчужить її на користь держави?

Люди вірять державі, так було завжди, хоч Петро Арсенійович не чекав допомоги від неї...

Розділ V

Історичні віхи Хребтієва та Поділля

Як ми дізналися вище, місцевість заселяли трипільські племена (3100–2500 років до н. е. – пізній етап трипільської культури).

Знахідка на «Ріжку» свідчить про поселення черняхівських племен (II–V ст. н. е.).

Перша письмова згадка про Хребтіїв відноситься до 1436 року.

У часи визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) Хребтіїв «став ніби значним містом» [51, с. 15]. Ще й досі навпроти Федьової левади видніється Козацька дорога на Шуру (нині Куражин). На жаль, період Української козацької республіки мало досліджений, з відомих причин замовчувався... [30, с. 6].

У кінці XVII ст. в Хребтієві побудована укріплена фортеця, що височіла над Дністром. Події, що відбувалися в фортеці та навколо Хребтієва, описані в історичному романі Генріка Сенкевича «Пан Володийовський». З листопада 1671 по серпень 1672 року комендантом у фортеці був Юрій (Єжи) Міхал Володийовський. Роман екранізовано польським режисером Єжи Гоффманом.

З історії Поділля відомо, що після польсько-турецької війни 1672 року Поділля потрапляє на 27 років під владу турків [51, с. 25].

У серпні 1699 року за Карловецькою угодою Поділля з Кам'янцем було повернуто Польщі [51, с. 25]. Турки залишили Поділля, і воно знову майже на 100 років потрапляє під владу Речі Посполитої.

Після другого поділу Польщі у 1793 році Поділля ввійшло до складу Російської імперії.

У 1795 році утворилась Подільська губернія.

В історії Хребтієва залишили свій слід колишні власники села – польський шляхетський рід Собанських та дворянський рід Патонів. Садиба-маєток, якою вони у свій час володіли та розбудовували, збереглася. До 1980 року центральна будівля-палац та весь фільварковий комплекс зберігали зовні свій колишній вигляд.

Розділ VI

Рід Собанських на теренах Хребтієва

Поки що не досліджено, хто і коли заклав перший камінь у будівництво хребтіївського палацу. За переказами, будівництво проводилося у 20–30-х роках XVIII століття. У цей період значними земельними маєтностями на Волині та Поділлі володіли Войцех та його син Павло Собанські. Піус Павлович Собанський (1771 р. н.) успадкував від батька Хребтіїв з околицями та інші села.

У 1820 році Хребтіїв, як і інші села – Дурняки (тепер Любомирівка), Іванківці Хребтіївські, Шурка, Джуржівка (тепер Березівка), Житники, Пилипи-Хребтіївські – належали Піусу Собанському...

Жорстокість Піуса Собанського викликала ненависть кріпаків, про що свідчить судова справа 1829 року. Жителі пустили в маєтку «червоного півня». Від пожежі згоріли склади із збіжжям, клуня, стодола, скирди хліба...

Довідка. У цій справі згадується, що нібито під час пожежі згоріла пасіка, повні та порожні вулики. Однак, за свідченням Кучера Аксентія Федоровича, батько якого служив у пана пасічником, за переказами старожилів, пасіка під час цієї пожежі не згоріла.

У 1838 році маєток Піуса Собанського був розділений між його синами: Хребтіїв з околицями відійшов до Костянтина, Дурняцький фільварок – до Йосифа. (У рамках цього дослідження розглядається Хребтіївський маєток).

У Державному архіві Хмельницької області зберігаються документи, що засвідчують, які села відійшли до Костянтина Собанського.

Знайомимось із справою «Про розгляд інвентаря і виписки із інвентаря маєтку с.Хребтіїв Ушицького повіту поміщика **Костянтина Собанського** (див. Державний архів Хмельницької області, фонд № 241, справа № 1216. Фотокопія цієї справи зберігається у сімейному архіві Храпака П. Д.) [1].

Справа розпочата 26 листопада 1845 року,
закінчена 22 липня 1850 року.

Справа громіздка, однак у справі є узагальнена виписка із інвентаря.

Виписка із інвентаря

Хребтіївського маєтку поміщика
Костянтина Павловича Собанського

§ 1

Масток цей складається із с.Хребтієва, Іванковець, Малої Шурки і слободи Пилипів-Хребтіївських Подільської губернії Ушицького повіту.

§ 2

По останній ревізії числиться селян чоловічої статі – 308, жіночої – 365 душ, а фактично чоловіків – 365, жінок – 383.

У тому числі: робочих чоловіків – 165, жінок – 205;

хозяйств тяглих – 61, піших чи напівтяглих – 62, городників – 5, бобилів – 1, дворових людей –

§ 3

Із загальної площі: в маєтку землі – 4238,5 десятин, знаходиться у селян присадибної і городньої – 96, орної – 460, 5, сінокосної – 9,5 десятин.

§ 4

Окрім цього, селяни користуються: 1. Лісом на будівництво, ремонти, опалення по необхідності. 2. Ловлею риби у місцевій річці.

3. Випасанням худоби...

Київський Восний, Подільський і Волинський Генерал-Губернатор

Підпис

Аналіз даних виписки із інвентаря

Із цієї виписки із інвентаря дізнаємося, що до Хребтіївського маєтку у 1845–1850 роках входили села: Хребтіїв, Іванківці, Мала Шурка і слобода Пилипи-Хребтіївські (див. § 1).

Вже в § 1 цієї виписки із інвентаря спростовується твердження польського історика Романа Афтаназі, що нібито уже у XVIII ст. центр спадкоємців Хребтіївського ключа знаходився не в Хребтієві, а в ненабагато віддалених від нього Іванківцях, адже Іванківці, як ми дослідили, в XIX ст. відносилися до Хребтіївського маєтку (прим. автора).

Історію села не можна змінити,

Її можна лише глибше дослідити.

Статистичні дані, подані в § 2, свідчать про значний ріст сільського населення та кількість тяглих, піших чи напівтяглих господарств. (Слід зауважити, що наведені дані не по Хребтієву, а по всьому маєтку. Примітка автора).

У послідуючих параграфах йдеться про використання землі, лісу та ін.

У справі № 1216, яку ми аналізуємо, є друкований текст-роз'яснення (Положення) для поміщика Собанського К.П., як діяти (що дозволялося царським урядом) у конкретних умовах з посиланням на **Свод Законов 1842 года**.

Наприклад: **П. 2.** «Рабочими или способными к работам считать крестьян – мужчин от 17 до 55 лет, а женщин от 15 до 50 лет, – если при этом у них нет увечья, делающего их неспособными к работам.»

П. 5. «Для отправления определенных Инвентарем работ крестьяне обязаны являться «по требованию экономии с рабочим скотом или пешыми и с теми орудиями, какие, по обычаю имения, употребляются.

В праздники же, которые исчислены в 965 ст. Св. Зак. (изд. 1842 г.) о предупреждении и пресечении преступлений против веры, крестьяне должны быть свободны от работ».

П. 18. «Власть помещика над своими крестьянами и повиновение сих последних первому: ... взыскания же за ослушность и леность крестьян должны быть употребляемы не отяготительные, но более

отеческие и именно: сам помещик может наказать своего крестьянина, смотря по вине его, не более 25 ударами розгами, посessor или управитель, уполномоченный контрактом – до 15 ударов, а эконо́м или приказчик может дать не более 5 ударов тоже розгами. Женщин же, если они не беременные, на том же основании, за подобные поступки, наказывать в половину меньшими ударами и не иначе, как по плечу. Затем тяжкие наказания: бритье головы, обливание холодной водой ... Содержание в кандалах, наказание плетью..., содержание в погребях и все прочие взыскания, если таковые донны́не были допускаемы, запрещаются под строгую ответственность по законам;

Равномерно все дети, старики, также и взрослые обо́его пола, во время болезни изымаются от всякого рода наказаний.»

У кінці цього положення дописано г. Генерал Губернатору, що воно разом з оригіналом опису інвентаря направляється поміщику Собанському.

Тобто, Костянтин Собанський про вищевикладені вимоги знав, але чи дотримувався він цих вимог згідно зі Зводом Законів 1842 року?

Спогади колишнього жителя Хребтієва М. І. Ковальського

Хронологічно розглянемо спогади протоірея М. І. Ковальського, який був священиком в Іванківцях (1853–1858 рр.). До цього приходу належали також села: Джуржівка (тепер Березівка), Пилипи-Хребтіївські, Мала Шурка та Хребтіїв. У своїх мемуарах «Из Подольской старины», надрукованих у 1911 році в Санкт-Петербурзі в журналі «Русская старина», центральну будівлю Хребтіївського маєтку він називає «панським палацом» [39, т. 148, с. 306].

Приміщення для священика було старе, незручне і мало чим відрізнялося від звичайної селянської хати. Воно знаходилося в Хребтієві. Тут колись була церква, але згоріла. Друга церква згоріла під час відсутності священика Веселовського, який їздив в Калюс на базар. Переказували, що спалив одну за другою дві церкви хребтіївський поміщик, щоб скористатися церковною

землею, дуже доброю, замінивши її гіршою [39, т. 148, розділ V, с. 299].

М. Ковальський пише, що Хребтієвом здавна володіли поміщики Собанські – поляки. В його час жив поміщик Костянтин Собанський. Особливою рисою його характеру була скупість, і ця риса була вихована в ньому ще батьком. Їх колишній козак Григорій, що займав при М. Ковальському посаду церковного старости, розповідав, що молодий панич (Костянтин) просив у Григорія кусок хліба, щоб утамувати голод.

Засіки ломилися від великої кількості покривал, вереток, вибитих із шерсті. Ніхто рахунку їм не знав. Дівчата-панянки (*доньки Піуса*), коли хотіли їсти, тихо входили в погребі, крали що-небудь і несли селянам, а ті давали їм за це хліб, молоко, сметану з сиром. Навіть коли стали нареченими, змушені були ходити у простих спідницях з домотканого полотна [39, т. 148, розд. V, с. 301]. Старий Собанський (*Піус*) був людиною для свого часу освіченою, мав велику бібліотеку, але дітям своїм не схотів дати освіти. Скупість перейшла від батька до сина Костянтина, а той нічим не в кращих умовах утримував свою сім'ю, члени якої харчувалися дуже скупко. Дружина Костянтина Собанського не могла звикнути до характеру й скупості чоловіка і часто жила в Кам'янці у своєї матері. Це, звичайно, не подобалося Собанському, тим більше, що проживання у місті поєднувалось із значними грошовими витратами [39, т. 148, розділ V, с. 301]. Поміщики-католики Собанські до своїх православних кріпаків теж ставились дуже погано, особливо пані. Це була фанатична католичка

[39, т. 148, розділ V, с. 306]

Із селянами поміщик поводився дуже жорстоко, за що вони його й ненавиділи. Кріпаки поза очі називали Собанського «собака», «собко»

[39, т. 148, розділ V, с. 303].

Карали селян за будь-яку малу провину, причому не тільки не дивились на час, але й не рахувались навіть із станом того, кого карали. Гнали на панщину й вагітних жінок. Ті не могли низько нахилитися, а тим більше, добре стиснути і зв'язати сніп потрібної величини (в обхваті він повинен мати п'ять четвертей). Економи (*Стрельбіцький, Васильківський*), які спостерігали за роботою,

бачили це і карали їх різками. «Атамани», що ганяли людей на панщину, копали звичайну яму, клали вагітну жінку так, щоб живіт знаходився у ямі, й починали бити її по голому тілі [39, т. 148, розділ V, с. 303].

У селян були плужки простої домашньої роботи. Гужі (ремени) до плуга приєднувалися за допомогою дерев'яних кілець (тяжів). Для виготовлення тяжів використовували молоденький граб, який парили і скручували в кільце. Один селянин не мав з чого виготовити тяжі, а повинен був вийти на панщину. Він крадькома пішов у панський ліс і вирвав два грабки. Хтось про це доніс Костянтину Собанському. Що той робить? Викликає до себе кріпака, а потім фельдшера, якому наказує вирвати у чоловіка два здорових зуби. Невмілий дантист волочить бідолаху по кімнаті. Коли «операція» закінчилась, пан, знущаючись, питає селянина: «А що, болять?» – «Аякже!» – «Ось так і в мене болять через те, що ти вирвав два мої грабки», – заключає поміщик [39, т. 148, розділ V, с. 303].

У ті часи уряд, йдучи назустріч кріпакам, обмежував свавілля поміщиків і їх слугак, розсилав їм циркуляри і нагадування. Але все залишалося по-старому, і в Хребтієві головний економ Сваричевський не жалів різок для розправи з селянами. Поліція ж отримувала від поміщиків хабарі, іноді дуже значні, а потім майже всі їх ці незаконні дії старалася прикривати і ходу скаргам не давала [39, т. 148, розділ V, с. 304].

Незважаючи на заборони, поміщик заставляв кріпаків працювати часто у святкові дні [39, т. 148, розділ V, с. 304].

Експлуатуючи працю своїх кріпаків, поміщик майже ніколи не турбувався про їх становище і навіть часто не жалів їх морального почуття. Коли Костянтин Собанський був ще молодим, то у нього існувало *ius primae noctis*, або, як по-своєму говорили прихожани: «Пан читав вивід нашим молодим». Наречений і наречена в суботу перед вінчанням, яке, звичайно, було в неділю, повинні були з'явитися до пана на поклон. З музиками і дружками вони входили у двір поміщика. Той наказував дати всім прибулим горілки. Наречена входила у покої пана. Грала музика, починалися танці, співи, а в цей час поміщик чинив своє «право» над беззахисною від панського свавілля жертвою [39, т. 148, розділ V, с. 304].

Собанський мав свій винокурний завод. Не дозволяв жидівських шинків, а сам вигідно збував горілку, примушуючи розкуповувати її своїх кріпаків. Якщо у них траплялись чи то весілля, хрестини, похорони, поминки, вони повинні були наперед сповістити пана. Останній, судячи з можливостей господаря, призначав, наприклад, на весілля взяти одному 150, іншому 200 чи 100 кварт горілки [39, т. 148, розділ V, с. 305].

Про освіту темного селянства пан зовсім не турбувався. Коли вийшов указ про відкриття шкіл, Собанський не дав для цього ні приміщення, ні коштів. Довелося відкрити школу в хаті дячка, який і вчителював. Непривчені до шкіл, селяни добровільно не відпускали своїх дітей навчатися, а наказувати їм пан не вважав за необхідне. Тому приходили в школу навчатися грамоти лише два хлопчики. Дві зими вони вчилися, а потім школа припинила своє жалюгідне існування [39, т. 148, розділ V, с. 306]. У часи польського повстання, яке проходило у 30-х роках XIX ст. на Поділлі, у ньому брали участь Костянтин Собанський, а також його два брати і два зяті, один з яких був повітовим урядовцем у м. Ушиці. Дід-поміщик дотримувався російської політики. Діти і зяті, знаючи переконання батька, приховували свої темні справи, але не настільки вміло, щоб той не знав про них. І старий постійно виказував їм своє незадоволення. Внаслідок того, що Костянтин Собанський співчував і сприяв польському повстанню, він постійно був у підозрі: за ним стежила поліція і не давала спокою. Одного разу, у часи Севастопольської війни, його навіть викликали на допит до Кам'янця [39, т. 148, розділ V, с. 307].

Серед кріпаків поміщика Собанського були українці, цигани й «кацапи» – великороси-розкольники, які населяли с. Пилипи. Циганів було небагато, займалися вони в основному ковальством і перекупкою коней. Панщини не відробляли, тому що вважались ненадійними робітниками, а повинні були лише в літній робочий час возити воду на поле. Хребтіївські селяни на той час були можливими. Багато з них наживались від продажу анісу, квасолі, цибулі, котрі сіяли у великій кількості. Мали достатньо худоби, розводили багато свиней, яких купували у них «кацапи». Багато з них займалися мисливством. Біля Хребтієва були густі ліси, в яких водилося безліч кіз, багато вовків. Серед хребтіївських селян були дуже добрі мисливці [39, т. 148, розділ V, с. 308–309].

Жили хребтіївці дуже скромно. Улюбленою і основною стравою була мамалига, що готувалася із завареного кип'яченою водою кукурудзяного борошна. Як приправу, використовували молоко, конопляну олію, огірки, картоплю. Чудово, що прихожани не курили тютюну, мабуть, через вплив сусідів-розкольників [39, т. 148, розділ V, с. 309].

Завдяки М. Ковальському ми дізналися про життя селян Хребтієва за 5 років його проживання в селі (1853–1858 рр.): побут, звичаї, обряди та знущання над кріпаками хребтіївського пана Костянтина Сабанського та продажність тодішньої поліції, яка прикривала безглузді та жахливі дії пана, не давала скаргам ходу...

Такий стан був не лише в Хребтієві. Коли я навчався у старших класах Хребтіївської восьмирічної школи (1959–1962 рр.), на уроках вивчалася історія села. Цьому приділяли увагу не лише вчителі-історики Багрій Терентій Антонович, Самсонюк Володимир Петрович, який після закінчення історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту працював директором школи, а й інші вчителі намагалися пов'язувати розповіді з місцевим матеріалом.

Особливо запам'яталися уроки Резнік Олени Антонівни, яка після закінчення Чернівецького університету працювала вчителькою української мови та літератури. Як вміло, педагогічно вишукано вона висвітлювала теми, доходила до душі кожного учня. До сьогодні пам'ятаю її розповідь про оті вирвані два грабки, за які Собанський наказав вирвати кріпакові два здорових зуби...

Під час вивчення повісті Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря» Олена Антонівна ділила класну дошку на дві половини і записувала зліва знущання над кріпаками пана Бжозовського із повісті «Микола Джеря», а праворуч – хребтіївських Собанських. На закінчення учень читав уривок з повісті, як горіли панські скирди..., а Олена Антонівна порівнювала, скільки під час пожежі згоріло майна у Собанських (тік для молотьби, скирди, стодола, клуня) і доводила, що селяни вимушені були чинити опір панському свавіллю.

Олена Антонівна розповідала про батька Івана Нечуя-Левицького, Семена Степановича, який був активно освіченою людиною, цікавився життям та побутом простих людей,

захоплювався народною творчістю та історією України. Коли батько письменника намагався організувати в Стеблеві (*містечко Київської губернії, нині – Черкаська область, Корсунь-Шевченківський район*) громадську крамницю та школу, місцевий поміщик заборонив цю діяльність. Пізніше у «Життеписі» [Життепис Івана Левицького (Нечуя), написана ним самим//Світ – 1881.-с. 123] Іван Нечуй-Левицький згадує: «Дізнався про ту школу польський пан, Стеблівський дідич, покликав батька і сказав йому: «Якщо ви вивчите мужиків читати, то підете ви, піду й я на поле робити, а мужики не схотять робити...»

Але повернемося до спогадів М. Ковальського, який у 1858 році перейшов священиком в прихід села Матвійківці. Цим селом володіли три поміщики: пан Щолковський, пан Небольський і пан Гадомський. М. Ковальський показує знущання цих панів над кріпаками і порівнює з хребтіївським паном: «Плох был Собанский, но в сравнении с помещиками с. Матвейковец он мог считаться хорошим и гуманным человеком» [39, т 148, розділ VI, с. 542].

Отак... Неймовірні знущання, побиття вагітних жінок, вививання здорових зубів у кріпаків за мізерну вимушену «провину»... Що ще може бути гіршим?

Тут автором наведено лише порівняння М. Ковальського з селом Матвійківці, щоб підкреслити повсюдне знущання панів над кріпаками. Однак події в Матвійківцях не входять в дане дослідження.

Лірницькі пісні

Кріпацтво породжувало насильство, неймовірні знущання..., що викликало у селян ненависть, а то і певну протидію...

А ми звернемося до рукописної праці Ю. Сіцінського «Лірницькі пісні», датованої січнем 1881 року, яка зберігається у науковій бібліотеці Хмельницького обласного краєзнавчого музею [53]. Автор записував лірницькі, обрядові та інші пісні в поселеннях нинішніх Хмельницької та Вінницької областей. У розділі «Панщина» він подає, зокрема, такі строфи:

Панщина

Ой, летіла зозуленька,
Попід гори, села,
Чогось наша громадонька
Смутна, невесела?
Ой, летіла, летіла,
Сіла спочивати.
Послухайте, добрі люди,
Щось буду казати.
Щось буду казати,
Буду говорити.
Не будемо, добрі люди,
Панищини робити...
[53, арк.2]

А як було в «Миньковецькій державі»?

Як відомо, поряд, у Миньківцях, ще в 1795 році місцевий власник Ігнацій Сцібор-Мархоцький звільнив селян від сплати «десятини», а в 1804 році скасував панщину. У «Миньковецькій державі» для внутрішнього вжитку випускали власні гроші, тут діяли місцеві законодавчі акти. Цікаво, що вже тоді суд керувався статтями і нормами Римського права.

Це був свого роду «оазис» на тлі кріпацтва. Сьогодні у Миньківцях пишаються, що це було саме у них. Якщо їхати з Нової Ушиці, перед спуском у Миньківці, напроти джерела ви побачите виготовлений ентузіастами транспорант з написом: «Кордон Миньковецької держави».

Розділ VII

Рід Патонів. Славні сини України

Про славний рід Патонів дослідниками опубліковано чимало заміток та статей в періодичній пресі, в інтернеті, що стало можливим у новий історичний період після 1993 року. А в Хребтієві перекази про благочинність Патонів поширювалися завжди, в школі вивчалася історія села...

Про походження роду Патонів Ігор Малишевський у романі «Міст через три життя» пише так: «Рід Патонів прилучився до Росії на якомусь давньому перехресті історії... Сімейні перекази пояснювали походження роду та рідкісне прізвище тим, що предків – корабельних майстрів – вивіз із Голландії Петро Перший. Існували, правда, й інші версії – про Францію... припускали і Шотландію... Але самі Патони іноземцями себе не вважали, давним-давно обрусіли, перемішавшись кров'ю з іншими родами на землі, що бозна-відколи стала їхньою батьківщиною» [42].

Коли я навчався у Київському політехнічному інституті, викладачі, які знали Євгена Оскаровича Патона, з гордістю розповідали про його життєвий шлях, наукові праці.

*Патон Євген Оскарович
(1870 - 1953)*

Народився **Є.О. Патон** **5 березня 1870** року в м. Ніцца (Франція), закінчив політехнічний інститут в м.Дрездені (Німеччина), а в 1896 році – Петербурзький інститут інженерів шляхів сполучення. З 1898 року – викладач інженерного училища в Москві, а з 1905 року – в **Київському політехнічному інституті**.

У цьому «храмі науки», інституті інститутів, як називали КПІ викладачі, розпочалася його бурхлива наукова діяльність. Неподалік на заводі була організована невелика лабораторія, а з 1929 року

Є. О. Патон займається питаннями електрозварювання. З його ініціативи в 1930 році при Академії наук УРСР організовано науково-дослідний інститут електрозварювання, директором якого став Є. О. Патон. У 1945 році його ім'я присвоєно цьому інституту. У роки Другої світової війни керував пошуковими роботами щодо способів зварювання спеціальних сталей і впровадження нових методів зварювання. Був винайдений спосіб зварювання під флюсом та ін. У 1953 році побудовано в Києві цілнозварний міст через Дніпро, який споруджено фактично під його керівництвом. Цей красень названо іменем Патона після того, коли важко хворий автор уже не міг бути на урочистому відкритті мосту.

Він був організатором і редактором журналу «Автоматична зварка». У 1948 році Є. О. Патону присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Коли я навчався у Вищій партійній школі у Києві, була інформація, що Є. О. Патон був прийнятий членом КПРС без кандидатського стажу. Під час навчання в Київському політехнічному інституті з однокурсниками побував на мосту імені Патона. Це значно інше враження, ніж проїхати автомобілем...

У селі Хребтієві старші люди пам'ятають та за переказами знають про «доброго пана» Патона, відставного полковника Михайла Оскаровича Патона, брата академіка. Це був добрий і справедливий пан. Вимагав точності й акуратності в роботі від своїх підлеглих. Часто їздив бричкою або фаетоном у Нову Ушицю, де він був головою повітових дворянських зборів, повітовим предводителем дворян. Допомігав бідним, особливо багатодітним сім'ям. А пані Шура, його дружина, висока і тендітна жінка, займалася благодійністю; маючи медичну освіту допомагала вагітним жінкам, малим дітям. «Хто з якою хворобою, – згадував Матірко Семен Йосипович (1886 р. н.), – всі бігли до неї». У Новій Ушиці вона була покровителькою ремісничого училища, відкритого земством у 1908 році (тепер – старий будинок технікуму), брала участь в організації роботи земської лікарні. Зокрема з її ініціативи було обладнано в Новій Ушиці перший пологовий будинок.

Батько обох братів Оскар Петрович Патон, відставний полковник лейб-гвардії, син учасника Вітчизняної війни 1812 року Петра Івановича Патона був російським консулом у Німці, де народився майбутній академік Є. О. Патон.

Оскар Петрович Патон

Оскар Петрович Патон похований на Хребтіївському цвинтарі. Ще з дитинства мені запам'яталося це місце на невеликому підвищенні поряд (3–4 м на північний захід) з могилою засновника Хребтіївської церкви Якова Левицького, який помер у 1868 році. Тут колись поряд проходила стежка до виноградників. За останні 35 років, коли перестали обробляти виноградники, ця стежина заросла деревами та кущами. У 2016 році громада села розчистила дорогу до цих могил з іншого боку, і це місце сьогодні має колишній вигляд. Однак могила Оскара Патона, з відомих причин, не впорядкована. Сьогодні ці роботи вже можна виконати з ініціативи або з дозволу родичів.

Із книги Єф. Сіцінського «Приходи і церкви Подільської губернії» дізнаємося: «На Хребтіївському православному кладовищі місцевим власником штабс-капітаном М. Патонем збудовано кам'яну часовню (каплицю) на могилі батька Оскара Петровича (приєднаного до провослав'я) [52. с. 799].

Каплиця не збереглася, з дитинства пам'ятаю залишки фундаменту над могилою.

Про **Михайла Оскаровича Патона**, як відзначалося вище, в Хребтієві знають по розповідях та переказах. Інформації поки-що мало, фото не збереглося. На початку XX ст. він ввійшов в історію Ушицького повіту Подільської губернії завдяки своїй суспільно-політичній діяльності.

У Державному архіві Хмельницької області знайдено цікавий матеріал, зокрема Формулярний список про службу М. О. Патона за 1909 р. [12, арк. 521–524]. Із цього документу (графа 1) дізнаємося, що відставний полковник Михайло Оскарович Патон, Ушицький повітовий предводитель дворянства, народився 5 серпня 1865 року, православний, має ордени: Св. Володимира 4 ступеня і Станіслава 3 ст., медалі срібні: в пам'ять царювання імператора Олександра III і в пам'ять Св. Коронації Їх Імператорських Величностей, вензелеве зображення імені государя імператора Миколи II, Іноземний Німецький орден Червоного Орла

4 ступеня, медаль Червоного хреста за участь у діяльності товариства в часи Російсько-Японської війни 1904–1905 рр.

У графі II (з якого звання походить) значиться – із спадкових дворян.

У графі III (чи має маєтки) – В Ушицькому повіті при с.Хребтіїв і с.Шурка родовий маєток, 1500 д. землі. У дружини маєтку немає.

У графі VII йдеться про службу М. О. Патона. Виховувався в Празькому «Его Императорского Величества» корпусі і закінчив курс по першому розряду. 14 серпня 1884 р. призначений прапорщиком лейб гвардії в Преображенський полк, 30 серпня 1884 р. переведений в поручики зі старшинством. Тимчасово командував 3 ротою та 6 ротою з 11 грудня 1893 р. по 14 жовтня 1896 року. 13 квітня 1897 р. отримав чин штабс-капітана. 1 червня 1897 року призначений членом полкового суду. 22 червня 1900 року отримав чин капітана. Під час служби з 27 квітня по 4 червня 1896 року знаходився в Москві у зв'язку з Коронацією «Их Императорских Величеств».

За розпорядженням начальства з 30 серпня по 11 жовтня 1898 р. був відряджений для навчання нижчих чинів, що призивалися із запасу.

З 11 жовтня по 18 грудня 1898 був командирований для охорони імператорських поїздів по Миколаївській залізниці.

Вищим наказом по відомству Міністерства юстиції від 19 листопада 1902 р. за № 48 призначений Почесним Мировим суддею Ушицького округу.

15 березня 1905 р. призначений Ушицьким повітовим Предводителем дворянства.

Цікаво відзначити, що вже під час виконання обов'язків повітового Предводителя дворянства наказом по громадянському відомству від 6 грудня 1906 р. за № 29 М. О. Патон був нагороджений орденом Св. Володимира 4 ступеня.

У графі X повідомляється, що в походах та битвах М. О. Патон участі не брав.

Цікаво, що в графі XII детально вказані терміни перебування М. О. Патона у відпустках з 1884 року по 1902 рік. Це були відпустки на 28 днів, 2-хмісячні, 4-хмісячні та на 8 місяців з 2 травня 1901 р. з продовженням на 28 днів з 17 січня 1902 р. Такі відпустки давали можливість М. О. Патону навідуватися до батьків, які з

1891 року проживали у Хребтіївському маєтку, викупивши його з селами Хребтіїв, Шурка та частиною Пилипів-Хребтіївських у Адама Костянтиновича Сабанського.

У графі XIII (чи був у відставці) – У відставці з 29 січня 1902 року по 15 березня 1905 року.

У графі XIV (чи одружений, чи має дітей) – Одружений першим шлюбом 8 січня 1906 року на дочці генерала від інфантерії Олександрі Вікторівні Будде. Дружина православна.

Примітка: *Олександра Вікторівна Будде (нар. 18 вересня 1879 р.) – рідна сестра Наталії Вікторівни, дружини Євгена Оскаровича Патона.*

Старожили розповідали, що в Ушицькому повіті серед дворянства особливо виділялися два землевласники – хребтіївський пан Михайло Оскарович Патон і песецький барон Павло Павлович Местмахер. Вони славилися своєю активною діяльністю в земських та громадських органах і благодійністю... Відомо, що вони обидва причетні до будівництва і відкриття в Новій Ушиці земської лікарні та ремісничого училища (нинішній технікум) у 1908 році. Їх пов'язували і родинні зв'язки. М. О. Патон одружився на племінниці П. П. Местмахера Олександрі Вікторівні Будде, про що свідчить запис у Метричній книзі за 1901–1908 роки церкви с. Песець у 1906 році [11, арк.177–178]. Шлюб відбувся 8 січня 1906 року відставного полковника гвардії Ушицького повітового предводителя дворянства сорокарічного Михайла Оскаровича Патона з дочкою генерала від інфантерії двадцятишестирічною дівцею Олександрою Вікторівною Будде (племінниця барона Павла Местмахера). Таїнство шлюбу здійснювали священник песецького храму Карп Теравський з псаломщиком Іваном Левинським. Свідками від жениха були студент Санкт-Петербурзького політехнічного інституту Борис Володимирович Савельєв і колезький секретар Володимир Оскарович Патон, від нареченої – студент Санкт-Петербурзького політехнічного інституту дворянин Петро Володимирович Савельєв і чиновник особливих доручень при Подільському губернаторі Всеволод Григорович Мітаєвич.

Примітка: *Шлюб відбувався більше 100 років тому в діючому сьогодні храмі Різдва Пресвятої Богородиці. Храм кам'яний, двокупольний, із дзвіницею, був побудований у 1858 році на кошти поміщиці Дівової.*

Як повідомила історик Песецької ЗОШ І-ІІ ст. Надія Федорівна Рига, в школі постійно ведеться історія села. Дізнаємося, що у 1933 році церкву було закрито, знято куполи і переобладнано на сільський клуб на 200 місць. У 1995 році церкву було відкрито та відремонтовано.

Для порівняння зазначимо, що історія цієї церкви менш трагічна, а ніж Хребтіївської, яка, за переказами, згоріла у 1936 році (примітка автора).

Як відомо, генерал Дівов пороздавав свої маєтки спадкоємцям. Песець перейшов у володіння барона Местмахера (500 дес. землі) [32, с. 5]. П. Местмахер проживав у Кам'янці-Подільському, але похований у 1909 році на цвинтарі в Песці (нині старий цвинтар). У 1911 році землі при селі Песець були визначені для продажу селянам, повіреним від нащадків П. П. Местмахера був М. О. Патон. Були малоземельні селяни, які щоліта ходили на заробітки в Бесарабію [32, с. 6].

Будучи предводителем дворян М. О. Патон очолював Ушицький повітовий Комітет Опікунства про народну тверезість [13, с. 1–3]. Цьому закладові належали Новоушицький Народний дім з чайною при ньому та бібліотека-читальня. У 1913 році в бібліотеці було 2065 книг і 717 світлових картин. Користувалися книгами 412 чоловік, переважно учні місцевих училищ. Видано книг 5748 разів. Виписувалися газети: «Подільчанин» і «Київлянин», журнали: «Навколо світу», «Природа і люди», «Народна справа» і «Хутір». Працювала народна аудиторія на 250 місць. На народні читання щоразу залучалося не менше 200 чоловік, все це проходило під музику 17-го Донського козацького полку, який квартирував у Новій Ушиці. Чайна при Народному домі за 1913 рік прийняла 51284 відвідувачів. Вартість одного відвідування була 1,5 коп. При чайній проводилась продаж гарячої їжі під час призову новобранців (робилось це не стільки для доходу, як для допомоги селянам-новобранцям).

Як предводителю дворян та й раніше, М. О. Патону часто доводилося бувати в Новій Ушиці, а це близько 25 км від його маєтку у Хребтієві. Мабуть для зручності він придбав у 1902 році в заможного єврея Йойни Зільбермана невеликий одноповерховий будинок розміром близько 9 на 14 м, без будь-яких оздоблень, з одинарними вхідними дверима та відкритим ганком (2,5 на 2,5 м) з двома дерев'яними опорами, по вулиці Поштовій, 24.

Рис. 1.7
Будинок
Йойни Зільбермана,
пізніше Патона М.О.
в Новій Ушиці

Це був звичайний будинок для однієї сім'ї, ставка поблизу не було, хоч деякі автори пишуть, що це був нібито другий маєток М. Патона. Різні зустрічі проходили у Хребтіївському маєтку. Тут був чималий став. У цьому маєтку проживав О. П. Патон, де і помер.

Коли я проживав у Новій Ушиці по пров. Леніна (пізніше – Піонерський, нині – Податковий), від нашого будинку до колишнього будинку М. Патона було всього близько 40 м. В ньому на той час квартирували працівники адмінорганів. Біля будинку був невеликий старий сад. Запам'яталися дві яблуні, які були хоч із дуплами, але омолоджені і ще плодоносили. Це були сорти ранніх солодких яблук.

Характерно, що високий фундамент (близько 1,5 м) цього будинку був викладений з точно підігнаного тесаного каміння в строго шахматному порядку. Будинок був побудований на незначному схилі вище вулиці, тому фундамент з боку вулиці виглядав високим. Зліва від ганку, у фундаменті улаштовані вхідні двері у підвал. Цей будинок від сусідніх майже нічим не відрізнявся, хоч на вигляд був новішим, на дещо вищому фундаменті. *Неподалік від будинку нижче вулиці починався глибокий яр. В цьому місці місцеві жителі крутою стежкою біля скелі раніше спускалися вниз до джерела по воду.*

У 1977–1978 рр. на місці будинку М. Патона райспоживспілка побудувала двоповерховий житловий будинок для своїх працівників.

Управитель Хребтіївського маєтку Дзюбик проживав у панському будиночку біля брами, а в Новій Ушиці забудував цілий квартал у центрі міста, в тім числі двоповерховий кам'яний будинок на розі теперішніх вулиць Подільської та Української.

У цьому будинку після революції довгий час перебували повітові органи влади, потім райвиконком. Після уведення в експлуатацію сучасного адмінбудинку, тут працювали хлібний та спортивний магазини. З будівництвом у центрі міста універмагу, ресторану та продмагу, в колишньому будинку Дзюбика розмістилася центральна районна бібліотека та бібліотека для дітей.

*Будинок управителя Дзюбика
в Новій Ушиці*

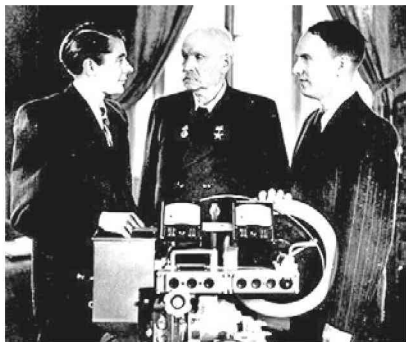
А ось як описує Ігор Малишевський в романі «Мост через три життя» літо 1916 року, коли до М. Патона на відпочинок приїхав з Києва його брат Євген Оскарович Патон [43].

«Євген Оскарович виглядав помолоділим: перед виїздом до брата в маєток бороду, яка взялася сивими пасмами, збрив [43, с. 231].

– Олександро! Наталіє!- гукнув Михайло Оскарович. – Погляньте, хто до нас завітав...

«А на містку, перекинутому через ставок, Євген Оскарович помітив молоду даму в довгому шовковому платті, з оберемком лілій в руках. Обережно ступаючи по старому, ненадійному настилу, вона прямувала до них» [43, с. 232].

То була молодша сестра господині, недавня інститутка Фребелівського педагогічного інституту в Києві, а тепер учителька, мадемуазель Наталія Вікторівна, яка теж приїхала до родичів на відпочинок. На поклик господині Олександри Вікторівни з

*Є.О.Патон з синами: Володимиром
(ліворуч) та Борисом.*

дверей будинку вийшов малолітній син господарів Патонів Антоній, потішно розклався з дядечком. «Ну ось, Наташа, нарешті буде тобі компаньйон для прогулянок, – сказала сестра Олександра Вікторівна. – Ми зайняті, в маєтку жнива, а Антоній занадто юний кавалер».

– Ну, а я для Наталії Вікторівни кавалер, напевне, занадто вже зі стажем...-сказав Євген

Оскарівич [43, с. 233]. Тут, у 46 років, він зустрів родинне щастя. 1916 року вони одружилися, а в березні 1917 року у них народився перший син Володимир. Через рік, у листопаді 1918, народився другий син Борис, теперішній Президент Національної академії наук України Патон Борис Євгенович.

Така доля, як це часто буває, – два брати Патони одружилися на двох сестрах, племінницях барона Местмахера. Молодший брат Є. О. Патон узяв за дружину молодшу сестру Наталію.

Примітка автора:

Ігор Малишевський опублікував роман «Міст через три життя» в Києві (оригінал), вид. Молодь, 1982, див. [42], та в Москві, переклад на російську мову, вид. Рад. Письменник, 1987, див. [43].

У цій книзі є посилання як на Київське, так і на Московське видання, оскільки між ними є відмінності. Наприклад, в першому лише згадується, що Є. О. Патон познайомився з Наталією Вікторівною Будде під час перебування на вакаціях (на відпочинку) у маєтку свого старшого брата Михайла Патона, в другому описується їх романтична зустріч... на ставку... з оберемком лілій, що можливе у Хребтіївському маєтку. Тут вже згадується про сина господарів Антонія. Але це роман...

У Московському виданні є «Слово про батька», в якому академік Б. Є. Патон з цього приводу пише: «И не в том, на мой взгляд, задача биографического романа, чтобы с географической точностью, не допускающей художественного вымысла, воспроизвести труды и дни ученого. Главное, что автору удалось передать своеобразие и духовную структуру личности Патона, понять его внутренний мир...»

Тому в наукових статтях, дослідженнях необхідно мати підтвердження документальними фактами, свідченнями, розрахунками, архівними матеріалами та ін.

Свідчення мешканки Хребтієва Катерини Матірко

А ось розмова на межі мого батька з Катериною Петрівною Матірко (1902 р. н., дівоче прізвище Василевська). З Катериною Петрівною деякий час проживала її мати Василевська Марія Григорівна, 1875 р. н. [15, арк. 30]. Наші городи межували. Я з її сином Василем перенесли висушені на вогніщі дошки в його майстерню

для виготовлення вікон в другу половину нашої нової хати. Василь Опанасович після закінчення училища був дуже хорошим столярем, проживав з матір'ю. Батько Василя, Опанас Йосипович, 1895 р. н., помер ще до його вступу в училище. Мені запам'яталося, як Терентій Антонович Багрій підвозив його батька своїм мотоциклом з сільського клубу додому. Це було десь у 1956 році.

Катерину Матірко поважали в селі. Вона деякий час працювала в дитячому садку (яслах), варила обіди для комбайнерів та інших механізаторів, які працювали в полі, куховарила на весіллях.

Біля межі з їхнім городом з нашого боку росла черешня. Черешні були великі, але трохи гіркуваті. У нас була ще інша черешня (білиця), тому батько хотів цю черешню зрубати. Хоч черешня більше затінювала город Матіроків, але батько хотів з ними порадитись.

Катерина Петрівна підійшла до черешні, зірвала декілька черешеньок і сказала: «Данило, нам черешня не мішає, он скільки городу, хто його буде обробляти? А я посаджу в холодку під черешнею, відпочину та й продовжую сапати... Тільки що приїхала з Чернівців від доньки, допомагала, бо вона пошкодила око...».

Про її нелегку долю ми знали з її розповідей раніше. Виростила 5 дітей. Старший син Борис, 1920 р. н., був льотчиком, загинув на війні [31, с. 384], син Микола, 1924 р. н., вивезений до Німеччини [15, арк.30]. Чоловік помер...

...З юних літ працювала покоївкою у хребтіївських панів Патонів. Після революції пан Михайло Оskarович залишив свій маєток у селі, який нібито добровільно віддав селянам. За переказами, в селі не було ніяких заворушень проти пана. Нинішній житель Хребтієва Вашук Юхим Тимофійович переказує, що пан все віддав, але хотів, щоб йому залишили сад (поряд, біля 7 га), він дуже любив працювати в саду і планував й надалі проживати в селі...

Але доля розпорядилася інакше. Катерина Матірко розповідала про ту страшну трагедію, яка сталася навесні 1919 року в Новій Ушиці, після переїзду Михайла Патона з дружиною та

*Солдатська мати і вдова 93-річна
Матірко Катерина Петрівна*

деякою прислугою в свій будинок по вулиці Поштовій. Деся перед Великоднем вночі у двері загримали невідомі люди з вимогою відчинити. Тоді часто проводилися перевірки в житлових будинках, тому відмовити було неможливо. До будинку ввірвалися декілька озброєних чоловіків і вимагали у пана гроші. То була банда, озброєна обрізами, револьверами. 17-річній Каті вдалося заховатися, забившись в куток за дерев'яним ліжком та грубкою. Вона чула, як пан Патон обіцяв дати гроші їм вдень, як тільки візьме їх у банку. Але бандити не вірили. В іншій кімнаті вбили пані Олександру. Потім один з бандитів почав стріляти з револьвера в Михайла Оскаровича, і він упав. Офіцер Гжибовський, який служив у пана секретарем, кинувся до вікна, але був смертельно поранений, ще добіг кілька десятків метрів до хати свого брата через вулицю і там помер. У будинку бандити вбили і кухаря Кирила Деркалюка із Хребтієва, хоч той просився у бандитів, посиляючись на те, що у нього четверо дітей...

Після цього бандити швидко повтікали, так і не знайшовши в домі грошей.

Пана Патона, який ще був живий, завезли до лікарні. Через декілька днів він помер. Ховали разом, тіло Олександри Вікторівни цей час утримували в церкві.

У книзі «Міст через три життя» І. Малишевський пише так: «В Ушиці, куди Наталія Вікторівна благала чоловіка сховатись, бандити вбили Михайла Оскаровича з дружиною, старшою сестрою Наталії і Тітусі (*тобто її сестри Ольги*). Навіть Антонія, дитину, писали сусіди, не пожаліли. Посеред ночі вдерлися в дім з пограбунком, так усіх трьох і положили, звірюки...» [42, с. 249]. (*В переказах жителів Хребтієва та розповідях покоївки Катерини Петрівни Матірко немає жодних свідчень про Антонія, нібито сина Михайла Оскаровича та Олександри Вікторівни.* [Див. також 36, с. 2]. *В сім'ї дітей не було.*)

Наступного дня Катерину Матірко викликали в тодішні органи влади, допитували про обставини, як все було, а потім заставили пройти перед строєм військових, щоб розпізнати когось з бандитів. Представникам влади та всім, хто звертався до неї пізніше, вона казала, що з переляку майже нічого не бачила і нікого не впізнала, але на межі вона уточнила, що боялася розправи і не вказала на одного з них. А розправа могла бути негайною...

Ми подали кошик з черешнями з вершка розкішного дерева – великих та соковитих ягід для нашої сусідки...

Прийшов Василь Опанасович за рейками, які ще були потрібні для виготовлення вікон. Пізніше він допомагав батькові встановлювати вікна, які і сьогодні служать, хоч і потемніли.

Деякий час Василь Опанасович працював учителем виробничого навчання у середній школі с.Куча, навчав дітей столярної майстерності... Катерина Петрівна Матірко в 1996 році виїхала в Чернівці до своєї дочки, де і померла.

А час летить...

Колишній житель Хребтієва, історик, красзнавець Андрій Дмитрович Білик у статті «Вулиця імені Патона», посилаючись на свідчення жителів Хребтієва, Нової Ушиці, архівні матеріали, стверджує, що ця страшна подія відбулася десь у другій половині квітня 1919 року, коли Нова Ушиця була знову відвойована у петлюрівців радянськими військами і вся влада належала тут створеному ревкому. А десь через місяць Нову Ушицю знову захопили на деякий час петлюрівські війська [34, с. 2].

Страшна звістка прибила Патонів надовго. Відчувалася перед рідними ніби провина, що не поїхали, може б тоді, якось...

– Хоча, – заспокоював, як умів, Євген Оскарович жінок, – зрозумійте ж нарешті: легше було б, якби в Ушиці побільшало трупів? [42, с. 249]. То був період після революції, йшла громадянська війна.

Окремі дописувачі в інтернеті сьогодні намагаються розглянути цей злочин з політичної точки зору. Це, звичайно, вимагає скрупульозності та врахування того, що бандити при всіх суспільних устроях та урядах були і є: коли їх менше, а коли розгул... Останнє – в прямій залежності від політичного устрою, особливо на крутих поворотах історії.

* * *

У Києві живе і працює молодший син академіка Євгена Оскаровича Патона Борис Євгенович, нинішній президент Національної Академії наук України. Народився 27 листопада 1918 року, видатний учений в галузі металургії і зварювання, академік Академії наук СРСР з 1962 року, академік (1958 р) і президент АН УРСР (з 1962 року), двічі Герой Соціалістичної Праці (1969, 1978). У 1941 році закінчив Київський індустріальний інститут, працював науковим співробітником, зав. лабораторією (1942–1953), заступником директора (1950–1953), а з 1953 року – директором інституту електрозварювання АН УРСР.

Я по телебаченню дивився святкування ювілею Б. Є. Патона, де йшлося про зварювання живих тканин у медицині і про запровадження інших інноваційних технологій у цій галузі.

Патон Борис Євгенович

Б. Є. Патон був членом ЦК КПРС з 1966 року, депутатом Верховної Ради СРСР з 1962 року, заступником Голови Ради Союзу Верховної Ради СРСР (1973–1974). Нагороджений Державною премією СРСР (1950), лауреат Ленінської премії (1957), член Болгарської (1969) та Чехословацької (1973) академій. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями.

Окремі блогери в інтернеті донині сперечаються: **чи бував Б. Є. Патон у Хребтієві?**

Аякже! Мені запам'ятався той теплий, сонячний літньої пори день, коли Борис Євгенович побував у Хребтієві, як розповідав Віктор Олександрович Петручак (тодішній перший секретар Новоушицького райкому партії). Машина проїхала повз чотириохколонний вхід у центральну будівлю і розвернулася на горизонтальній площадці колишньої оранжереї. Надвечір'я..., але ще працювали продовольчий магазин та сільмаг, які мали надзвичайно гарний вигляд на той час: будівля кам'яна, висока, поштукатурена, пофарбована в оранжевий колір, перекрита шифером... (колишній склад та стайня праворуч від центральної будівлі).

Борис Євгенович заходив у центральну будівлю, бібліотеку, колонну залу. Молодь збиралася біля клубу, бо мав демонструватися кінофільм. Дякував, що зуміли зберегти центральну будівлю, господарські будівлі колишнього фільварку...

А чи могло бути інакше? Всі ми люди...

Петро Арсенійович Волощук, колишній директор радгоспу «Хребтіївський», а пізніше голова селянської спілки імені Є. О. Патона, розповідає: «Борис Євгенович приємний в розмові чоловік, вчений з світовим ім'ям. Я тому і взявся за капітальний ремонт центральної будівлі, щоб зберегти цю окрасу села, пам'ятку архітектури початку XVIII століття, пам'ять про славних синів України».

Розділ VIII

Здавна працювиті Хребтіївські родини

Хребтіїв, як і сусідні села, особливо приваблював переселенців та приїжджих: чудова природа, родючі землі, цілюща джерельна вода..., поклади піску, глини, вапняку, дрімучі дубові й осикові ліси – все це віщувало хороші умови життя.

Донедавна в селі було дві хати, побудовані в зруб із дубових колод: одна на Тернівці, інша – на Лучці, хоч люди переказують, що таких хат в селі було чотири.

Побудуй хату, або подивіться, дівчата, в мене рублена хата...

Он як. В давнину в Хребтієві хати в зруб цінувалися.

Федір Петрович Тулайданов (1940 р.н.) приїхав у Хребтіїв в період електрифікації села від державної мережі. У той час демонтовувалися старі електричні лінії від колгоспної дизельної електростанції, натомість будувалися три трансформаторні підстанції та лінії 0,4 кВ по селу. Після завершення цих робіт він працював на підстанції 35 кВ «Хребтіїв», що побудована поблизу Пилипів-Хребтіївських. Мав хорошу службову квартиру в двоповерховому будинку поряд з підстанцією, але будував собі будинок у Хребтієві. Довгий час поряд з новим будинком не наважувався зносити стару хату, побудовану в зруб із дубових колод, під соломою, з великою призьбою, яку успадкувала його дружина Марущак Докія. Ніхто в селі не пам'ятав, коли ця хата була побудована, хто в ній проживав до родини Марущаків. За переказами, в ній колись проживав Хребтіївський священик.

Але, як кажуть, прийшла черга. На місці старої хати Федір Петрович викопав криницю та будував добротну літню кухню.

*Федір Петрович Тулайданов-праворуч.
Фото Ніни Кордонської, 2014 р.*

— Як всі дивувалися, — розповідає Федір Петрович, — коли виявилося, що перекриття (стеля) хати виконане з колотих тополі та осики. Хто міг подумати, що дилія з м'яких порід дерев може вистояти не одне століття.

Нижче нашого городу, майже над яром, Петро Головатюк здавна тримав невеличкий осиковий лісок. Люди не розуміли, навіщо він йому... Як виявилось, майстри цінували осику як хороший будівельний матеріал.

На Лучці хата Талапчука Аксентія Федоровича, побудована в зруб, перейшла йому в спадок від батьків. Цю хату не знесли, вона пережила покоління власників і стоїть в даний час як згадка про далекі часи, історію Хребтієва.

По стилю будівництва цій хаті більше 300 років, але навіть досвідчені фахівці-будівельники вагаються назвати більш конкретну цифру, оскільки перші переселенці з Хребтіївського яру могли переселятися одночасно як на нинішню «Погорілу», так і на клаптики землі над яром, як, наприклад, на «Жолковське», в «Остафіїв сад»... Хати в яру не були спалені (прим. автора).

*Хата Талапчука Аксентія Федоровича,
побудована в зруб*

Фрагмент з'єднання дубових колод

Дубові колоди оброблялися сокирою лише з двох боків, щоб забезпечити прилягання колод в стіні. Стіну вирівнювали розчином глини, піску та вапна. Таким розчином заліплювали (заштукатурювали) стіну лише в місцях прилягання колод, а самі колоди білили вапном. Захищені таким чином дубові колоди забезпечували будівлі довговічність (*див. фото фрагменту з'єднання колод*).

Власник цієї хати Аксентій Федорович у свій час побудував для сім'ї нову хату, але фактично проживав у старій. А чому? По-перше, хата в зруб із дубових колод зберігає тепло. Відповідно для її опалення потрібно менше палива. По-друге, така хата стійка проти вологи, екологічно чистий будівельний матеріал...

Сьогодні в цій хаті ніхто не проживає, вона зберігає дух старовини: є сіни, велика кімната, піч, жердка для одягу та підвішування колиски, міцні дубові вхідні двері та ін. Сюди приходять мешканці села та приїжджі, щоб поглянути на історичну будівлю, помилуватися старовиною. А хата вистойть ще не одне століття...

Виготовлення брусів та дошок з дубових колод

У 50-і – 60-і роки минулого століття у великій поповій хаті діяв колгоспний дитсадок.

Пізніше в цій будівлі виготовляли горщечки, в яких вирощували, а в березні-квітні висаджували в ґрунт кавуни у фазі 2-х листочків. Пізніше цю будівлю знесли (*в період, коли в селі ще не було електрики*). Мені запам'яталася підлога із широких дубових дошок. Така підлога була лише в заможних господарів.

Сьогодні мало хто знає, як в ті часи виготовлялися дошки та бурси з дубових колод.

Це була важка фізична праця. Колоду викочували на естакаду (*див. фото*), закріплювали і розрізали спеціальною ручною пилкою. Таку естакаду улаштовували безпосередньо на подвір'ї господаря. По завершенню роботи естакаду розбирали. У селі було декілька будівельних бригад, які виконували всі роботи по будівництву будинку. В колгоспі була більш

надійна стаціонарна естакада. Робітник вверху стояв не на колоді, а на спеціально улаштованій площадці. Одна із бригад по виготовленню дошок складалася з двох осіб: Іван Талапчук працював вверху, а Дем'ян Глухман – внизу, так як він був фізично сильнішим (*зубці тилки направлені вниз, тому під час різання основне зусилля припадало на робітника внизу*).

З електрифікацією села такий спосіб різання дошок відійшов в історію. Дошки та бруси почали різати на потужних пилорамах.

Родина Антоновичів

(долі людські)

У селі й досі пам'ятають цю родину. У XIX ст. поселився в Хребтієві Микола Антонович, який довгий час, як переказують далекі родичі, мандрував із своїм батьком на прізвище Антонов, якого царський уряд вислав у степи України та Молдавії за зв'язки з декабристами. Ідучи із дому, Антонов взяв з собою ще зовсім малого сина Миколу. Відбуваючи висилку, батько із сином йшли від села до села, наймаючись до людей на роботу. Микола вмів все робити, всякого ремесла навчився. Зупинився в Хребтієві. Тож вже парубком Микола познайомився з дівчиною Марією із сусіднього села Джуржівки (нині Березівка), яка була з родини Дурачів, Тостановських, Михалевських. Одружився та при цьому змінив прізвище на Антонович.

На той час у Хребтієві поміщиком був Михайло Оskarович Патон. Привчений з дитинства до праці, він поважав працьовитих людей. У цей період у селі працював на будівельних роботах Микола Антонович. Поміщик полюбив Миколу за його золоті руки і знання. Антонович був архітектором, добре будував панські маєтки, церкви, школи. Поміщик вважав, що Антонович закінчив будівельний інститут, але Миколу навчало саме життя. Він був роботящий і кмітливий, звичайно, трохи навчався, але вищої освіти не мав, хоч ніхто в це не вірив.

Побудував Микола з дружиною будинок, покритий тернітом, на два входи. Розбудували присадибне господарство: погріб, хлів із майстернею, викопали криницю, посадили невеликий сад. Розпочали господарювати. Виросла велика сім'я. Із 15 дітей вижило

10 – шість синів та чотири дочки. Головною метою в Антоновичів було привчати дітей до праці та навчати їх грамоти.

Поміщик Патон вирішив побудувати в селі школу. І навпроти будинку Антоновичів через вулицю була побудована школа з великими світлими класами. Обнесли її кам'яним муром (нині переобладнана під церкву).

Для будівництва церкви Антоновичі із своєї земельної ділянки виділили 0,25 десятини землі. І на горбі в центрі села виросла гарна церква – дерев'яна на кам'яному фундаменті, однокупольна (1864 р). Із дзвіниці видно було навколишні села. До оздоблення церкви доклав своєї майстерності і Микола Антонович.

На старість у своїй майстерні Микола виготовляв шафи, обробляв і виточував дерево так, що виходили гарні буфети, дивани, стільці, рамки для фотографій, навіть з металу робив фігурні хрести на могили. Привчав своїх дітей до роботи. Вони спільно виготовляли скрині, комоди, софи та інше приладдя. Пан Патон допомагав у постачанні матеріалу для майстрування.

У сім'ї Антоновичів завжди булолюдно і весело. Десятеро дітей потрібно було одягнути, взути, нагодувати, вивчити, одружити і «простелити» життєву дорогу. Майже всім дітям Антоновичі допомогли купити наділи землі, а старшим побудуватись.

Найстаршій дочці Ользі з її чоловіком Чорним Софроном допомогли купити хутір під Деражною-Кальною і побудуватись... В Ольги було шестеро дітей – п'ять дочок та син.

Молодшій від Ольги дочці Варварі Антоновичі допомогли купити землю на хуторі в Женишківцях Віньковецького району.

Двоє синів Антоновича – Іван та Михайло жили в Женишківцях, а їхні діти – в Ізяславі та Києві. Станіслав Михайлович до 1941 року був міністром сільського господарства Мордовії. Сергій Михайлович працював в управлінні внутрішніх справ Києва.

У Хребтієві залишилися жити дві наймолодші дочки Антоновича Надія і Олександра. Надія Миколаївна у 1900 році вийшла заміж за сільського коваля Кременського Гелярія Івановича, який був родом із Джуржівки. Антонович виділив їм 0,75 га землі для будівництва. Побудувались Кременські ближче до церкви. У 1922 році сталася пожежа, а у 1925 році Кременські побудували нову хату під черепицею. Ще й досі стоїть ця

будівля. Пізніше в ній проживала сім'я директора школи Багрія Терентія Антоновича.

У 1901 році помер Микола Антонович, Марія залишилась проживати з наймолодшою дочкою Олександрою.

Після смерті Гелярія Івановича Надія Миколаївна із дітьми виїхала до Нової Ушиці.

У 1929 році в Хребтієві організовано колгосп «Червоний сад», Кремінські вступили до нього.

З Надією Миколаївною жила молодша дочка Ольга Гелярівна з трьома дітьми, яка після репресії чоловіка Варгатюка Семена Остаповича переїхала до Хребтієва, тут і вчителювала до 1946 року.

Довідка: У Державному архіві Хмельницької області віднайдено погосподарську книгу с.Хребтієва за 1944–1946 рр. З цього документу дізнаємося, що дочка Миколи Антоновича Кремінська Надія Миколаївна, 1880 р. н., померла 20 жовтня 1946 року. Ольга Гелярівна Кремінська, 1908 р. н., освіта 10 класів. З нею проживали її діти: Варгатюк Алла Семенівна (1929 р. н.), Варгатюк Емма Семенівна (1930 р. н.), Варгатюк Володимир Семенович (1937 р. н.). Сім'я користувалася садибою 0,72 га [15, арк.112]. Варгатюк Семен Остапович (1898 р. н.), агроном, мобілізований в 1941 році. Рядовий, писар роти. Загинув у квітні 1943 року [31, с. 244].

Найменша дочка Антоновича Олександра Миколаївна успадкувала будинок у Хребтієві, але, вийшовши заміж за вчителя Босакевича Федора, змушена була їздити з двома дітьми, куди призначали чоловіка.

У цей час у будинку розміщався шкільний клас та їдальня, а в хліві було обладнано шкільну майстерню. У другій частині будинку квартирували племінники Марії Антонович – Лукаш Дурач і Хрустінська (ім'я не встановлено).

У 1937 році, після смерті чоловіка, Олександра Миколаївна приїхала до племінників у Жмеринку (до дочки сестри Ольги Миколаївни), знайшла тут маленьку хатинку в районі ТЕЦ, а в Хребтієві продала свій спадок – великий будинок Божинському Якубу (Якову), який з сім'єю вийшов з Хребтіївського яру (до 1918 року працював в управителя Дзюбика, а за колгоспу продовжував пра-

цювати у тій же кузні – ремонтував інвентар (молотарки, косилки, сіялки, млинки на зернотоку, кірат), який вже належав колгоспові.

Довідка: Божинський Яків Григорович, 1899 р. н., та його дружина Федора Григорівна, 1899 р. н., користувалися присадибною ділянкою (городом) 0,92 га [15, арк.116].

Кірат – пристрій для перенесення тягової сили коней до обертових частин січкарні. Був встановлений з південного боку кам'яного будинку на господарстві, в якому в першому приміщенні від кірата працювала січкарня, в інших були штельмашня, кузня, столярня майстерня, млин, пізніше (1959 р.) дизельна електростанція.

Млинок – механічна віялка з ручним приводом для очищення зерна від полови та інших домішок (кінець XIX – початок XX ст.). У Хребтієві млинки поміщика використовувалися аж до першої хвилі електрифікації господарства та села від дизельної електростанції (1959 р.). На млинках працювали в основному жінки у вечірній час.

Із розповіді Варгатюк Алли Семенівни дізнаємося, що після загибелі на фронті її батька Варгатюка Семена Остаповича та виїзду з Хребтієва її матері Кремінської Ольги Гелярівни, вони поселилися в 1946 році у Жмеринці. Алла Семенівна після закінчення ВУЗу працювала в Жмеринській міській та районній бібліотеках, була народним депутатом, головою групи народного контролю райвідділу культури, народним засідателем суду...

У 2016 році я звертався до міського голови м.Жмеринка та міської бібліотеки з проханням надати адресу чи телефон родичів Алли Семенівни, щоб отримати фотографії та інші документи того періоду для книги, але відповіді поки що не отримав.

Приємно, що в квітні 1997 року Алла Семенівна у свої 67 років відвідала Хребтіїв, ночувала у колишній хаті Антоновичів (через чотири покоління) у господарів Івана і Надії Божинських. Цікаво, що в цій сім'ї, як і в Антоновичів, також виросло десять дітей.

Всі діти Антоновичів, внуки і правнуки, як і Божинських – робітники, колгоспники, спеціалісти різних галузей, чесні працьовиті люди.

У цей період я був у Хребтієві, бачив, як Іван Якович Божинський (1928 р. н.), зі своїм зятем (чоловіком старшої дочки), який приїхав з Кам'янця-Подільського, на подвір'ї поблизу вулиці ре-

монтували шопу (хлів), а будинок, який будував Микола Антонович у ХІХ столітті, стоїть, хоч пройшло більше 170 років.

Чимало таких працьовитих родин у Хребтієві, цікавих, талановитих людей, які родом з Хребтієва, живуть в Україні та за її межами.

Хребтіївські родини в період колективізації

Цей період в історії країни мало досліджений.

Як відзначалося вище, у 1929 році в Хребтієві організовано колгосп «Червоний сад». Господарям психологічно надзвичайно важко було переорієнтуватись, десятиліттями, з «діда-прадіда» нажите добро (землю, інвентар, коней, худобу) передати в колгосп.

Як відомо, перед революцією царський уряд проводив мобілізацію на військову службу. Сім'ям мобілізованих від казни призначалася щомісячна «допомога по мобілізації» [14, арк. 1–3].

Наприклад, житель Хребтієва Заярнюк Олексій Максимович був мобілізований 28 квітня 1917 року. Сім'я мала 1 десятину землі, пару коней, корову. Склад сім'ї: дружина Ганна – 39 років, син Йосип – 14 років, син Яким – 7 років, батько Максим – 100 років, мати Марія – 70 років. Розмір щомісячної допомоги на сім'ю від казни – 101 крб. 42 коп.

Катеринчук Парфеній Іванович (1892 р. н.), проживав на Тернівці, мобілізований 5 листопада 1915 року. Сім'я мала 1 десятину землі, пару коней, корову, 5 голів дрібної худоби. Склад сім'ї: батько Іван – 53 роки, мати Катерина – 48 років, брат Юхим – 13 років, брат Стефан (Степан) – 9 років. Після колективізації у Парфенія Івановича залишилася присадибна ділянка. Його сім'я: дружина Марія Іванівна, 1896 р. н., син Василь Парфенійович – 1932 р. н., син Іван Парфенійович, 1937 р. н.

На Тернівці проживала Бурлака Марія Олександрівна (1897 р. н.). Вона розповідала, що її батьки не хотіли віддавати коней та інвентар у колгосп. Коли мали прийти активісти, батько заховав коней в лісі нижче городу. Але коней все ж таки забрали.

Це були господарі-середняки. Йшов процес відділення селян від землі. Більш заможних селян примусово виселяли в Сибір.

Із розповіді Мельник Ганни Павлівни (1913–2015) Розірвані долі

Народилася Ганна Павлівна 20.04.1913 р. у Куражині, померла 5.11.2015 р. у селі Глибівка Новоушицького району, прожила 102 роки.

Ще в дитинстві Ганна Павлівна (дівоче прізвище – Гнатюк) ходила з мамою з Куражина в Хребтіїв на роботу до пана Патона М. О. Хоч Куражин не входив до маєтку М. Патона, але багато куражинських людей наймалися до нього на роботу, тому що він справедливо оцінював працю. Запам'яталося Ганні Павлівні, як вона допомагала мамі перебирати в пана горіхи.

Пізніше, у період колективізації, вийшла заміж за хребтіївського селянина-заможника Ващука Танасія. Прожила в Хребтієві всього 19 днів, тому що почалося виселення заможних хребтіївських сімей до Сибіру. На той час секретарем Хребтіївської сільської ради був її родич. Він повідомив про виселення до Сибіру, оформив розлучення. Вночі, через яр, Ганна Павлівна втекла до своїх батьків у Куражин.

У Сибіру Ващук Танасій працював на будівництві, оженився, мав сина. Його дружина померла молодою, а син загинув на будівництві.

Ганна Павлівна вийшла заміж за Мельника Макара Даниловича в Глибівку. У них у 1939 році народилася донька Надія.

Ганна Павлівна розповідала, що під час вивезення хребтіївських заможних господарів до Сибіру, один із них повернувся до хати, підпалив її і лише після цього повернувся до конвоїрів.

Після війни Ващук Танасій проживав у Москві, мав квартиру, машину. Приїжджав у Глибівку, привозив подарунки...

На старості літ Танасій залишився самотнім, запрошував Ганну Павлівну або когось із дітей, щоб жили у його квартирі... Однак ніхто у Москву не переїхав.

Цю драматичну, типову для того часу, історію записала внучка Ганни Павлівни, Матійчина Ніна Григорівна, яка працювала зав.бібліотекою с.Глибівка. Ніна Григорівна – автор книги «Жито на камені». Це історичний нарис про село Глибівку. Нині в Глибівці бібліотеки вже немає.

Родина Волощуків

Волощук Петро Арсенійович

Народився в с.Хребтієві 22.06.1937 року. Про нього ми вже епізодично згадували як першого директора радгоспу «Хребтіївський», а з 1996 року голову КСП, якому присвоїли ім'я академіка Є. О. Патона.

Але мало хто знає, що Петро Арсенійович – лауреат Державної премії СРСР в галузі будівництва (1983 р.). Нагороджений за достроковий пуск Дністровської ГЕС. Вручення нагороди проходило

в Кремлі.

Зона затоплення готувалася до початку будівництва ГЕС: комплексна бригада Волощука П. А. будувала житлові будинки, гуртожитки для будівельників та майбутніх експлуатаційників станції.

Сам Петро Арсенійович був не лише бригадиром, а й кранівником. Згадує Петро Арсенійович членів бригади: братів По-нітайкіних, Віктора Шаргородського, Володимира Масежного, Василя Гуйвина з с.Наддністрянське та ін.

Сам з дружиною Оксаною Данилівною та дітьми (Алла, Борис, Микола) проживав в ПБУ (пересувний будиночок універсальний). Я тоді у них бував, умови проживання оцінював як задовільні: дві кімнати та кухня, бетонна доріжка біля будиночка, тут цвіли квіти. Так починалося будівництво не лише Новодністровська.

Символічно, що передова бригада Петра Арсенійовича заклала перший куб бетону в греблю майбутньої ГЕС, а подавала бригаді бетон кранівниця Оксана Данилівна.

У період будівництва ГЕС ми бували в гостях у Волощуків: я, дружина Ніна Іванівна, моя сестра Ганя з чоловіком Віктором та дітьми. Їхали жигулем Петра Арсенійовича від ГЕС вверх до міста. Тут автомобіль зупинився, Петро Арсенійович підвіз ще одного знайомого чоловіка додому, а потім розповів, кого він підвозив.

Це був колишній сусід по ПБУ. Коли Петро Арсенійович після роботи ставив біля свого ПБУ автомобіля, дещо звужував прохід по бетонній доріжці. Сусід цвяхом пошкодив дверці та капот автомобіля. У когось із нас вирвалося: «Я б його не підвозив». А Петро Арсенійович сказав, що не завжди на поганий вчинок потрібно відповідати тим же.

Коли сестра Оксана працювала в котловані, вона запрошувала Ганю з чоловіком завітати до неї в робочий час, подивитися, як вони працюють... Ганя зразу ж запитала: «Як тебе там знайти?» Оксана відповіла: «Дуже просто, згори дивишся, де найбільший кран, то мій». Я про цю відповідь Оксани написав вірш.

У котловані

*Шумить, хвилюється Дністер,
Адже тече в обхід тепер.
Вузькі незвичні береги, пороги, скелі всюди,
А там внизу «мурашки»-люди...*

Оксано-сестро, так ти там?!

*Так, так...!
Працюю я у котловані,
Іскринки щастя на очах
Відповіли сестричці Гані.*

А як знайти тебе в гурті?

*Спускайся вниз у котлован.
Даю я раду всім «мурашкам»,
Мій помічник – чарівна пташка,
Найбільший на будові кран!*

А як Петро, погодився, мовчить?

*Спочатку проти «виступав»,
Роботу легку підшукав.
А я рішила – буду поруч!
А хто б йому поміг, подбав,
У греблю перший куб подав!*

Петро Храпак

м. Новодністровськ, 1976 рік.

Оксана своєрідно відреагувала на вірш: «Чому ти, Петре, не йдеш у поети?» Віктор дуже швидко відповів: «Тому, що в нього відповідальна робота!» (*Я на той час працював інженером оперативно-диспетчерської групи Новоушицького РЕМ*). Ганя продовжила розмову: «Напиши щось про мене». Віктор знову не забарився з відповіддю: «Станеш кранівницею, тоді й напише».

Час йшов. Ми дивилися по телебаченню інтерв'ю з Петром Арсенійовичем, а потім, хоч із запізненням, їздили привітати його з нагородою. Він розповів, як у Кремлі вручали нагороду..., як його кандидатуру на Державну премію обговорювали в колективі.

Спочатку виступи були хороші, позитивні відгуки про роботу бригади. Але взяв слово працівник, який йому колись пошкодив машину. Всі, хто знав про цей вчинок, захвилювались, що він скаже. Виступ був дуже коротким: «Ви знаєте, що це за чоловік? Я йому цвяхом машину пропоров, а він мене підвозить...» Рішення колективу було одностайним.

Пізніше Петро Арсенійович працював начальником полігону залізобетонних конструкцій, адже поряд будувалася акумулююча станція (АГЕС).

Поряд з полігоном була облаштована волейбольна площадка. Захопився волейболом Петро Арсенійович ще у Хребтієві, де було дві таких площадки – в школі та біля сільського клубу (на горизонтальній площадці колишньої оранжереї).

Запам'яталося, як молоді інженери приносили йому проекти замовлень на виготовлення залізобетонних конструкцій, а він їм

підправляв креслення, де були вказані неточні розміри, відсутні дані про закладні деталі, хоч сам вищої освіти не мав.

Будівельної майстерності Петра Арсенійовича навчило саме життя.

Батько **Арсеній Петрович Волощук**, 1898 р. н., працював у місцевому колгоспі теслярем, пізніше перейшов працювати в Новоушицький дорожний відділ.

П.А. Волощук, праворуч

Під час війни у Хребтієві був колгосп. Головою колгоспу працював Павло Ткачук, а Арсеній Волощук був членом правління. Про це розповідав Петро Арсенійович.

У 1947 році голова місцевого колгоспу ім. Молотова Колесников С. О. хотів, щоб Арсеній Петрович повернувся працювати в колгосп. Але той відмовився. З подання голови відбувся суд, присудили 10 років тюрми. Після касаційної скарги термін збільшили, стало 25. Відсидів Арсеній Петрович 7 років, а в 1954 році була повна реабілітація.

Мати, Параска Степанівна, 1896 р. н., померла, коли Петру Арсенійовичу було 11 років (1948 р.). Проживав на Лучці в батьківській хаті з сестрою Докією (1931 р. н.). У 1931–1933 рр. померло три брати Петра Арсенійовича і сестра.

Закінчив П. Волощук Хребтіївську семирічку. У 1953 році забрали у ФЗО, шість місяців навчався у гірничо-промисловій школі м.Краснодон. Працював 5 років шахтарем в шахті $\frac{1}{4}$ тресту «Краснодонвугілля». Під час аварії на шахті отримав серйозну травму, повернувся в Хребтіїв, лікувався. Працював разом з батьком столярем, мулярем на будівництві ферм, телятників та конюшні над ставом. Бригадиром будівельної бригади на той час працював Сергій Крайчак, який хвалив за якість робіт.

Тричі призивався Петро Арсенійович в армію. Двічі не пропускала районна медкомісія, на третій раз повернули із Шепетівки. Перейшов працювати в Новоушицький міжколгоспбуд.

Про його роботу були найкращі відгуки.

Пам'ятаю завершення будівництва поліклініки в райцентрі. Машина в кінці робочого дня привезла з сушарки сухі дошки і розвантажила їх біля майстерні. Але мав бути дощ. Я допомагав Петру Арсенійовичу занести дошки в цех, а до ранку ми їх пропустили через три станки: які на підлогу, а які на підвіконники. Хоч я виконував допоміжні роботи (приймав дошки з станка та ін.), але зморився добряче. Директор міжколгоспбуду Віктор Сафронович Альмін дав мені відгул, а далі був вихідний, і в понеділок я вже був на роботі. А як Петро Арсенійович – не знаю. Він був значно витриваліший, адже це було ще до мого призиву в армію.

З Віктором Сафроновичем можна було працювати. Як керівник, він був суворий, любив точність, але коли давав завдання,

то завжди просив виконати його. Та так переконливо, що відмовитися було неможливо, адже у разі відмови зупиниться підприємство... Одного разу ввечері перед вихідним днем до мене приїхав водій директорським автомобілем і дуже просив від імені директора вийти о 7 год. ранку на роботу. Обіцяв, що за мною заїде (на станцію Дунаївці прибув вагон цементу – 63 т, і його потрібно було розвантажити, щоб не платити за простій).

І ось я біля контори з хустиною, яку дала сестра Оксана для захисту від цементного пилу. Директор сказав, що я їду старшим бригади, а зі мною їдуть ще два робітники складу старшого віку. На станції вони вправно розпломбували вагон, частину дверей посередині вагона повільно відкрили і цемент самотьком заповнив кузов одного самоскида (більше 7 т). Потім другого, третього. Тут один з робітників вигукнув: «Ми заробили 30 крб.». (Згідно з розцінками вартість розвантаження 1 т становила 1 крб. 20 коп.). На четвертого автомобіля вже довелося великою металевую лопатою горнути цемент на кузов. Але тут моїх помічників ніби «вітром здуло...» Далі довелося повну лопату, яку не підняти, тягнути по підлозі... Найважче було розвантажувати з кінця вагона. Розпочав розвантажувати другу половину. Якби не допомога водіїв, я би там так і впав. На завершення робіт прийшли два мої помічники.

Із станції я їхав останнім автомобілем. На складі міжколгоспбуду виявилося, що один засік повний, а другий – майже повний. Водій трохи підняв кузов, частина цементу зсипалася в засік, але вище піднімати кузов було неможливо, оскільки він впирався у дошки, які утримували цемент від висипання назовні. Тож гайда вивантажувати цемент вже меншою лопатою з кузова в засік. Автомобіль від'їхав, але незначна частина цементу все ж таки висипалася на землю. Потрібно було цей цемент лопатою закидати в засік, щоб можна було зачинити ворота складу, але сторож сказав, щоб я вже йшов додому. Прийшов додому. Два дні не ходив на роботу, відчував кожну кісточку...

На третій день раненько приїхав за мною водій директорським автомобілем... Директор зрадів моїй появі, сказав, що я молодець, маю гарний вигляд і запитав головбуха з притиском, чи він виплатив мені зарплату за роботу у вихідний (головним бухгалтером тоді працював Михайло Ілліч Гладій (1922 р.н.),

родом з Хребтієва). Касир виплатила мені 63 крб. (на той час це була місячна зарплата прибиральниці). На виході з контори директор сказав, що тепер ми маємо цемент..., фронт роботи. Я зразу ж забув про свої наймудреніші без звички кісточки і був готовий виконувати найскладнішу роботу.

Під час навчання в інституті я був на квартирі спочатку із старшим сином Віктора Сафроновича, пізніше – з молодшим. Старший – копія батька (старанність у навчанні, відповідальність), молодший – повна протилежність.

Під час роботи в міжколгоспбуді Петро Арсенійович побудував для сім'ї новий будинок у Новій Ушиці, але з перших днів будівництва Дністровської ГЕС, де надзвичайно були потрібні будівельники, перейшов працювати в управління будівництва станції.

У Хребтієві працювало багато родичів Петра Арсенійовича та його батька – працюючих господарів. Серед них:

Волощук Гаврило Петрович (1912 р. н.) – батьків брат, працював у будівельній бригаді, возив будівельні матеріали волами... Для сім'ї побудував гарний будинок, його дружина працювала пташницею. Гаврило Петрович допоміг своєму зятю Андрухову Танасію Федоровичу також збудувати новий будинок.

Волощук Тодір (Федір) Семенович (1909 р. н.) – працював конюхом, виростив доньку та сина, збудував новий будинок для сім'ї. Пізніше проживав у доньки Ніни в м. Хмельницькому.

Волощук Олександр Васильович (1901 р. н.) – служив у кавалерії, мав урядові нагороди, в колгоспі працював конюхом, гарно грав на баяні. Його син Волощук Матей Олександрович (1930 р. н.) після закінчення Новоушицького технікуму працював у Новоушицькому райвідділі внутрішніх справ, пізніше – водієм автобуса на маршруті Хмельницький – Кишинів. Запам'яталася моя поїздка в Кишинів. Мені в касі не дісталася квитка. Біля автобуса з юрби я крикнув Матею, що я з Хребтієва, і він мене взяв, дав дощечку, щоб сісти між сидіннями, а в Атаках звільнилося місце... З Матеєм пізніше я зустрічався в Хмельницькому.

Волощук Павло Васильович (1925 р. н.) – працював бригадиром, завфермою, побудував для сім'ї гарний будинок. У колгоспному духовому оркестрі грав на баритоні. У розмові був, як кажуть, не дуже співоchim, але завжди дотримувався даного ним слова. Під час війни був вивезений до Німеччини.

Волощук Яків Васильович (1936 р. н.) – брат Павла Васильовича, працював на різних роботах в колгоспі.

Майже всі Волощуки проживали в Гатці. Поряд з Волощуком Гаврилом Петровичем в окремому будинку проживала **Оксана Онуфріївна Волощук** (1915 р. н.). Її донька Ірина Опанасівна (1932 р. н.) вийшла заміж і переїхала у Нову Ушицю, де чоловік працював майстром від мехколони № 13 по будівництву високовольтних електричних ліній, а пізніше – директором комбікормового заводу, що неподалік с. Куча.

Сестра Арсенія Петровича Волощука **Ірина** (1909 р. н.) вийшла заміж за Петра Васильовича Бацуру (1900 р. н.), який працював у будівельній бригаді та на різних роботах, возив будівельні матеріали волами.

У селі проживав **Савчук Карпо Семенович** (1888 р. н.), удостоєний високих нагород за відважність під час війни. **Волощук Маланка Петрівна** (1891 р. н.), сестра Арсенія Петровича, вийшла заміж за Савчука Карпа, який був невисокого зросту, але міцної статури. Його вважали найсильнішим у селі. Петро Арсенійович Волощук розповідає про Савчука Карпа: «Як зараз бачу, як Карпо на Погорілі з легкістю кидає снопи в молотарку ...»

Дочка Карпа, Юстина (1922 р. н.) вийшла заміж за Гуменного Михайла Д. (1920 р. н.). Гуменна Ганна Михайлівна (1940 р. н.) та Гуменний Василь Михайлович (1943 р. н.) – онуки Карпа Семеновича.

Родина Волощуків відзначається взаємодопомогою. Цю працюють родину поважають у селі.

Вони будували Дністровську ГЕС та місто енергетиків Новодністровськ

Новодністровськ сьогодні – красиве південне місто, потопає в зелені. У місті є вся необхідна інфраструктура.

«Навіть не віриться, – згадує Петро Арсенійович, що зовсім недавно тут було декілька ПБУ (*пересувний будиночок універсальний*), але ж пройшло більше 40 років...»

Сьогодні на Дністровській ГЕС працює 6 гідроагрегатів по 117 МВт. Загальна потужність складає 702 МВт. Побудована

Дністровська ГЕС-2 у с.Нагоряни Вінницької області (три гідроагрегати по 13,6 МВт). Загальна потужність складає 40,8 МВт.

На Дністровській ГАЕС – працює 3 гідроагрегати загальною потужністю в генераторному режимі 324 МВт.

І все це – роботящі руки наших будівничих. Серед них:

Павло Васильович Довгань – після закінчення Хмельницького електромеханічного технікуму працював на будівництві Дністровської ГЕС, а в 1983 році перейшов працювати майстром–маркшейдером в Київметробуд на будівництво Дністровської ГАЕС (поряд з Дністровською ГЕС). Це його бригада першою пройшла крізь неприступну гору, побудувавши в ній водогін та приміщення для першого гідроагрегату.

На початку будівництва я побував в бригаді Павла Васильовича. Павлуша (*так називали його в Хребтієві*) був середнього зросту, йому пасували брезентова роба, міцні чоботи та шахтарська каска... А з якою гордістю він показував проходку (більше 50 м), міцні кріплення! Відгуки колег, знайомих підтверджують: «Це надійний чоловік».

Пізніше Павла Васильовича запросили на посаду начальника електроцеху Дністровської ГЕС.

Галина Василівна Довгань, сестра Павла Васильовича, працювала кранівницею. Її чоловік, Іван Волошенюк, також працював кранівником в Управлінні механізації робіт. Я побував у них на квартирі. Прості, приємні, працьовиті люди. Виростили двох дітей – Андрія та Оксану, які проживають у Києві.

Володимир Григорович Андрухів, 1947 р. н., мій колишній однокласник. Після закінчення механічного факультету Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту в Управлінні механізації робіт працював механіком. Це він керував Хребтіївською бригадою...

Василь Григорович Андрухів, брат Володимира Григоровича, працював електромонтером.

Валентин Терентійович Багрій (1937 р. н.) також працював електромонтером в Управлінні механізації робіт.

Сергій Степанович Гладій працював хіміком-лаборантом міської газової котельні.

Василь Іванович Мельник після закінчення Новоушицького технікуму механізації сільського господарства працював меха-

ніком у радгоспі ім.Котовського с.Хребтіїв. Пізніше працював викладачем у Новоушицькому спортивно-технічному клубі. У цей час я мав лише права мотоцикліста, але мотоцикла не купив. Батько надоумив. Він не хотів, щоб я ходив в запорошеному одязі. А коли потрібно було здати на права водія автомобіля, я слухав лекції Василя Івановича. Його досвід знадобився у Новодністровську. Тут потрібні були висококваліфіковані робітники. Василь Іванович перейшов працювати директором учбового комбінату.

Багато вихідців з Хребтієва працювали на будівництві Дністровської ГЕС. Мене, як енергетика, вабила станція. Місту потрібні були лікарі, їх зразу ж забезпечували квартирами. Але моя дружина Ніна Іванівна, лікар акушер-гінеколог Новоушицької районної лікарні, мріяла навчатись далі і потім вступила в клінічну ординатуру, де навчалась 2 роки. Мене, після закінчення Вищої партійної школи при ЦК партії, направили працювати в Хмельницький обком. А час пішов...

Хочу сказати лише одне: «Фах, який ти обрав душею, завжди проб'є собі дорогу». Пізніше я працював технічним інспектором ЦК профспілки робітників електростанцій та електротехнічної промисловості, начальником інспекції Держгірпромнагляду, вів ГЕСи, ТЕЦи, Хмельницьку атомну електростанцію, був членом державної комісії по введенню в експлуатацію блоку № 2 ХАЕС...

Хоч і рідко, але з великим бажанням приїжджаю до родичів у Новодністровськ. Запамяталися оті маленькі топольки та берізки на вулицях міста, хоч сьогодні вони стали могутніми, їх не впізнати...

* * *

Нещодавно, як начальник навчального центру Держпраці, я побував у Навчально-тренувальному центрі Хмельницької АЕС, що в Нетішині. Ми там проводили навчання керівництва станції на групу допуску з електробезпеки. Ця робота вимагає надзвичайної скрупульозності, постійного підвищення кваліфікації...

Перед цим ми проводили в Хмельницькому навчання завідуючих кафедрами охорони праці і викладачів університетів та інститутів з Хмельницького та прилеглих областей: Вінницької, Тернопільської та Чернівецької. Досвіду нам не бракує.

Особливістю навчання на Хмельницькій АЕС було те, що там через спільну роботу мене знають генеральний директор, головний інженер..., однак займають відповідальні посади, очолюють цехи вже діти тих, хто зі мною працював. Тут я став свідком телефонної розмови одного з молодих керівників з своїм батьком. Він уточнював вимоги безпеки та свої дії в конкретній ситуації, посиляючись на лекцію. Приємно, що в кінці розмови батько підкреслив: «Роби так, як сказав Петро Данилович...» Отак і передається досвід.

Родина Кучерів

Про Кучера Аксентія Федоровича (1913 р.н.) ми вже згадували. Батько 4-х дітей (Марія, Ганна, Олекса, Григорій), працював садоводом, пізніше бригадиром садово-городньої бригади. Тоді збирали високі врожаї яблук, груш, винограду. У колгоспі вирощували кавуни, дині, помідори, огірки, капусту. Колгосп був мільйонером.

У господарстві було більше 100 гектарів саду, поділеного на 4 квартали. Кожний квартал був обсаджений горіхами. У той час для захисту саду від шкідників ще не застосовувалися отрутохімікати, тому бригада всю зиму збирала гусінь з яблунь та груш. Така робота була надзвичайно трудомісткою. З кожної гілочки потрібно було обірвати гусінь (*міцно прикріплене сухе листя з яйцями гусені, які весною швидко розвивалися*). Гусінь, якщо її не обірвати і не спалити, могла повністю об'їсти листя дерева, і воно потім засихало. У школі тоді навчалося 85 учнів. Старшокласників теж залучали до обривання гусені. Крім 100 га саду, був ще старий сад за селом в бік Ріжка (10 га) та біля колишнього панського маєтку (7 га), який ще плодоносив. Весною кожне дерево потрібно було обрізати (сформувати крону), обкопати (*міжряддя оброблялися механізовано*), побілити стовбури дерев вапном. На збір урожаю привозили студентів ВУЗів, технікумів, училищ. Їх розквартировували в селі, пізніше побудували біля колишньої брами гуртожиток. На кухні працювала Катерина Матірко та ще декілька жінок. Виручало те, що

в господарстві всі продукти були з колгоспного поля, птахоферми, свиноферми, молочарні, пасіки.

Організовував збирання урожаю в саду **Талапчук Аксентій Федорович**. До пізньої осені, а то і до зими яблука вивозилися в Москву, Ленінград, Київ, Львів та інші промислові райони. Також в погребях центральної будівлі господарства працював виноробний цех.

Мій батько, **Храпак Данило Васильович** (1910 р. н.), працював на обрізці саду. Літом, неподалік зернотоку він разом з іншими колгоспниками побудував лозниці, які опалювалися дровами з лісу. Використовувалося також гілля після обрізки саду. На лозницях висушувалися яблука, груші, сливи. Сухофрукти цінувалися в містах.

Батько турбувався про сім'ю. У нас була корова, теля, двоє поросят та ін. Батько вмів виправляти та видублювати овечі шкіри. Це ціла технологія. З видублених шкір шили теплі кожухи. Вигода полягала не тільки в значній різниці вартості овець та готової продукції, а й в тому, що в сім'ї було свіже м'ясо. Ми з братом допомагали батькові виправляти шкіри спеціальним ключем, виконували інші допоміжні роботи.

Кучер (Готко) Ганна Федорівна, 1910 р. н., працювала в садово-городній бригаді. Її чоловік, **Готко Федір Андрійович** (1905 р. н.), працював ветлікарем у колгоспі, під час війни загинув на фронті 23.01.45 р. Похований – м.Трнава, Словаччина. [31, с. 270]. Його фотографія зберігається в Новоушицькому краєзнавчому музеї.

Виростила сина **Миколу** (1929 р. н.), який після закінчення технікуму працював лісничим у Сумській області.

Запам'яталася розповідь тітки про відступ німців. Вони відступали не лише групами, а й поодиночі. В її походющій ямі заночував у соломі один німець. Вранці тітка виявила німця, він був без зброї, все повторяв: «Гітлер капут». Ще щось герготав, але вона не розуміла... Промайнула думка: «Мабуть, він вбив чоловіка, а якщо не він? Бог йому суддя». Дала кусок хліба. Отакі ми, українці. Подався німець в бік Дністра...

(Походюча яма – тимчасова споруда приблизно 1,6 на 2,5 м глибиною 1 м для зберігання буряків та картоплі. З одного боку вимурована стіна трикутної форми з отвором 80 × 80 см на рівні землі. Зверху на стіну ставили дубовий сволок (балка). На сволок опирали дубове діля. На всю споруду зверху насипали шар землі близько 50 см. У холодну пору року отвір (вхід) закривали соломою.

Кучер (Храпак) Марія Федорівна, моя мати, 1915 р. н., працювала в садово-городній бригаді.

Турбувалася, щоб ми росли здоровими, вивчилися, мали роботу, щоб нова хата залишилася молодшій сестрі Гані.

Мати розповідала про війну. Найбільше запам'ятався епізод, коли нижче хати солдати встановлювали гармату... Хата була накрита соломою, було дуже страшно, але бій не відбувся.

З дитинства запам'яталося, як мати спекла в печі великого гарбуза і картоплю. Гарбуз в печі обсмажився, і обидві половинки його були чорні. Мати обчистила гарбуз від чорної скоринки, і він був дуже солодкий. А картоплю кожен повинен був чистити сам. Я хотів картоплі, але не чистив, все показував, що пальці не переносять попелу. Мати почистила картоплю, дала мені і сказала: «Оце буде інтелігент...»

У сім'ї було четверо дітей. Сестра Оксана (1939 р. н.) працювала в колгоспі на молокопункті.

Я інколи допомагав крутити сепаратор, а після цього мені дозволяли іти в кіно на вечірній сеанс. Пізніше Оксана з сім'єю переїхала в Нову Ушицю. В даний час проживає в Новодністровську. Виростила дочку та двоє синів.

Старший брат Іван (1942 р. н.), закінчив Целіноградський сільськогосподарський інститут, працював головним механіком радгоспу «Братолюбівський» Ціліноградської області. Проживає в м. Державінськ. У сім'ї – син та дві дочки.

У 1980 році я побував в гостях у брата в зернорадгоспі «Братолюбівський» с.Любицьке. На той час це була Акмоленська область з центром в м. Аркалик. До Москви – поїздом, а з Москви – літаком ТУ-104, і через 4 години приземлилися в Аркалику. (Одну годину потратили на дозаправку літака в Южноуральську). З Москви вилетіли 1-го травня, о десятій годині. Пощастило: ні ра-

ніше, ні пізніше квитків на цей рейс не було. Слухали по радіо репортаж про парад на Красній площі...

В Южноуральську я хотів подивитися старий вокзал, тому моя сусідка по літаку пішла зі мною і просила, щоб я її не залишав, тому що в неї в сумці велика сума грошей, а в Аркалику її чоловік з аеродрому підвезе мене до міста. Коли пролітали над Аркаликом, я побачив великі гори. Сусідка пояснила, що це північний рудник з видобутку бокситів. З аеродрому її чоловік своїм «Жигулем» підвіз мене під самий п'ятиповерховий готель. Він відчинив мені двері і сказав: «Тут ви вже самі розберетеся». Я зайшов у велику кімнату (фойє), далеко зліва сиділа адміністратор. Місць немає, до адміністратора не добратися. На підлозі казахи на мішках сплять, сидять, їдять... Добрався, подав адміністратору посвідчення Новоушицького райкому партії. Адміністратор подала мені ключ від люксового номера на четвертому поверсі. Поселився у двокімнатний номер. Підходить чоловік із сусіднього номера, розговорилися. Тільки він довідався, що я енергетик, запропонував посаду директора північного рудника. Я сказав, що пораджусь з братом.

Вранці перейшов через площу, зайшов у касу аерофлоту, щоб купити квиток на зворотній рейс. Квиток був лише на 9 травня. Я подав гроші, касир сказала, що в неї немає здачі і щоб я розміняв купюру поряд в кафе. Захожу в кафе, офіціантці зразу ж кажу, що я з України. Вона подає мені потрібну суму на квиток і запрошує прийти в кафе поїсти. Я купив квиток і повернувся в кафе.

Сів за столик, оглянув зал, подивився на сусідні столики, що їдять казахи, щоб собі щось замовити. А на столах багато пляшок з горілкою та вже порожніх. Підійшла та сама офіціантка, подала меню. Меню хороше, але виявилось, що вранці згідно з меню в кафе нічого не було. Запропонувала яєчню («глазунью» – 2 яйця, підсмажених знизу) з рисом. Я погодився, але все ж запитав: «Що їдять казахи?» Виявилось, що вони спочатку з'їдають рис, а потім п'ють, тому на столиках так багато пляшок. Офіціантка запропонувала ще чай. Я відмовився, сказавши, що чай приготую в номері.

Пішов на автовокзал, купив квиток на ранішній автобус до Державінська. По дорозі зайшов у краєзнавчий музей. Біля

входу – велика глиба бокситу, яку підняли з північного рудника. Музей виявився надзвичайно цікавим. Тут були домашні речі, вишиванки..., багато українських речей, підписаних хто і коли передав ці речі до музею. В іншій кімнаті – стропа та одяг першого космонавта Ю. О. Гагаріна, який приземлився за 100 км від Аркалика...

Їду автобусом до Державінська, а потім до с.Любицьке. Брат в листі попереджав, що весною дорогу до села може розмити, а виявилось, що дорога чорна, вкатана. Я запитав сусідку поряд, чи це асфальт. Водій почув розмову, зупинив автобус, пішов набрати води із талого снігу... Виявилось, що дорога посипана бурим вугіллям з породою. Буре вугілля тут видобувають відкритим способом.

У селі Рая (дружина брата) принесла з магазину коньяк та шампанське. Я здивувався, навіщо купувати дорогий коньяк? Пояснення було простим. Виявляється, в день завозу товару горілку зразу ж розкупувають ящиками, а дорожчий коньяк ще затримується на декілька днів.

З сусіднього села Братоліубовка приїхала Раїсіна мати з своїм чоловіком. Вони пенсіонери, їхали малим мотоциклом «Ковровець» не дорогою, а навпростець степом. Привезли повне відро щук, чоловік наловив у місцевій річці Ішим. Риба нежирна, надзвичайно смачна. Розговорилися. Розмовляли українською. Вони не пам'ятають, хто першим і коли переїхав сюди з України. У Полтавській області проживають їхні далекі родичі. І от до мене запитання, що мені тут не подобається. Я, звичайно, такого запитання не чекав, задумався. Однак потрібно було відповідати. Я почав здалеку. Ви, мовляв, тримаєте корову, вирощуєте телят на зиму. *(Зимом'ясо телят заморозжують і використовують як строганину – нарізають тоненькими, майже прозорими скибочками і вживають в їжу)*. Будинок цегляний, хороший. Зимом корову утримуєте у спеціальному стійлі *(щось подібне на нашу походуючу яму, лише більших розмірів з вхідними дверима, а зверху замість дила – покрівля)*. Під час буранів таке стійло може повністю занести снігом, а худобі тепло. Влітку корова з пасовища може зайти прямо в будинок. А у нас на Україні біля кожної хати є подвір'я, обора для худоби...

Їх відповідь мене надзвичайно здивувала: **«Що ми тут будемо облаштовувати, коли-не-коли потрібно буде переїжджати на Україну...»**

«Нічого собі, – подумав я, – не пам'ятають, хто і коли переїхав сюди, ще за царя, скільки поколінь пройшло, ніхто не переїхав, а мрія про повернення в Україну живе...»

Я пригадав почуту раніше розповідь про багатого українця в Канаді, який заповів, щоб після смерті його тіло перевезли в Україну і поховали на цвинтарі в рідному селі. На запитання, чому так вирішив, він відповів: «Не хочу, щоб моє прізвище Шпак було поряд з Ейзенхаурами...» Отакі ми, українці, хочеться чогось свого, рідного.

Розповів братові про запропоновану посаду директора північного рудника. Брат не відмовляв, лише сказав, що я беру до уваги тільки такі важелі керівництва, як зауваження, матеріальне заохочення, а в крайньому випадку – догана, а на руднику – 80 відсотків засуджених, що відбувають покарання... Отже, довелось все зважити і прийняти рішення.

У цей час тут розпочинають сіяти пшеницю. Урожайність – 6–7 цнт/га вважається високою, але ж тисячі гектарів.

Батько в листах пропонував братові повернутися в Україну, хата нова в Хребтієві. Ганя писала... На той час у брата був лише син Ігор. Тепер є ще дві доньки – Людмила і Світлана. Пішли онуки... Про повернення залишається лише мрія.

У підніжжях сопок та у видолинках, де земля не обробляється, зачаровують око хвилі тюльпанів: червоні, голубі, рожеві, різнокольорові в крапинку, в смужку. Роздолля, воля... Привіз, як і обіцяв Ніні Іванівні, цибулинки тюльпанів у Нову Ушицю.

Молодша сестра Ганя (1950 р. н.) працювала в райспоживспілці, проживає у Новій Ушиці. Виростила двох синів, які проживають у Києві.

У мого батька був брат Омелян.

Омелян Васильович Храпак загинув у березні 1943-го в бою за визволення м.Валки Харківської області. Його сім'я за-

*На фото прворуч Храпак
Данило Васильович з братом
Омельяном, 1935 р.*

лишилася в Липецькій області – дружина та два сини.

Примітка: У Хребтієві проживав Катеринчук Степан Іванович (1907 р. н.) з дружиною Гафісією Єфремівною (1909 р. н.). Степан Іванович розповідав, що служив в одному підрозділі з Храпаком Омельяном Васильовичем. В бою за визволення м.Валки він був поранений в ногу, але доповз до своїх, а Омельян також був поранений, але не міг рухатися і загинув. Допомогти Омельяну Степан Іванович фізично не міг.

Старший син Євгеній приїжджав до мене у м.Воскресенськ (60 км від Москви), коли я, сержант, служив в ар-

мії техніком-енергетиком військової частини. Сталося так, що я не знав про його приїзд, а він домовився з командиром підрозділу, щоб мене відпустили для побачення. Уранці, коли підрозділ вийшов за КПП і прямував на об'єкт, командир підрозділу сказав, що я вільний цілий день до вечері, тому що до мене приїхав брат з Липецька.

Ми з Євгенієм пішли неподалік в село (деревня Старое), наговорилися, їли соковиті яблука з місцевого саду. Домовилися, що я після служби заїду до нього в гості.

Побував у Липецьку (селище ЛМЗ – Липецького машинобудівного заводу). Пропонували роботу. Я категорично не відмовлявся, лише розповів, як полковник Курбаков (командир військової частини) пропонував залишатися служити на посаді командира групи (майорська посада). Будучи старшим сержантом, я шість місяців працював на цій посаді.

*На фото Храпак Омельян
Васильович з дружиною.
Москва 1936 р.*

З полковником я познайомився в перші дні служби в групі ДЕС. Нам на пульт повідомили, що Курбаков проїхав КПП. «Старослужащі» заховалися, а мені сказали, щоб я доповідав... Біля щита управління проходив кабельний канал, накритий рифленим залізом та застелений зверху діелектричним килимом, натертим до блиску мастикою. Тільки-но на вході з'явився полковник, я в чоботях гайда стройовим кроком по рифленому залізу йому назустріч. По залу роздавався гул... Полковник закрив вухо однією рукою, а другою показував, щоб я зупинився, промовив: «Тише, тише, синок, ты откуда...?» Я все ж таки доповів, а потім сказав, що з Хмельницької області. Пізніше, коли йшов запис по ручному супроводу цілей (суміжна спеціальність – оператор РС), я записався на «4», а полковник на «3», я його трохи підколював. *(Тоді на «5» записався лише один солдат родом з Латвії. Йому на розводі полковник оголосив короткотермінову відпустку на Батьківщину)*. Курбаков любив, коли його гостро підколюють, тому що його відповідь завжди була витонченішою та гострішою...

Перед звільненням в запас полковник Курбаков запросив у штаб чоловік із двадцять з різних підрозділів та агітував, щоб залишалися служити в його полку.

Дійшла черга і до мене. Я тільки зайшов, він зразу ж привітався за руку, запросив сісти. Агітація відпрацьована: поруч Москва, всі умови подальшого просування по службі... Я ввічливо відмовився. Полковник знову почав агітувати запасним варіантом. Я сказав, що згідний залишатися хіба що на його посаді. Як він сміявся! Тоді промовив: «Ты всегда такой был. Езжай, езжай в свой Хребтиев пасть свиней...» Все це звучало настільки доброзичливо, від душі. Я також щось сказав у відповідь і ще довго згадував напутні слова. З собою взяв його людяність та господарську жилку. Це був дійсно, як ми його називали, батя.

Поїздка до Євгенія була цікавою та насиченою. Ми побували не лише на заводі, а й відвідали всю родину та родину його дружини. Побували в гостях у його матері (моєї тітки), яка проживала в гарному різьбленому будиночку (побудованому в зруб) біля Дону. Євгеній взяв плоскодонку, відплив недалеко від берега, витягнув рибу... Тут риба така ж смачна, як і з Дністра.

Пізніше Євгеній їздив на могилу свого батька в м.Валки, по дорозі заїжджав до мене в Хмельницький та до мого батька в Хребтіїв.

Тепер ми по телефону інколи розмовляємо з дочкою Євгенія Тетяною, яка проживає у м.Лебедянь, її прізвище не Храпак, а Ламонова. Сподіваємось, що вона відвідає Хребтіїв – дідову батьківщину.

Повернувся я з армії в Хребтіїв уже досвідченим енергетиком. Батько запропонував, поки я ще ніде не працював, об'їхати родичів.

Сестра мого батька **Кирик Феодосія Василівна** проживала в Іванківцях-Хребтіївських. Чоловік загинув на війні. Виростила двох синів-Петра та Михайла. Я часто бував у них. Її другий чоловік Шендирук дуже майстерно грав на сопілці, його гру передавали по радіо. Хороший господар. Біля хати він видовбав у скалі погріб, де гарно зберігалися картопля, капуста.

Молодший син Михайло побудував поряд з хатою Шендирука нову хату. Коли мене від Новоушицького райкому партії направляли в Іванківці на вибори відповідальним, я ночував у їхній новій хаті. То був період масового будівництва. За короткий час в селах не залишилося жодної хати під соломою.

Старший син Петро проживав у Борсуках. Біля їхньої хати протікав чистенький струмок, була влаштована велика прачка. Я бував у них, коли село святкувало «престольний празник». На Кормані грала музика.

В Борсуки до Петра я пішов пішки. Зустріла мене його дружина Ганя з своєю мамою та малим сином Сашком. Петра вдома не було, він працював у колгоспі (головою тодішнього місцевого колгоспу був Лопатюк) завгоспом, завскладом, завтоком. Прийшли сусіди, Ганя подала на стіл підігріті на сковорідці (пательні) вареники з сиром та шкварками, поряд поставила сметану. Як годиться в селі, жінки припрошували їсти. Вареники були дуже смачні... А ж тут підбіг малий Сашко і забрав сковорідку з варениками. Ганя лагідно запитала сина, чому він забрав вареники. Сашко швидко відповів: «Це для тата...» Ганя показала наліплені на стільниці вареники, пояснила Сашкові, що зварить для батька свіжі, коли він прийде з роботи. Сашко повернув сковорідку, а ми його дуже хвалили, що він батьків синок, дбає про тата...

У той час в селах люди жили заможнo, перебудовували хати, тримали худобу... Батько розповідав, що раніше кожен двір повинен був здавати яйця, молоко, м'ясо... До двору доводилось конкретне завдання і що Малінков відмінив ці податки. У пенсійному віці батько ще довго тримав корову. Ми не були проти, я інколи приїжджав у Хребтіїв, допомагав відпасти чергу, кропити картоплю. Але ми просили батька, щоб він здав на м'ясо бика, який важив більше 3 центнерів. Батько не погоджувався, казав що здасть тоді, коли введуть гривню (тоді були купони, але вже говорили, що постійною грошовою одиницею має бути гривня).

У центрі – Кучер Анастасія,
ліворуч – Вуйлова Марія

Гордістю родини Кучерів була Кучер Настя Петрівна (1930 р. н.). Народилася в Хребтієві. Працювала завжди там, де був необхідний відповідальний працівник. Вона ще застала на зернотоку млинки, безтарки... (Безтарка – на звичайному возі замість

васага встановлена дерев'яна ємність (близько одного кубічного метра) для перевезення зерна. У задній частині ємності передбачений отвір (15 на 15 см) для вивантаження зерна в мішки. Безтарки використовувалися в основному на зернотоках)

Працювала продавцем в сільмазі, продмазі. Перейшла працювати в колгосп ім. Котовського. Була завгоспом, завскладом, завоком. Ми дивувалися, як вона все встигає. Завжди життєрадісна, вона вміло виконувала ролі в драматичному гуртку!

Її чоловік, **Гоцуляк Борис Тарасович**, 1934 р. н., приїхав у Хребтіїв в період електрифікації господарства та села від колгоспної дизельної електростанції. Під час другої хвилі електрифікації (від державної електромережі) Борис Тарасович працював на підстанції 35/10 кВ «Хребтіїв». Одного разу я прийшов до Бориса Тарасовича, він сказав Насті, щоб вона дала поїсти холостяку... Мені запам'яталися малосольні огірочки-хрусткі, запашні, апетитні. Як вона вміла готувати!

Її батько **Кучер Петро Михайлович** (1901 р. н.) працював на Донбасі шахтарем. Коли він повернувся в Хребтіїв, Настя побудувала неподалік від брами собі нову добротну хату, погріб, криницю.

У селі їх пам'ятають як надзвичайно доброзичливих людей. А хата Насті і зараз не пустує...

Родина Матіроків

На вуличці, що веде до Тернівських жолобів, проживали дві сім'ї братів Матіроків Семена та Афанасія (Панаса). Їхні городи пролягали паралельно до яру і межували з нашим городом.

Матірко Семен Йосипович, 1886 року народження, був інвалідом II категорії, його дружина Палагна Антонівна, 1893 року народження. З ними проживали: дочка, Докія Семенівна, 1925 р. н., освіта 10 кл., зять, Шкроблюк Петро Юхимович, 1922 р. н., освіта 10 кл., онучка, Люба Петрівна, 1944 р. н. Після війни Шкроблюк Докія Семенівна була секретарем сільської ради [15, арк.29–30]. Пізніше сім'я Шкроблюка П. Ю. переїхала в с. Кучу. Семен Йосипович працював сторожем колгоспного саду на Погорілі.

Матірко Панас Йосипович, 1895 р. н. Про його дружину Матірко Катерину Петрівну, 1902 р. н. згадувалось вище. Син, Борис Панасович, 1921 р. н., був льотчиком, загинув на війні. Син, Микола Панасович, 1924 р. н., під час війни вивезений у Німеччину. Дочка Ніна, 1927 р. н., закінчила Хребтіївську неповну середню школу, після війни проживала в Чернівцях. Дочка Віра, 1933 р. н., освіта 2 кл., після війни проживала в Чернівцях. Син, Василь Панасович, 1940 р. н.

У цій сім'ї проживала мати Катерини Петрівни, Василевська Марія Григорівна, 1875 р. н. та Форсов Павло Іванович, 1921 р. н., який вибув на службу в армію.

* * *

Є відомості, що в сім'ї Кременіського Івана Яковича (1910 р. н.) та Віри Іванівни (1915 р. н.) проживала Матірко Фросина Олекс., 1882 р. н., коли ця сім'я ще не була багатодітною [15, арк.27].

Велика родина Мудриків

У Хребтіївському яру до 1939 року проживав **Мудрик Семен з дружиною Соломією**. Сім'я мала млин, про що вже писалось вище.

Семен з Соломією виростили 9 дітей: Павло (1903 р.н.), Степан, Петро (1904 р.н.), Григорій (1910 р.н.), Ганна, Максим, Іван (1897 р.н.), Докія та Яків.

Мудрик Павло Семенович з дружиною **Христиною Пилипівною** (1906 р.н.) проживав у Хребтієві. У їх сім'ї було семеро дітей: Марія, Петро, Ганна, Микола, Володимир, Михайло, Зоя.

Павло Семенович був хорошим майстром. Пам'ятаю, як він від колгоспу ремонтував дах Петечкової хати. Дещо раніше він дуже гарно виклав верх даху нашої старої хати на Тернівці, надійно встановлював ключиці для утримання верха від вітру. Стріху даху виклав житніми стріпаками. Як він впевнено та надійно виконував роботу! Спочатку на землі заготовляв стріпаки та сніпки, а потім міцно прив'язував їх до лат.

Коли ми розбирали хату, щоб на тому ж місці за літо побудувати нову, батько казав, що солом'яний верх міг ще вистояти років 15, а то й 20.

Для нової хати спочатку збудували фундамент навколо старої хати. Виклав фундамент із тесаного каменю Вашук Юхим Тимофійович. Потім почали розбирати стару хату. Я тоді навчався у 9 класі Калюської середньої школи. Вранці розшили четверту частину даху, але батько сказав, щоб я їхав велосипедом у Калюс на екзамени. Коли я повернувся з екзамену, дах вже був повністю розібраний. Сусіди допомагали розбирати стіни.

На другий день до нас прийшов Павло Волощук, щоб відібрати з сухих берестових балок матеріал для виготовлення коліс для колгоспу.

Потім бригада теслярів (Волощук Арсеній Петрович, Волощук Петро Арсенійович, Мудрик Павло Семенович, Талапчук Касьян та ін.) підготувала дерев'яні конструкції, а зводили хату чоловіки з Тернівки та Гатки під керівництвом теслярів.

Цікаво, як в той час розраховувалися з майстрами за роботу. Наприклад, батько два дні працював у Мудрика Павла Семеновича, а потім той працював у нас. Така форма розрахунків у той час була досить поширеною.

То був період масового будівництва на селі. У Хребтієві було декілька бригад теслярів, мулярів, які будували погребі замість походючих ям, а столяри мали свої майстерні вдома. Наприклад, Вацук Юхим виготовляв у своїй майстерні двері до нашої нової хати, Василь Матірко – вікна...

Мудрик Марія Павлівна, 1926 р. н., разом з чоловіком Побережним Василем Дмитровичем працювали в Пилипо-Хребтіївській середній школі. Після переїзду в Нову Ушицю Марія Павлівна працювала в Новоушицькій середній школі, а Василь Дмитрович – у райкомі партії. Виростили двох дітей – доньку Валентину, яка стала юристом, сина Тараса, який працює вчителем німецької мови у Новоушицькій середній школі.

Мудрик Петро Павлович, 1930 р. н., працював у Хребтієві головним механіком місцевого господарства. Його дочка Галина Петрівна працювала директором Хребтіївської восьмирічної школи. Про професійну діяльність Петра Павловича згадувалось вище.

Коли я навчався в 11 класі Калюської середньої школи (тоді вперше додатково ввели 11 клас в основному для проведення виробничого навчання), мене спочатку направили на практику у Вільховецьку ремонтну майстерню МТС, а потім – у с.Хребтіїв. Петро Павлович порадив мені повчитися у передового тракториста **Петра Багрія** (1912 р. н.).

Спочатку Петро Федорович влаштував мені усний іспит. Я відповів на всі його запитання. Потім він доручив мені запустити двигун і проїхати за рулем його «Білоруса». У школі я багато разів запускав такого двигуна, спочатку шворкою пускача (тоді стартерного запуску ще не було), а потім пускачем запускав основного двигуна, тому я без вагань швидко запустив його. Однак у школі двигун був встановлений на бетонному фундаменті, і після запуску ми шворку ставили на фундамент. Тут фундамента не було, тому шворку я поставив на землю. Ми проїхали метрів з 300. Тракторист сказав зупинитись, заглушити двигун і оглянути агрегат. Ми оглянули трактор, я підтягнув ключем лемиші плуга. Тракторист перевірів, чи я міцно підтягнув лемиші і сказав: «Запускай двигуна і поїхали в поле». Але ж шворки не було. Я гайда за шворкою. Прибіг. Тракторист доброзичливо сказав: «Ти,

братчику, від'їхав недалеко, тому що гарно підготовлений, інших помилок не допустив...»

Я знав про метод навчання «через мозолі» або через «набиті шишки», і на десятий день таки дійде. Але мені, оскільки, як сказав тракторист, я був гарно підготовлений, дійшло зразу ж. Надалі я ставив шворку в спеціальному місці поряд з кермом трактора.

У школі після практики потрібно було написати твір на вільну тему. Я написав про передового тракториста Петра Багрія, як він, повертаючись з оранки на зяб, побачив на сусідньому полі недоораний клін на місці старого скирдовища, доорав його, хоч з запізненням повернувся на польовий стан. Використав ще декілька прикладів, описав його турботу про майбутній урожай... Отримав хорошу оцінку.

Але у четвер мій батько був у Калюсі на ярмарку і заходив до директора школи Самсонюк Марії Трохимівни. Вона знала про мій твір і разом з учителькою Лесею Дмитрівною скаржилися батькові, мовляв, такий сильний учень, а хоче бути трактористом... Батько у таких питаннях був досить демократичним. Сам закінчив три класи Хребтіївської школи, у свій час був заступником голови колгоспу, тому сказав: «Ким захоче, тим і буде...». Але мені таки розповів про цю розмову.

Мудрик Ганна Павлівна (1933 р. н.) проживала в Омську.

Мудрик Микола Павлович (1936 р. н.) в Калюській середній школі навчався разом з моїм старшим братом Іваном. Потім проживав у Серпухові, служив у міліції.

Мудрик Володимир Павлович (1939 р. н.) – кращий тракторист колгоспу, проживав у Хребтієві, побудував нову гарну хату в Гатці.

Мудрик Михайло Павлович (1942 р. н.) проживав у Хребтієві, працював трактористом.

Мудрик Зоя Павлівна проживає в Івашківцях. Працювала в місцевій школі. У сім'ї двоє дітей. У Хребтіївській восьмирічній школі з Зоєю Павлівною в одному класі навчалася моя молодша сестра Ганя (1950 р. н.). У їхньому класі було 26 учнів.

У сім'ї **Мудрика Степана Семеновича** було шестеро дітей. Ліда проживала в Сокирянах, Микола – в Білоусівці, Анатолій – в Непоротові, Ніна – в Сокирянах, Станіслав – у Чернівцях, Василь – у Галиці.

Мудрик Петро Семенович проживав в Одесі.

Мудрик Григорій Семенович проживав у Хребтієві. Виростив двох дітей. Ольга проживає в Хребтієві, Іван – у Мурманську, служив у морфлоті, проживає в Хмельницькому.

У сім'ї **Мудрик Ганни Семенівни** двоє дітей: Євгена проживає в Чернівцях, Марія – в Чехії.

У сім'ї **Мудрика Максима Семеновича** двоє дітей, – Ніна та Іван, – проживають у Сокирянах.

Мудрик Іван Семенович (1897 р. н.) до 1939 року проживав у Хребтіївському яру. Пізніше разом з дружиною Олександрою Федорівною (1901 р. н.) проживав у Хребтієві. Їхня хата – між хатою Божинських (колишня хата Миколи Антоновича) та Багрія Терентія Антоновича (колишня хата Антонович Надії Миколаївни та її чоловіка Кремінського Гелярія Івановича, побудована у 1925 році). Помер Іван Семенович 23.05.1955 р. У Мудрика І. С. було двоє дітей – син Павло та дочка Ліда.

Мудрик Павло Іванович народився 8 липня 1929 року в Хребтієві. З 1946 по 1949 рік навчався в Чернівецькій фельдшерсько-акушерській школі. Працював завідувачем дільничної лікарні в с.Ломачинці. До цієї дільниці входили село Міхалків та хутір Галиця. З 1951 по 1952 рік проживав у Москві, працював у військовому шпиталі ім. Бурденка. У 1953 році повернувся в Сокирянський район, с.Вишківці, де працював завідувачем фельдшерсько-акушерським пунктом. У цьому ж році переїхав у Хребтіїв, працював завідувачим фельдшерсько-акушерським пунктом.

Мало хто знає, що в той час у Хребтієві при ФАП було пологове відділення на три ліжко-місця. Акушеркою працювала дружина Павла Івановича **Мудрик (Белан) Ніна Олександрівна** (1929 р. н.) [22, арк. 37–38].

З 1966 по 1986 рік Павло Іванович працював у Новоушицькій районній лікарні на станції швидкої допомоги.

Пам'ятаю, як у Хребтієві Павло Іванович до хворих їздив велосипедом, приходив вночі на виклики...

Поставлений ним діагноз завжди підтверджувався у районній лікарні. У селі Хребтієві побудував добротний будинок. Помер 19 жовтня 2007 року.

Син Павла Івановича Мудрика **В'ячеслав Павлович** народився 10.10. 1952 р. у Москві, закінчив Харківський інститут радіоелектроніки в 1978 році, працював на заводі «Катіон» у Хмельницькому. Зараз проживає в Хребтієві.

У сім'ї **Мудрик Докії Семенівни** було три дочки. Ліда та Ніна проживали в Хребтієві, Ганна – в Копистині.

Мудрик Яків Семенович з дружиною Юстиною Вікторівною (1914 р. н.) проживав у Хребтієві. Їхня хата була напроти хати Кучера Петра (*сьогодні вам скажуть – поблизу трансформатора*). Загинув Яків Семенович у 1944 році під час відступу німців через Хребтіїв у бік Дністра (про обставини розповідається у розділі IX). У сім'ї була дочка **Мудрик Євгена Яківна** (1934 р. н.), яка закінчила Чернівецький університет, разом з чоловіком Богачуком Йосипом Григоровичем проживала в Струзі, працювала вчителькою української мови та літератури в місцевій середній школі.

Євгена Яківна виростила дві дочки. Світлана проживає у Струзі, Юлія -у Вінниці.

Я знав дружину Якова Семеновича Юстину ще з дитинства. Моя мати доручала мені під опікою Юстини на ярмарку в Шебутинцях продавати часник та цибулю на її гарнець.

(*Гарнець – дерев'яна мірка, в яку поміщалося близько 1 кг цибулі чи часнику*).

Відкрию маленьку господарську таємницю (ілюзію). У нас вдома був гарнець, але коли в нього поміщався 1 кг цибулі чи часнику, він був повний без верха, а Юстина той самий кілограм накладала у свій гарнець з вершком. У неї швидко купували, а потім я продавав на її гарнець. Отак.

Подвір'я в Юстини завжди було прибране, запам'яталися на городі рівненькі підгорнуті рядки картоплі...

Мудрик Костянтин Михайлович – Майстер спорту України, Заслужений тренер України (нарис)

Народився 21 червня 1964 р. у мальовничому придністровському селі Хребтіїв Новоушицького району Хмельницької області. Батько, Михайло Павлович — сільський механізатор, ще змалку привив йому любов до техніки, а мама Марія Костянтинівна, поділивши обов'язки між сином і дочкою Галею, привчала до домашньої праці.

Обидвоє успішно навчалися в Хребтіївській восьмирічній школі. Вже змалку потягнувся до спорту, у вільний від уроків та роботи час грав з однолітками в футбол. Цю любов до спорту підтримав учитель фізкультури Григорій Іванович Головатюк, залучивши Костю до занять легкою атлетикою. Брав участь у районних змаганнях, був призером і чемпіоном з бігу на 400 метрів та стрибків у висоту.

1979 року на відмінно закінчив школу. Постало питання, куди йти далі. Дуже хотів стати суворовцем. Поїхав батько у Новоушицький військкомат і повернувся з невтішною відповіддю: там порадили не тратити час — конкурс у суворовське училище великий, потрапити туди з периферії практично неможливо. Батько делікатно почав просувати раніш висловлену ідею про вступ до Новоушицького технікуму механізації сільського господарства. Мовляв, там теж займаються спортом, троюрідний брат Сергій ще з 6-го класу ходить у технікум на дзюдо. А коли будеш вчитися на механіка, то дозволю тобі самостійно мотоцикл водити, а далі — й «Москвича». І Костя здався, завіз документи і, як відмінник, був прийнятий до технікуму без вступних іспитів.

І не пожалів. По — перше, — зайнявся технікою, з якою «дружив» ще з дитинства, спостерігаючи за батьковою працею, а згодом і допомагаючи йому. По — друге, — знайшов себе у тій галузі

спорту – дзюдо і самбо, з якою надалі пов'язав усе своє життя. Велику роль відіграв викладач фізкультури і тренер Олександр Олександрович Бачинський, вихованець фізкультурного факультету Сімферопольського університету, доля якого закинула на Поділля. Заняття в секції під його началом не тільки зміцнили Костю фізично і технічно, озброївши набором добре відпрацьованих прийомів, а й стали першою школою результативної тренерської праці. Звідси пішов у великий спорт, входив до збірної області з самбо і дзюдо, брав участь і перемагав в обласних змаганнях, повірив у свої можливості.

1983 року закінчив технікум і на другий же день пішов в армію. Попав у навчальний центр у Прибалтиці. Тренувався самостійно за раніш засвоєною методикою, став чемпіоном частини, отримав першу грамоту. По закінченні навчання перекинули в Красноярський край, неподалік міста Канська, де дислокувалися ракетні війська стратегічного призначення. Мав суттєві переваги над ровесниками – високий, фізично розвинутий, спортсмен, відмінник бойової і політичної підготовки з яскраво вираженими лідерськими здібностями, тому вже в званні сержанта виконував обов'язки старшини батареї. Але навіть попри ці обтяжливі обов'язки не покидав спортивних занять. Та ще й готувався до вступу в інститут.

Сумніву у виборі фаху не було – мав навчатись на фізкультурному факультеті. За порадою колишнього тренера О. О. Бачинського, з яким підтримує стосунки дотепер, обрав фізкультурний факультет Вінницького педагогічного інституту імені М. Островського. 1 липня 1983 року демобілізувався, а 15-го вже почав складати, і досить успішно, вступні іспити. Так став студентом.

Роки навчання дали багато. Набув різносторонніх знань – отримав вищу освіту і дві спеціальності. Посилив фізичний потенціал. Збагатився досвідом участі в чемпіонатах різного рівня. А ще знайшов свою долю – однокурсницю з музпедфакультету, таку ж наполегливу і різносторонню в своїх уподобаннях відмінницю, учасницю ансамблю «Климентина», яка 1986 року заволоділа не тільки серцем інститутського красеня, а й його прізвищем, ставши Оленою Мудрик. 1987 року народився син Михайло, вихованець батьків – студентів, курсу і бабусь.

1989 року молоде подружжя випускників отримало призначення: Костянтин Михайлович став учителем фізкультури Дунаєвецької СШ № 2, а Олена Іванівна — учителькою музики цієї ж школи. Водночас Костянтин Михайлович безоплатно вів секцію боротьби дзюдо і самбо. А коли з'явилися перші результати, до нього потягнулися діти з усіх міських і, навіть, приміських сільських шкіл. 1995 року перейшов на посаду тренера — викладача в Маківську ДЮСШ, а 2011 року, після об'єднання Маківської та Дунаєвецької спортивних шкіл, став тренером — викладачем з дзюдо і самбо Дунаєвецької ДЮСШ. Тут працює і тепер.

За час тренерської праці ввійшов у десятку кращих тренерів України, підготував Майстра спорту міжнародного класу Ірину Кіндзерську. 2011 року вона стала призеркою чемпіонату світу, а її учитель — «Заслуженим тренером України». 2012 року на олімпійських іграх у Лондоні Ірина виборола почесне п'яте місце. Більше 20 вихованців Костянтина Михайловича стали Майстрами спорту України з дзюдо, самбо та бойового самбо. Він гордиться успіхами Андрія Бабія, Артура Бейлика, Артема Войцехівського, Олександра Горбунова, Алли Дідик, Андрія Крижановського, Андрія Магери, Владислава Магери, Богдана Романова, Алли Саніцької, Станіслава Семкова, Ганни Слободянюк, Андрія Храновського, Яни Ціти та ін.

Четверо учнів працюють тренерами за кордоном: Савчук Андрій — в Австрії, Наталія Бевзюк — у Данії, Андрій Кухар — у Польщі, Михайло Мудрик — у США.

Стежиною батька пішли і діти. Син Михайло став Майстром спорту України з дзюдо і самбо. Нині працює тренером у Нью-Йорку, став переможцем відкритого чемпіонату США з самбо. Дочка Вікторія, хоч і закінчила школу мистецтв по класу фортепіано, теж пройшла батькову школу, була кількаразовою чемпіонкою України з самбо, бронзовою призеркою чемпіонату Європи. Нині навчається на третьому курсі Львівського державного університету фізкультури. Крім неї на фізкультурних факультетах вищих навчальних закладів України навчалася і навчається більше 20 вихованців К. М. Мудрика.

З ініціативи Костянтина Михайловича та завдяки його настирливості як депутата міської ради здійснено якісний внутрішній ремонт ДЮСШ. У роботі спирається на колегу тренера В. М. Саницького, з яким у парі творять результат.

Сумлінна праця К. М. Мудрика не раз відзначалася медалями і дипломами переможця змагань різного рівня, грамотами Дунаєвецької районної ради та райдержадміністрації, міської ради, чотири рази його портрет заносили на Дошку пошани. Особливо цінує Почесну грамоту Всесвітньої федерації з дзюдо і самбо. 2015 року отримував стипендію Президента України, як один з кращих тренерів з дзюдо.

У своїй сфері не відстає й дружина Олена Іванівна – учителька музики Дунаєвецької гімназії, прекрасний хормейстер, організатор вокальних колективів та інших малих вокальних форм, учасники яких не раз завойовували першість на різних олімпіадах і конкурсах. Вона розділяє і всіляко підтримує діяльність чоловіка, захоплення сина та дочки, які переросли у головну справу їхнього життя.

В. С. Прокопчук,
доктор історичних наук, професор.

Пригода на Погорілі

У період, коли на Погорілі косили кукурудзу на силос, до Юстини приїжджала одна із внучок, працювала на заготівлі силосу (під час наповнення кузова автомобіля силосом розправляла його на кузові). Я тоді навчався ще у Хребтіївській школі, але попросив батька, щоб він мені дозволив виконувати таку ж роботу.

І ось я вже на кузові самоскида, розправляю силос, але потрібно було десь поставити хліб та два яйця, які мама дала мені з собою на обід. Я швиденько прив'язав сітку з їжею до риштування між кабіною та кузовом. Під час розвантаження я побачив, як кузов повільно піднімається, а подрібнений хліб з яйцями посипався разом з силосом у силосну яму. Залишилася лише одна скоринка. Але роботу я не залишив, дома про пригоду нічого не розповів, соромно було...

* * *

Автор дякує Мудрику В'ячеславу Павловичу за уточнені дані про славу роботуящу родину Мудриків.

Багатодітні Хребтіївські сім'ї

У селі завжди було чимало багатодітних сімей. Вище, із розповідей далеких родичів, ми дізналися про багатодітні сім'ї, які жили в дореволюційний період.

У сім'ї **Антоновичів, Миколи та Марії**, виросло десятеро дітей. Всі діти, онуки та правнуки стали спеціалістами різних галузей – чесні, працьовиті люди.

У сім'ї **Мудриків, Семена та Соломії**, було дев'ятеро дітей. Сім'я проживала в Хребтіївському яру, мала млин на річці Петрів Батіг, землю, коней, вирощувала худобу... Всі діти – працьовиті люди, гарні господарі...

Є деякі відомості про велику родину Дейбуків. У 1826 році померла дружина Миколи Дейбука Оградського Федосія. Поки що немає уточнених даних про генеалогію цієї родини.

Уже в наш час (після революції) чимало багатодітних сімей було у Хребтієві.

*Білик Андрій
Дмитрович*

У **Біликів, Марії Семенівни** (1891 р. н.) та **Дмитра Івановича** (1891 р. н.), було десятеро дітей. Сім'я проживала в хаті на Пушкінській вулиці, ліворуч, де проходить вуличка до Бурлакового джерела. У той час ця вуличка переходила у дорогу до річки біля Петечкової хати вверх на Куражин. Хата була давня, по стилю будівництва така ж, як і Петечкова хата.

Із цієї сім'ї Біликів найбільше запам'ятався ще з дитинства Білик Андрій Дмитрович. Він часто приїжджав з Нової Ушиці в Хребтіїв до своєї матері, яка проживала на Пушкінській вулиці, а пізніше до батьків його дружини, що проживали неподалік від школи (нині церкви).

Народився Андрій Дмитрович у Хребтієві 4.09.1921 р. У 1935 році закінчив місцеву семирічну школу, після чого працював на різних роботах у колгоспі «Червоний сад». З 1938 по 1941 рік працював у райвідділі міліції на посаді паспортиста. Звідти 23 березня 1941 року був призваний на службу в армію.

Учасник бойових дій з першого дня війни. Нагороджений орденем Червоної Зірки, медалями «За бойові заслуги», «За перемогу над Німеччиною».

З 1 вересня 1946 року розпочав педагогічну роботу у школах району. Поєднував працю із заочним навчанням у Кам'янець-Подільській педагогічній школі, Чернівецькому державному університеті. Працював директором Новоушицької СШ (1962–1970 рр.), учителем історії. З 1973 по 1981 рр. працював головою Новоушицької селищної ради. Понад 8 років – начальник штабу цивільної оборони лісомеліоративної станції.

З 1965 року А.Д. Білик займався пошуковою роботою. Став відомим у районі та області краєзнавцем, активістом районного музею.

З 1989 по 2001 рік очолював районну раду ветеранів. Йому завжди були притаманні особиста скромність, чуйність і уважність до людей. 4 серпня 2002 року на 81 році він пішов з життя, але світла пам'ять про Андрія Дмитровича назавжди залишиться у односельців та всіх, хто його знав.

У Новій Ушиці я часто зустрічався з Андрієм Дмитровичем, особливо в період його роботи в Новоушицькій селищній раді. Я в той час працював у райкомі партії, побував на зборах у радгоспі «Мічурінський» (у цій організації Андрій Дмитрович перебував на обліку). Запам'яталося питання, яке поступило з залу до Андрія Дмитровича щодо ремонту кладки (містка) через річку Калюс. Питання важливе тим, що стосувалося побуту людей. У цьому радгоспі на той час працював колишній голова Хребтіївського колгоспу (пізніше радгоспу ім. Котовського) Мельник Іван Михайлович, а секретарем парторганізації була Волощук Євгена Павлівна (із Хребтієва).

Згодом Андрій Дмитрович повідомив, що кладка відремонтована. Я не цікавився, за чий кошти виконано ремонт. Кошти були в селищній раді та радгоспі, головне, що вчасно виконано.

Десь в той період було звернення в райком продавця кіоску від гастроному № 10. Цей магазин знаходився через вулицю від селищної ради. Андрій Дмитрович був представником від місцевої ради. Питання було в тому, що випускниця технікуму торгівлі почала працювати продавцем, але комусь дуже не хотілось, щоб

перспективна працівниця тут працювала (далеко не всі продавці мали таку освіту). Товари кіоску (перші огірки, помідори) зберігалися в підвалі гастроному і частина їх «перекочовувала» до інших продавців. Зрозуміло, це була одна із ефективних форм економічного тиску, виживання з колективу перспективної працівниці. Я з керівництвом, без участі продавця, заходив у підвал, попросив вирішити це питання, виходячи з умов зберігання товарів (вони зберігалися на певній відстані і не могли випадково потрапити до іншого продавця). Сказав, що, можливо, треба поставити ґрати, щоб не потрапити за них. Потім я жалкував, що так сказав, тому що дійсно мав на увазі ґрати, і був впевнений, що саме так мене зрозуміли... Але не це я хочу підкреслити...

Через років 20 (я часто з Києва, а пізніше з Хмельницького приїжджав у Нову Ушицю) одного разу біля бібліотеки зі мною дуже чемно вітається середніх років жінка, запитує, чи я її впізнаю. Я, звичайно, щось відповів. Вона вдячно розповіла, яку життєву школу вона пройшла, на яких посадах працювала і все завдяки тому, що я її, коли вона без досвіду почала працювати продавцем у десятому гастрономі, захистив... Я відповів, що нікого не захищав, виходив з фактів і що перевага тоді була на її боці...

Пізніше я зустрічався з Андрієм Дмитровичем у Новоушицькій середній школі, куди він приходив на зустріч з випускниками 1966 року (в цьому році закінчила школу моя дружина Кордонська Ніна Іванівна)

[41. с. 78–81].

Білик Андрій
Дмитрович – в центрі,
під час зустріч з випуск-
никами Новоушицької
СШ. 1996 року з
учителями (справа
наліво): Грубеляс Н. П.,
Грубеляс В. М.,
Буждиган В. В.,
Ковальчук С. Я.,
Лозовська Н. М.,
Мінько А. М.

На Пушкінській проживала сім'я **Миколи Степановича Білика**, а на центральній вулиці – **Костянтина Степановича Білика**.

З **Біликом Михайлом Миколайовичем** я навчався у Хребтіївській восьмирічній школі.

В **Андрухових, Килини Семенівни** (1910 р.н.) і **Федора Павловича** (1903 р.н.), було 8 дітей. Коли їхній син Танасій прийшов з армії, я навчався в сьомому класі. Директором школи на той час працював Самсонюк Володимир Петрович. Танасій побував у школі, розповідав про службу, подарував нам волейбольного м'яча. Такий подарунок для нас був надзвичайно актуальним...

Їхня донька Женя навчалася у восьмому класі, закінчила школу з Похвальною грамотою. Я старався теж гарно навчатися, закінчив школу також з Похвальною грамотою.

Федір Павлович (1903–1977) був хорошим будівничим. Поряд із старою хатою побудував нову добротну хату для сім'ї. На новому місці побудував хату і для сім'ї свого сина Івана. Пізніше допомагав будувати хату для сім'ї сина Танасія.

У **Дейбук Ганни та Дмитра** було семеро дітей.

У сім'ї **Марущаків, Ганни і Григора**, виросло семеро дітей.

У **Мудриків, Христі і Павла**, було дев'ятеро дітей. Про цю сім'ю написано вище.

В **Івана і Надії Божинських** виросло десятеро дітей. Про цю сім'ю згадувалося вище.

У сім'ї **Матірко Катерини і Афанасія** виросло семеро дітей. Наші городи межували. З їхнім молодшим сином Василем у Хребтіївській восьмирічній школі навчався мій старший брат Іван.

Сім'я **Якубових, Горпини і Василя**, виховала шестеро дітей. Проживали на Тернівці. Коли я навчався в молодших класах, їхній син Іван на зборах піонерської дружини пропонував закупити горн та прапор. З їхньою молодшою дочкою Ганною навчалася моя молодша сестра Ганна. Їхній син Борис їздив у Казахстан до свого старшого брата Григорія. Пізніше Борис купив на Тернівці хату Головатюк Марфи і ми стали сусідами. Його сім'я проживає через вулицю від нашої хати. У сім'ї є внучка Вікторія.

У **Сімченко Фросини і Дорохтея** було семеро дітей. З їхнім сином Іваном я навчався в одному класі Хребтіївської восьмирічної школи.

Дочка Ніна Дорофіївна вийшла заміж за Якубова Бориса. Працювала в місцевому господарстві дояркою та на інших роботах. Сьогодні вона має наділ землі, утримує домашнє господарство.

У багатодітній сім'ї **Кремінського Івана Яковича** (1910 р. н.) та **Віри Іванівни** (1915 р. н.) найстаршим із дітей був син Дмитро (1937 р. н.). Запам'яталося, як Дмитро разом із Резніком Панасом Івановичем (1934 р. н.) розбирали у 1954 році велику стодолу (із током для молотьби) Резніка Івана Івановича (1888 р. н.), яка була накрита соломою. Це була остання в Хребтієві стодола, яка стала непотрібною, адже у господаря, після колективізації, залишилася лише присадибна ділянка. Сім'ї дітей із багатодітних сімей вже не були багатодітними.

* * *

У більшості Хребтіївських сімей у 1944 році було 4–5 дітей.

У сім'ї моїх батьків **Храпак Марії та Данила** було четверо дітей, але на той час така сім'я не вважалася багатодітною. Сьогодні, згідно з законодавством України, сім'я, яка має трьох і більше дітей, вважається багатодітною.

* * *

На історичному шляху Хребтієву довелося пережити не одне випробування...

Розділ IX

Хребтіїв у роки Другої світової війни

Як згадувалося вище, в роки окупації в Хребтієві діяв колгосп. Побувавши в оточенні або в полоні німецьких військ, після втечі звідти жителі Хребтієва поверталися в село. Людям потрібно було пережити окупацію. Фашисти в село навідувалися рідко, в основному для збору продуктів та відправлення молоді на роботу в Німеччину. У Калюсі діяла комендатура.

Перші дні війни

Батько розповідав, як на початку війни хлопці добиралися в Нову Ушицю у військкомат для відправки на фронт, але їм відмовляли, пояснюючи тим, що коли буде необхідність, їх викличуть. Пізніше викликали, відправляли на фронт, однак значна частина новобранців попадала в оточення німецьких військ та полон. Село було зайняте німецькими військами 14 липня 1941 року.

Полонених не розстрілювали. Німець із великого вантажного автомобіля кричав до оточених: «Ком гір». Хто залишав гвинтівку на полі, німець заставляв брати зброю з собою і скидати на кузов автомобіля. Полонені розглядали німецьку техніку, цікавилися, що буде далі. Схоже, що на початку війни німецька пропаганда була ще не відпрацьована, німець відповідав, що буде інше життя. Таборів для полонених ще не було, тому була деяка можливість повернутися з полону додому.

Згодом діяв табір для полонених під Дунаївцями. Жителі Хребтієва передавали для полонених продукти.

Колишнім директором школи Волощуком Терентієм Семеновичем підтримувався зв'язок з керівництвом підпілля в Новій Ушиці, інформувалось населення про наступ радянських військ.

У німецькій комендатурі в Калюсі служив антифашист-тельмановець Пауль Клімас, який допомагав партизанам і нашим людям, інформував про дні мобілізації молоді на роботу до Німеччини.

Вивезення молоді на роботу до Німеччини

У роки війни із Хребтієва до Німеччини було вивезено 50 молодих людей [16, арк. 1].

Серед вивезених із Хребтієва на роботу до Німеччини була дівчина Бурлака Докія Дмитрівна, яка проживала на Тернівці. До війни вона навчалася у вчительському інституті в Кам'янці-Подільському. На початку війни всі навчальні заклади були закриті. Німці приїжджали в село зненацька...

Після війни мати Докії Марія Бурлака не раз приходила до нас, розмовляла з моєю мамою, батьком, скаржилася, що немає «жодної вісточки» від Дуні...

Доля розпорядилася по-своєму. Із концтабору вночі вона втекла із французом...

*Відкрилась їй чужа країна,
Й французька прийняла родина,
Дружиною французу стала,
Та рідний край не забувала.*

[44, с. 38]

Донька приїхала

З потеплінням міжнародних відносин, десь у 1959 році, можливо, дещо раніше, стара Бурлачиха отримала листа з Марселя. Можна лише уявити, як листоноша Іван Стаднік вручав листа від доньки. Збіглися сусіди, вітали Марію...

Згодом Дуня навідалась до матері. Зустрічали всім селом, кожній родині було цікаво поговорити з колишньою односельчанкою, розпитати, як живуть у Франції, чим займається чоловік, чому не приїхав у Хребтіїв...

(Чоловік Дуні на той час був власником друкарні, він приїхав до Хмельницького, але в село їхати йому не дозволили).

Запам'яталася розмова Докії Дмитрівни з моїми батьками. Вона розповідала, як сприймається кінофільм «Броненосець Потьомкін» французами. Дізнавшись, що я гарно навчаюсь у школі і знаю граматику німецької мови, розмовляла зі мною німецькою, деякі вирази поправляла. Мені було дуже цікаво. У розмові з батьками вона сказала, що свою хату не впізнала: залишала маленьку

хатину під соломою, а тут добротна хата під шифером, газобалонна установка, електрика, радіо, корова на подвір'ї...

Не вірила, що все це придбано її батьками і братом Віктором Дмитровичем, вважала, що це колгосп побудував хату спеціально до її приїзду. Звертаючись до мого батька, сказала: «Коли побачила вашу нову хату, корову, теля та двоє свиней на оборі, повірила...»

То був період інтенсивного будівництва, розквіту села.

Цікавою була розмова Докії Дмитрівни з сусідками, які підійшли до нашої оселі. Жінки цікавилися всім... Докія Дмитрівна зізналась: «Якби до мене повернувся мій колишній хлопець, я би тут залишилася...»

Роки пролетіли...

*Жінкам не домовила вона:
Рідною не стане чужина.*

Другий приїзд Докії Дмитрівни

Вдруге Докія Дмитрівна приїжджала до батьків із своїми дітьми Сержем та Людмилою. У той час у Хребтієві було три весілля підряд, і кожної неділі запрошували на нього Докію Дмитрівну. На весіллях гуляли всім селом. Малий Серж про щось запитував маму. Мати йому відповідала, але ми не розуміли французької мови. Докія Дмитрівна перекладала нам запитання. Виявилось, що Серж цікавився, «*когда русские работают*».

Майже місяць Докія Дмитрівна з дітьми проживала в Новій Ушиці у Волощука Петра Арсенійовича. Їздила до Кам'янця-Подільського, зустрічалася з викладачами інституту, подругами в Кам'янці-Подільському та районах області.

Довідка: 33 місяці Хребтіїв був в окупації. За цей період 50 молодих людей фашисти вивезли до Німеччини. Хотіли зробити українців своїми наймитами [16, арк. 1].

Доброзичливість Бузі

Але повернемося у роки війни. Я народився після війни. У дитинстві для мене цей період був вже далекою історією. Сьогодні ми розуміємо, що це було не так давно. Звичайно, все пізнається в порівнянні.

Ще підлітком я з батьками часто бував у Калюсі, їздили на ярмарок. Я знав, де знаходилися сільмаг, аптека, лікарня, пекарня, млин, школа, швейна фабрика, тютюнова фабрика, шевські майстерні, тому що це все було в центрі міста.

Пам'ятаю, як одного разу, коли я навчався, мабуть, у третьому класі, батько заходив у майстерню Бузі на другому поверсі у будинку напроти лікарні. Там був кабінет Бузі. Як він радісно зустрічав батька! Мене хвалив, що я підріс, запитував, як я вчуся. Я перераховував всі оцінки з кожного предмету... Я знав, що тут, у майстерні Бузі, батько замовляв пальто для старшої сестри Оксани, але і не підозрював, що на цей раз батько замовив щось для мене, адже ніякої примірки не було. За обновкою я ходив сам. Батько передав для Бузі кошик яблук та груш з власного городу і турбувався, чи не важко мені буде нести його. Коли я подолав сім кілометрів, кошик таки став важким, але доброзичливість Бузі, його похвала та обновка (куртка з вузьким комірцем, обрамленим замшею та косими кишенями, все компенсували. Дорогою додому я декілька разів приміряв куртку, дивувався, як це Бузя без примірки пошив її. У класі такої куртки ніхто не мав. [40, с. 227].

Пізніше Бузя переїхав у Нову Ушицю, проживав на другому поверсі у будинку напроти ярмаркової площі (на той час будівлі автовокзалу ще не було).

Коли мати їздила в Нову Ушицю в поліклініку, зупинялася на квартирі сім'ї Бузі... Все та ж радісна зустріч, доброзичливість. А чому?

Мати розповідала, що під час війни Бузя з сім'єю переховувався від німецьких облав у нас в Хребтієві. Доводилося ділитися куском хліба, хоч у самої було двоє малолітніх дітей. У Хребтієві євреї не проживали, однак переховувати їх було надзвичайно небезпечно: німці могли навідатися в село зненацька.

Пізніше мати знала, що про прибуття в Калюс карального загону повідомляв антифашист-тельманець Пауль Клімас, він же сприяв євреям переховуватися у віддалених селах.

Березень 1944-го

Визволення нашого краю від нацистських загарбників розпочалося в березні 1944 року. Війська наближались до Хребтієва з боку села Куражин. В неділю 26 березня куражинською дорогою

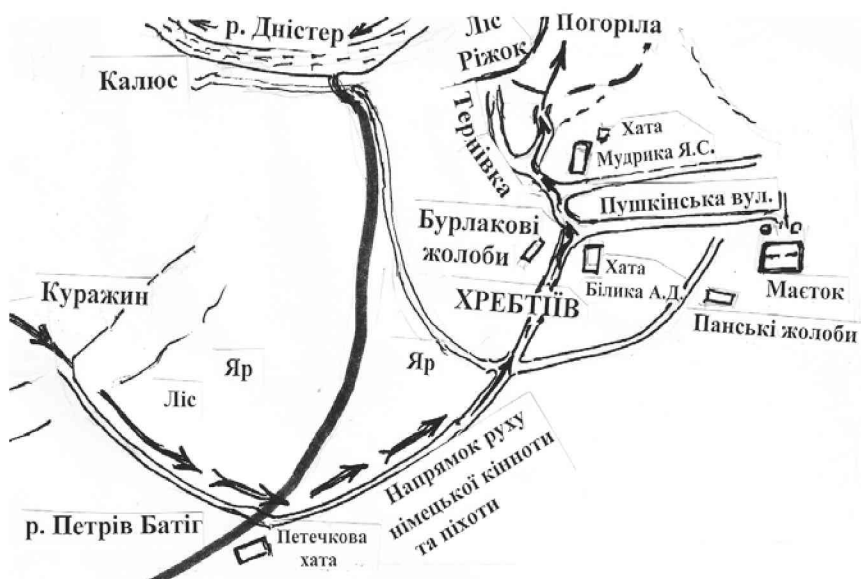

Схема руху відступаючого німецького війська через село Хребтіїв

та лісом через яр рухалася велика колона німецьких вояків, дорогою – кіннота та мінометники, лісом – частина кулеметників...

Від нашої хати видно було, як у Куражині горіло декілька хат. Більшість ворожого війська повільно рухалась дорогою від річки до Бурлакових жолобів, далі вулицею вгору біля хати Білика Андрія Дмитровича вийшла на Пушкінську вулицю. Повернувши ліворуч, діставшись роздоріжжя (сьогодні біля трансформаторної підстанції), передова група розстріляла нізачо місцевого жителя Мудрика Якова Семеновича. Мати розповідала, що Яків Семенович йшов від погребя, який був неподалік від його хати, але ближче до попової хати (нині ні погребя, ні попової хати вже немає). Тільки він показався із-за рогу своєї хати, як німці перелякано почали кричати: «Партизанен!» (Яків Семенович був одягнутий у стару зелену гімнастерку).

Діставшись села, німці кинулись по хатах за продуктами. Вони вимагали: «Матка, яйка, млеко». Наша хата розташована нижче вулиці, далі, ніж інші хати, тому, поспішаючи, вони в цю хату не забігали.

Бій у Хребтіївському яру

Частина ворожого війська зайняла оборону, окопавшись уздовж села по городах з кулеметами та мінометами. Як тільки наші війська показувались на протилежній горі від Куражина, з цього боку починався інтенсивний вогонь із кулеметів та мінометів. Бій тривав до пізнього вечора. Пересічена місцевість унеможлиблювала ведення прицільного вогню. Про другу лінію оборони (прикриття відступаючого війська) ніхто не знав.

Бій на Погорілі

Вранці наступного дня, коли радянські розвідники вже побували в селі від лісу, в Тернівці, село ще утримувалося окупантами. Вночі ворожі вогневі точки передислокувалися з городів у напрямку села Джуржівка та на Погорілу (в напрямку відступу основного ворожого війська).

Батальйон 29 стрілецького полку 38 стрілецької дивізії дислокувався на узліссі (на Ріжку) для наступу з боку Тернівки. Як розповів житель Хребтієва Мудрик Петро Павлович, а раніше розповідали Яків Савчук та Резнік Григорій (наші сусіди на Тернівці), в бою на Погорілі наші воїни зазнали втрат. Найважче було знищити ворожу вогневу точку, яка засіла в гороховій скирді на полі і зненацька відкрила вогонь.

Після обіду село було звільнено. У бою за визволення Хребтієва загинуло 4 радянських солдати, яких поховано жителями села у спільній могилі на площі перед сільським клубом (у колишньому панському маєтку). На цьому місці височить пам'ятник воїну-визволителю. На меморіальних плитах викарбовано імена загиблих на фронтах війни воїнів-земляків, колишніх жителів села. У сільському клубі зберігаються їх фотографії. Серед них – мій дядько Храпак Омелян Васильович, який загинув у березні 1943 року в бою за визволення м.Валки Харківської області. Без батька залишилися двоє маленьких дітей.

А останки воїнів-визволителів Хребтієва пізніше перепоховано у братській могилі в сусідньому селі Куча.

Я був учасником траурної ходи, коли в Хребтієві домовини з останками воїнів-визволителів переносили від могили до автомобілів для перевезення в с. Кучу. Проводжали всім селом. Колгоспний духовий оркестр грав траурний марш. Колона рухалася вверх

до арки на шосейну дорогу, де вже чекали автомобілі. Попереду колони йшли учасники війни, а за ними – дівчата з квітами. Вінок несли Мотринчук Докія Терентіївна (1939 р. н.) (її батько загинув на війні) та Білик (Мудрик) Марія Костянтинівна.

Довідка: *Мотринчук Терентій Семенович, 1899 р. н., мобілізований в 1944 році. Загинув 10.02.45 в Угориціні.*

Відлуння війни (Із розповіді Бурлаки Марії)

Бурлака Марія Олексіївна (1897 р. н.), яка проживала на Тернівці, розповідала, що після війни в Хребтіїв приїжджала з Росії мати одного із воїнів-визволителів, який загинув у бою на Погорілі. Їй показали місце в саду (сад був між лісом та Тернівкою), де загинув її син (на цьому місці жителями села був посаджений любисток). Мати розпитувала, як все було, цікавилася, можливо в селі залишилася дівчина її сина... (вона залишилася одна в домі).

Війна принесла людям багато горя. Постраждали й німці.

Свідчення Кучер (Готко) Ганни Федорівни

Чоловік Ганни Федорівни Готко Федір загинув на війні. Вона залишилася з малим сином Миколою.

З її розповіді вище ми дізналися, що німці відступали не лише групами, а й поодинокі.

Ганна Федорівна розповідала, як після визволення Хребтієва вона з іншими односельцями ходила на Дністровий схил... Запам'ятався їй вираз: «Багатьом німцям не пощастило переправитись на правий берег Дністра. Їх також чекали вдома їхні матері, дружини, діти...»

Дисципліна мусить бути гуманною та свідомою

Сьогодні, хто побував у Німеччині з виробничих питань, на екскурсіях та ін., всі відзначають скрупульозність, високу дисципліну німців, але ж чому такий організований народ не зумів протистояти нацизму?

Час летить, загоює рани, а рубці залишаються... Ще не одне покоління відчуватиме відлуння отієї війни.

У своїх оповіданнях, наукових розробках, я переконаний і підкреслюю, що дисципліна мусить бути гуманною та свідомою. Це шлях до вірного рішення, успіху, в т. ч. в геополітичній сфері... До цього, безумовно, прийде суспільство.

Свого вірша присвячую батькові Данилу Васильовичу та тестю Івану Семеновичу Кордонському, їх бойовим побратимам, для яких молодість була періодом важких випробувань.

У вихорі життя

Для майбуття – життя,
Як тепла днина,
У землю впорана зернина,
Рясного дощичку краплина,
Для колосочка стебелина.
Життя...

Виток...
Немає вороття,
Настав твій строк.
Ступай, тягнись, один лиш крок,
Води ковток,
Життя...

Бурнак...
Так круто повернув
Дністрову ширину,
Тебе проніс, та не скорив
Прудкий потік у глибину,
Бурнак...

Життя...
Ростить, навчає у гурті,
Ти не один,
Не соломинка в полі,
Мужній, гартуйсь, стежки круті
На поворотах долі.

*Глід...
Кущем навис згори,
Страшенна тінь, вогненна біль від колючок.
Ти не чекай пори,
О, ні, її не буде, ні!
Вставай, борися, розгрібай...
Згориш в пільмі!
Пробився...
Сонце, хмари, будні.
Роби свій крок,
Надії не втрачай заради майбуття,
Ти ще не дерево – пруток
У вихорі життя!*

Вірш був опублікований у Всеукраїнському щомісячному науково-технічному журналі «Технополіс», № 5, травень, 2007 р.

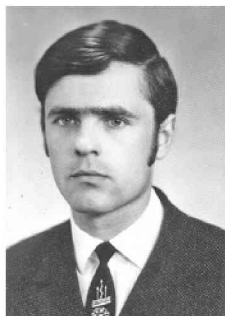
Солдатські чоботи

*Петро Данилович Храпак
(нарис)*

Молодість Івана Семеновича Кордонського припала на війну. Ленінград – Сталінград – південь України – Молдова – Болгарія – Югославія... Це шлях по півкулі. Післявоєнний період був не менш бурхливим. На прикладі його життєвого шляху можна простежити цілу епоху.

Раніше про воєнні спогади Івана Семеновича я чув лише від нього, його дружини Ганни Дмитрівни, з виступу Івана Семеновича по радіо, але вперше прочитав їх після публікації в обласній газеті “Подільські вісті”.

Сталося так, що Василь Іванович Сопільняк, син рідної сестри Івана Семеновича – Ганни Семенівни, який раніше працював в облвиконкомі, із запізненням отримав цей номер газети. Коли я повідомив, що спогади надруковані, він зразу ж перепитав, чи там є оповіді про “мертвецьку”, про низку інших епізодів.

Храпак П.Д.

Мені ж пригадалася розповідь Івана Семеновича про солдатські чоботи, яка не увійшла до надрукованих спогадів. Це якраз з ленінградського періоду його біографії. На розповідь навіяли, мабуть, обставини. В той час я разом із дружиною, Кордонською Ніною Іванівною, проживали у її батьків – Івана Семеновича та Ганни Дмитрівни. Я працював інженером оперативно – диспетчерської групи Новоушицького району електричних мереж. Пізньої осені мій батько, Данило Васильович, привіз із Хребтієва мені чоботи. Це були добротні, гарні і, що особливо слід відзначити, міцні чоботи. Тоді такі чоботи називали хто як: хто юхтові, хто ялові, а хто комсоставські. Я їх придбав, працюючи керівником робіт на підстанції Хребтіїв тому, що вони міцні і в них можна було протистояти “вітрам з поривами”, особливо в зимові дні. Про такі вітри ми визнавали з метеозведень по радіо. До виразу “вітри з поривами” додавали лише одне слово – “проводів”. Відповідно на дільниці встановлювалося чергування персоналу, аби ті пориви швидко виявити та усунути. Ситуація ускладнювалася тим, що с. Хребтіїв розташоване на хребті між двома ярами, в яких протікають невеликі річки, а високовольтні повітряні лінії прокладені через них на інші села. Отож про об'їзди ліній і гадки не було, проводили обходи, і оті міцні, з високими халявами чоботи були якраз до речі.

(То були перші роки після завершення електрифікації району. На зміну колгоспним дизельним електростанціям прийшла електроенергія від потужної державної мережі. У Новоушицькому районі були побудовані дві районні підстанції 35/10 кВ: “Нова Ушиця” та “Хребтіїв”. Згідно з проектом підстанція “Хребтіїв” мала будуватися в с. Хребтієві на Погорілі (так місцеві жителі називають місце спаленого старовинного села Хребтіїв), але після корегування проекту вона була побудована поблизу с. Пилипи-Хребтіївські. Оскільки територія району витягнута з півночі на південь, то вся південна частина району жила від підстанції “Хребтіїв”. Звичайно, схема мереж 10 кВ була недосконалою, малогнучкою. Довжина ліній – 10 кВ від підстанції до сіл Куражсин, Гарячинці, Калюс, Вільховець, Зелені Курилівці була майже у 2 рази більшою від нормативів проектування. Мало того, при певних обставинах від підстанції “Хребтіїв” заживлювалися села, які в нормальному режимі жили від підстанції “Стара Ушиця” Кам'янець – Подільського району. Пізніше така ситуація частково виправилася виконанням програми “Кожно-

му господарству – окремий фідер 10 кВ”, а згодом у цій частині району додатково побудували підстанції 110 кВ “Ставчани” та 35 кВ “Зелені Курилівці”. Про таку схему живлення ми в той час могли лише мріяти).

Призначення мене на інженерну посаду зняло потребу в таких чоботях. Я просив батька забрати чоботи назад у Хребтіїв. Ганна Дмитрівна пропонувала моєму батькові в селі носити чоботи в дощову погоду. Батько доводив, що вони важкі, що в нього є чоботи, а на зиму добротні биті валянки. На веселу розмову та сміх підійшли сусіди Мокрий Дмитро Ілліч та Вашеняк Петро Іванович. Дмитро Ілліч, втрутившись у розмову, впевнено зауважив: «Якщо дощі не вшухнуть, то на нашому провулку всім чоботи будуть потрібні».

Після цього я вже погодився залишити чоботи і розповів, як вони колись мені допомогли привити “залізну дисципліну” молодому працівникові, який, щойно оформивши документи у відділі кадрів, перший день в морозну погоду прийшов на ділянку в легкому одязі та туфлях. Він був відсторонений від роботи, але додому не відправлений, – вивчення інструкцій, схем було на першому місці. А черговий підстанції Хребтіїв Федір Дем’янов, який розмовляв російською мовою та за віком був старший від всіх нас, додав: “Видишь, начальник и тот в сапогах!”

Не втримався від розповіді і Іван Семенович. – Чоботи – потрібна річ, – сказав він, а потім спокійно продовжив: – Із-за виснаження я важив всього лише 43 кг. Коли мене під Ленінградом переносили на носилках, я все чув, розумів, про що говорять між собою санітари, але сам говорити вже не міг. Все моє багатство було зі мною: речовий мішок під головою та чоботи, зв’язані та накинуті на одну із ручок носилок біля голови. Але ось поряд проходила група солдат, веселих та дужих. Один із них раптом різко зупинився і сказав: «Хлопці, чоботи..», – і вже почав тягти їх до себе. Але моя рука міцно вп’ялася в халяву, і він здивовано вигукнув: «О, цей солдат ще буде воювати...!» Мить, друга – і вслід залунало: «Тримайся, брато-о-к!» А чоботи залишилися зі мною. В них я пройшов Сталінград, південь України, Молдову, Болгарію, Югославію...»

Розмова продовжувалася, але сьогодні можна лише подякувати за ті пророчі слова. «Тримався» солдат і після війни – інститут, учитель, керівник, батько.

Я намагаюся збагнути, чому найбільше запам'ятався саме цей епізод з розповіді Івана Семеновича, адже це лише мить з одного солдатського життя. Можливо тому, що ця мить збіглася в критичній точці і не лише солдатського життя, але й всієї країни.

Пізніше, працюючи над глобальними проблемами психології людини, зокрема психології безпеки праці, регламентуючи безпечні умови робіт, я зробив висновок, зрозумів, що в людській пам'яті закарбовується і може відтворюватися протягом життя те, що зворушило, вразило, викликало переживання, змусило задуматися, з чого взяв урок...

м. Хмельницький, 2005 р.

Незабутній день

Петро Данилович Храпак

Сьогодні, коли людство урочисто відзначило 60-річчя Великої Перемоги нашого народу над німецько-фашистськими загарбниками у Великій Вітчизняній війні, у моїй пам'яті особливо трепетно відтворюється 1980 рік, святкування 35-го Дня Перемоги у Новій Ушиці...

Вранці 9 травня Іван Семенович Кордонський, голова районної ради ветеранів, був дещо заклопотаний. Після декількох розмов по телефону його обличчя посвітлішало, зник сумнів, з'явився святковий настрій. Я зрозумів – всі ветерани будуть у строю. На той час працюючи інструктором оргвідділу Новоушицького РК КПУ, головою парткомісії, завдяки Івану Семеновичу я знав всіх ветеранів та проблеми ветеранської організації.

...Ранок видався погожим, свято прийшло разом із справжньою весною – зацвіли абрикоси, ранні черешні, квіти.

О 10-ій годині площу і прилеглі вулиці заповнили працівники підприємств та організацій, учні школи, студенти технікуму. Всі вишикувались в колони. Попереду – ветерани Великої Вітчизняної війни. Цій колоні особливої святковості надавали мужні, усміхнені обличчя, червоні стрічки на грудях ветеранів, сяючий відблиск орденів і медалей. Парадна хода в цей день була нетрадиційною. Поклавши квіти до підніжжя пам'ятників В. І. Леніну та полеглим воїнам, новоушичани направились на західну околицю містечка до перехрестя п'яти доріг. Саме тут у липні 1941 року відбувся запеклий бій радянських артилеристів з фашистськими танками. За мужність і відвагу, виявлену в бою, група воїнів удостоєна

урядових нагород, а навіднику гармати Я. Х. Кольчаку, першому серед артилеристів, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

І якраз на цьому місці, де колись проходив героїчний бій, до 35-ої річниці Великої Перемоги споруджено пам'ятник.

Мітинг, присвячений Дню Великої Перемоги, створенню пам'ятника відкриває голова виконкому селищної Ради народних депутатів Андрій Дмитрович Білик, який з колони ветеранів піднявся на трибуну і стояв поруч з Іваном Семеновичем.

Право відкрити пам'ятник надається першому секретарю РК КПУ Петручаку В. О.

Перерізається червона стрічка. Спадає покривало. На високому постаменті – протитанкова гармата, а поруч гранітна стела з написом: “Пам'ятник споруджено на честь подвигу навідника гармати Кольчака Якова Харитоновича і артилеристів батареї протитанкової гармати 680 стрілецького полку 16 стрілецької дивізії, які героїчно билися за Нову Ушицю 13. 07. 41 р. і зупинили колону фашистських танків.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 серпня 41 року рядовому Я. Х. Кольчаку присвоєно звання «Героя Радянського Союзу».

Під мелодію урочисто-траурної пісні «Степом, степом...» до пам'ятника лягають квіти. Їх кладуть ветерани війни і праці, члени сім'ї Я. Х. Кольчака, які напередодні Дня Перемоги приїхали в Нову Ушицю.

Іван Семенович з чотирьохрічним онуком Сашком, який ні на хвилину не відходив від дідуса і йшов разом з ним у колоні ветеранів, теж поклали до підніжжя яскравочервоні тюльпани. Іван Семенович – колишній артилерист, багато його побратимів залишилися навічно на полях боїв, і йому цей пам'ятник особливо дорогий.

Лунають виступи ветеранів, передовиків виробництва, молоді. За традицією біля підніжжя пам'ятника синів і дочок Я. Х. Кольчака прийняли в почесні піонери. Запам'ятався виступ сина Кольчака – Якова Яковича, який прибув на свято з Вознесенського району Миколаївської області. Він подякував жителям міста і передав В. О. Петручаку пам'ятний подарунок.

Бурею оплесків присутні зустріли оголошення А. Д. Білика щодо рішення виконкому Новоушицької селищної Ради народних депутатів про перейменування вулиці Будівельної у вулицю Героя Радянського Союзу Я. Х. Кольчака.

...З того дня пройшло чверть століття. Час летить швидко. А перед моїми очима – ще молодий Іван Семенович (як я вже зрозумів тепер – тоді йому було 58 років) з малим Сашком кладуть тюльпани до пам'ятника.

Відновлення та розвиток колективного господарства

Після визволення Хребтієва (березень 1944 р.) почалася відбудова зруйнованого колгоспного господарства. Ще лунали бої, йшла мобілізація на фронт хребтіївських чоловіків, гинули солдати, а в Хребтієві вже 9 квітня 1944 року на сесії сільської ради розглянули питання щодо відновлення радянської влади. Головою сільської ради обрали Возняка Владислава Івановича [16, арк. 1].

10 квітня 1944 року відбулися загальні збори колгоспників колгоспу «Червоний сад». Головував на зборах Бурлака Дмитро Петрович, секретар – Якубів Клим Миколайович, члени президії: Якубів Тихон Захарович, Павич Юхим Іванович, Зарицька Євгена, Кремінська Ольга Гелярівна. Обрано правління колгоспу. Головою колгоспу обрали Ткачука Павла Дмитровича, завгоспом – Якубова Тихона Захаровича.

Прийнято рішення: всі корови, обміняні під час окупації, повернути на колгоспну ферму, млин з Пилипів-Хребтіївських повернути назад у Хребтіїв, організувати збір трофейної зброї, в редколегію обрати Матірко Ніну Панасівну та Кржижевську Марію Іванівну [18, арк. 1–3].

У 1944 році на наступних загальних зборах колгоспників розглядалися питання:

4.05. 1944 – Про підписку та внесення готівкою на III Державну військову позику. Для збору коштів виділялися уповноважені по бригадах;

3.07.1944 – Обрана комісія для обліку дітей-сиріт та червоноармійців, яким найбільше потрібна допомога;

30.07.1944 – На загальних зборах села (голова сільської ради Возняк Владислав Іванович, секретар Шкроблюк Докія Семівна) розглянуто питання про збір грошей на побудову танкової колони «Радянське Поділля» та шефську допомогу Донбасу. Агітатор (вчителька) Кремінська Ольга Гелярівна заявила, що

вона вносить свою місячну зарплату на побудову танкової колони і допомогу Донбасу, і закликала всіх службовців наслідувати її приклад.

15.12.1944 – На загальних зборах виборчого округу № 2 розглянуто виконання плану відправки людей на Донбас та в школи ФЗО.

1.02.1945 – На зборах вирішено виділити для евакогоспіталів м.Кам'янця-Подільського (палата № 10) 1 цнт. сушні, 1 цнт. свіжої капусти, 10 кг олії, 3 табуретки. Для вручення виділити делегатів: Кремінську Ольгу Гелярівну, Багрійчук Фросину Д., Павича Юхима Івановича [19, с. 1–3].

4 лютого 1947 року на загальних зборах колгоспу було присутніх 270 членів колгоспу із загальної кількості 389. Роботу правління та голови колгоспу Холодюка визнано поганою. За пропозицією райкому партії головою колгоспу обрано Колеснікова Степана Омеляновича [20, с. 6–15]. *Посилюється командно-адміністративний метод керівництва колгоспом.*

26 березня 1947 року на загальних зборах колгоспу ім. Молотова прийнято рішення: За порушення статуту с/г артiлі (невихід на роботу) Гринчака Семена Савовича виключити із членів колгоспу разом із сім'єю і відрізати садибу [20, с. 16–19]. *Семен Савович займався ремонтом взуття для селян.*

12 квітня 1947 року на загальних зборах колгоспу, під час обговорення листа т. Сталіну Й.В., Храпак Ганна Василівна (1923 р. н.) взяла зобов'язання в 1947 році виростити кукурудзи по 35 ц. з гектара [20, с. 22–24]. На цих же зборах прийнято рішення для завершення посівної компанії використовувати корів колгоспників. Щоденно буде працювати 52 корови.

13 квітня 1947 року на загальних зборах колгоспу ім. Молотова ухвалили: За порушення трудової дисципліни виключити з членів колгоспу разом із сім'єю і відрізати садибу: Резніка Івана Івановича, Павича Кирила Федоровича, Зарицьку Теклю О., Шиманського Григорія Антоновича (1897 р. н.) [20, с. 25–27].

Йшов процес відділення селян від землі.

У господарстві переважала ручна праця.

28.04.1953 – на сесії Хребтіївської сільської ради розглянуто підсумки виконання плану переселення за 1952 рік в колгоспи Іркутської області (роз'яснення постанови № 243 виконавчого комі-

тету Новоушицької районної ради депутатів трудящих і бюро РК КПУ від 17 квітня 1953 року). Вирішили підібрати із числа колгоспного населення 3 сім'ї для переселення в колгоспи Іркутської області [23, арк. 14–15].

У важких умовах колективне господарство розвивалося.

У 1958 році в колгоспі «Більшовик» с.Хребтіїв, Пилипо-Хребтіївської сільської ради налічувалося дворів – 264, членів колгоспу – 526, дітей до 12 років – 190, престарілих – 176, чоловіків 16–60 років – 129, жінок 16–55 років – 221, непрацездатних – 30.

В господарстві вирощувався тютюн на площі 21 га, урожайність – 7,7 ц/га. Сад (яблуні, груші) – 101, 9 га, кісточкові (сливи, вишні, черешні) – 2,2 га.

Вирощено коконів шовкопрядів – 1,9 ц.

Налічувалось ВРХ – 397 голів, свиней – 269 голів, овець – 197 голів, птиці – 1028 шт.

Було в наявності тракторів гусеничних: СТЗ НАТІ – 1шт., КДП-35–1шт.; колісних: «Білорусь» – 1шт., ХТЗ-7–1шт.; комбайнів: С-4 (самохідний) та РСМ-8 (причіпний); автомобілів ГАЗ-51–4 шт.

В господарстві працювала бібліотека (437 книг), дитячий садок (на період збиральних робіт на 30 дітей), лазня, пологовий будинок (ФАП). Працював водяний таран – механізовано водопостачання для 322 голів ВРХ [24, арк. 1–3].

Господарство та село ще не були електрифіковані, тому для приводу млина використовувався стаціонарно встановлений двигун «**Нефтяник**» [52, арк. 1–3]. Мельником працював Гладій Степан Миколайович (1903 р. н.).

Довідка: «Нефтяник» – одноциліндровий двотактний калоризований двигун. Особливість такого двигуна полягала у використанні калільної головки. Свічка калільної головки попередньо нагрівалася на відкритому вогні до високої температури (300–350 градусів Цельсія). Лише після цього вприскувалося в циліндр паливо (нафта). А далі «Нефтяник» працював за принципом дизельного двигуна. Зрозуміло, що попереднє нагрівання калільної головки на відкритому вогні було значним недоліком двигуна, але такі двигуни випускалися до кінця 1950-х років. Пізніше привід млина здійснювався від валу відбору потужності трактора «Універсал».

З введенням в дію дизельної електростанції, для приводу млина використовувався електричний двигун. Мельником працював Ващук Іван Тимофійович, а пізніше Ващук Юхим з Тернівки.

Перша хвиля електрифікації Хребтієва (1959–1960 рр.)

Дизельна електростанція була придбана у 1959 році. Велися роботи з монтажу повітряних електроліній до клубу та по селу. На зборах голова колгоспу «Більшовик» Мельник Іван Михайлович заявив, що на 7 листопада в селі буде електрика. Цієї події чекали всі, адже в Куражині ще не було електрики (з куражинським колгоспом був укладений договір про соцзмагання).

І ось 7-е листопада, а монтаж повітряної лінії до клубу ще не завершено. В клубі проходять урочисті збори. У президії – голова колгоспу, керівники та спеціалісти господарства. Директор школи Багрій Терентій Антонович читає лекцію про Жовтневу революцію при гасовій лампі. У залі люди перешіптуються: «Голова обіцяв електрику...» І тут загораються електричні лампочки. Голова колгоспу викрикує: «Я сказав, що буде електроенергія...» Люди аплодують, а ми, старшокласники, вибігли з клубу, щоб дізнатися, звідки взялася електрична енергія? А нижче клубу тракторист Петро Багрій своїм «Білурусом» через вал відбору потужності та пасову передачу крутить електричного генератора, колишній панський палац сяє вогнями. У наступні дні було завершено монтаж ліній електропередач від дизельної електростанції до клубу, на село, до водокачки. Замість гідравлічного тарана працював потужний електричний насос. На село електроенергія подавалася лише у вечірній час для освітлення осель. То була перша хвиля електрифікації Хребтієва.

Згодом, у 1968 році, було завершено електрифікацію Новоушицького району, побудовано підстанцію 35/10 кВ «Хребтіїв», що поблизу Пилипів-Хребтіївських, і Хребтіїв цілодобово отримує електричну енергію від потужної державної електромережі.

Розділ X

Розвиток освіти у віддаленому селі

Дослідження становлення та розвитку освіти в Хребтієві та навколишніх селах, в т. ч. Іванківцях-Хребтіївських, Малій Шурці та Пилипах-Хребтіївських, які історично належали до Хребтіївського ключа, проведено в контексті розвитку освіти в Ушицькому повіті Подільської губернії протягом II половини XIX та початку XX століття.

Довідка: Для розуміння архівних документів вказаного періоду слід враховувати, що Ушицький повіт був утворений у 1793 році, коли Правобережна Україна возз'єдналася з Лівобережною у складі Росії. Ушиця (пізніше Стара Ушиця) 5 липня 1795 року стала повітовим центром Подільського намісництва, з 1797 року – Подільської губернії. У 1826 році центр повіту було перенесено до містечка Літнівці, яке дістало назву Нова Ушиця. Відповідно Ушицю, що стала позаштатним містом, назвали Старою Ушицею.

Перші освітні заклади

Документи, які зберігаються в сховищах Державного архіву Хмельницької області, та наукові праці надали унікальну можливість перегорнути сторінки історії нашого краю, ознайомитися з історичними фактами, проблемами освіти, починаючи з витоків створення перших освітніх закладів.

Перший освітній заклад – Хребтіївське народне однокласне училище Міністерства народної просвіти – був заснований у 1883 році. На утримання училища виділялося із казни 226 крб., а від общини – 384 крб. 80 коп. Навчалася всього 50 хлопчиків і 3 дівчинки.

Учитель Прокофій Антонович Братусь закінчив Острозьку семінарію. На службі – з 1 вересня 1883 року. Ставка – 300 крб.

Закоуноучитель – священик Михайло Лукич Войницький. Ставка – 90 крб.

При училищі була 1 десятина землі, на якій учитель розводив сад та користувався городом.

Пісенності навчав сам учитель. Хор складався із 14 хлопчиків. Крім цього, учитель навчав дітей майстерності плетіння, «перепльотному мастерству» [27, с. 37–38].

До цього навчальних закладів у Хребтієві не було.

Із спогадів колишнього мешканця Хребтієва священика М. І. Ковальського дізнаємося, що про освіту темного селянства пан зовсім не дбав. Коли вийшов наказ про відкриття шкіл, Собанський не дав для цього ні приміщення, ні коштів. Довелося відкрити школу в хаті дячка, який і вчителював. Не привчені до шкіл селяни добровільно не віддавали своїх дітей навчатися, а наказувати їм пан не вважав за необхідне. Тому приходили до школи навчатися грамоти лише два хлопчики. Дві зими вони вчилися, а потім школа припинила своє жалюгідне існування [39, т. 148, розділ V, с. 306].

А як у волості?

Як відомо, Хребтіїв належав до Калюської волості.

У Калюсі було відкрито однокласне народне училище міністерства народної просвіти у 1871 році. Навчалася всього 46 хлопчиків і 4 дівчинки [27].

У Кучі в такому училищі навчалася 44 хлопчики і 6 дівчаток [27].

У селах Хребтіївського ключа народні училища не відкривались. В Іванківцях-Хребтіївських була відкрита школа грамоти у 1889 році.

У Пилипах-Хребтіївських школа грамоти була відкрита у 1890 році. У Малій Шурці школа грамоти відкрита 18 листопада 1896 року.

[52, с. 799–800].

Розвиток освіти у повітовому місті Новій Ушиці Унікальне відкриття

Після опублікування довідкового матеріалу про Нову Ушицю в «Історії міст і сіл Хмельниччини», інших державних виданнях та наукових працях, серед дослідників точилися розмови щодо заснування перших навчальних закладів. Окремі з них доводили, що ці заклади були засновані значно раніше, ніж вказувалося у публікаціях. Однак ніхто не міг підтвердити своїх тверджень документами.

У 2012–2016 рр. питання розвитку освіти у II половині XIX та початку XX століття в Ушицькому повіті та повітовому місті Новій Ушиці, у контексті розвитку освіти у Подільській губернії, досліджувала Кордонська Н. І. У 2016 році за результатами досліджень вона видала книгу «Освітня Новоушиччина» [41]. Архівні матеріали, опрацьовані Кордонською Н. І., широко використані при висвітленні теми цього розділу. Їй вдалося із науковою точністю вказати дати заснування перших навчальних закладів у Новій Ушиці та Ушицькому повіті, посилаючись на унікальні глибинні матеріали Державного архіву Хмельницької області.

Як розповіла Ніна Іванівна, готуючи матеріали для видання книги, опрацьовуючи справу № 283, в якій матеріали написані від руки, нерозбірливо, їй, першій серед дослідників, пощастило прочитати такий документ: **«Ведомость за весь 1862 год, составленная домашним учителем Сольским»** [3]

Розглянемо цей унікальний для нашого дослідження архівний документ.

Відомість була оформлена для подання директору училищ Подільської губернії штатському раднику і кавалеру Якову Миколайовичу Бякстеру.

У цій справі є пояснення домашнього вчителя Олександра Сольського, надане у відповідь на звернення до Новоушицької повітової поліції директора училищ Подільської губернії штатського радника і кавалера Бякстера Я. М. про затримку подання звіту вчителем про свою роботу та свідоцтва з попереднього місця роботи від Летичівського повітового предводителя дворянства.

З 1-го січня по 1-е серпня 1862 року вчитель Сольський навчав двох синів поміщика с.Вовковинець Летичівського повіту Антона Добровольського, потім переїхав у Нову Ушицю. Коли вчитель виїжджав з Летичівського повіту, повітового предводителя дворянства не було в м. Летичеві, він у цей час перебував у Санкт-Петербурзі. Свідोцтво Сольський залишив у канцелярії на підпис предводителю дворянства. Потім на посаду заступив новий предводитель, тому свідоцтво вчителю було переслано лише в лютому 1863 року, відповідно виникла затримка із звітом.

У серпні 1862 року Сольський прибув у повітове місто Нова Ушиця і влаштувався працювати домашнім учителем синів п. Рацимірського. Як вказав у відомості Сольський, він викладав латинську, російську, польську, німецьку і французьку мови та арифметику.

Про себе у відомості він пише, що народився у Новоград-Волинському повіті Волинської губернії, з дворян, але був записаний у податі: громадянського стану, вік – 42 роки, одружений, має дитя жіночої статі, римсько-католицького віросповідання, навчався у 4-класному дворянському повітовому училищі, по його закінченні – у Волинській гімназії, потім – в університеті Святого Володимира, вченого ступеню не має.

По окончании школа и по возвращении из поездки по делам был в Ново- ушицкой Гим- назии а по вступлении в Университет Св. Владимира	Служил в на домашнем обучении и пра- вильно и при- лежательно Тогда рече ной службой от 30 Августа 1858 Тогда по- лучил от Г. Попечителя Киевского учеб- ного округа Решение	Въ Т. Н. Н. университета был избран заведующим находящимся а потом принимавшим также более не занимаю
--	---	---

Свідectво на право домашнього навчання і переважно державної служби отримав 30 квітня 1858 року від попечителя Київського навчального округу Ребіндера.

І ось ключове речення.

У графі «У яких навчальних закладах крім цього займається викладанням?» Олександр Сольський дав відповідь: *«В г. Новой Ушице никаких учебных заведений не находится, а потому преподаванием нигде более не занимаюсь»*.

Отже, до 1862 року в Новій Ушиці навчання проводили домашні вчителі.

У 1862 році в м.Нова Ушиця було відкрито парафіяльну школу. Як повідомив соборний священик О. Лінкевич у виданні «Подольские Епархиальные ведомости», в школі навчання дітей та міщан проводилось безоплатно [26]. Тому Сольський у цій школі не міг працювати. Учителями тут були соборний священик, дьякон, дячок і паламар.

У зв'язку з великою кількістю бажаючих навчатись, духовенство було змушене поділити учнів на 2-і школи – щоденну і недільну. У щоденній школі хлопчики вивчали читання церковне і громадське, чистописання, арифметику та церковний спів. Деколи доводилось докладати чимало зусиль, щоб заохотити учнів до навчання, особливо до церковноспіву. Але після домовленості з чиновниками, щоб вони подякували учням за спів, коли ті прийдуть їх вітати із світлими святами, навіть учні, які не мали здібностей до співу, сперечались із вчителями, що вони теж можуть співати. Таким чином, хоч ніхто на це не сподівався, у Новій Ушиці був створений чудовий співочий хор хлопчиків.

У недільній школі навчались солдати з гарнізонної команди, а також бажаючі міщани та інші громадяни. Зі слів соборного священика, у цій школі вивчався катехізис, всі ходили в школу без книг «только слушать преподавание». Був заведений список, у який вносились бали кожному учню за успіхи в навчанні.

Училище в Старій Ушиці (1843 р.)

Із навчальних закладів, які належали дирекції училищ Подільської губернії, на той час в Ушицькому повіті було лише одне парафіяльне училище в заштатному місті Стара Ушиця, засноване в 1843 році.

Про кількість та стан учнівського контингенту, забезпечення навчальними посібниками свідчать дані звіту за 1865 рік по Староушицькому парафіяльному училищу для подання директору училищ Подільської губернії [4]:

Статистичні дані:

Кількість учнів до 1 січня – 15,
Протягом року поступило – 5,
Вибуло після закінчення курсу – 4,
На 1 січня цього року – 16,

За станом:

Дворян і чиновників – 6,
Духовного звання – 2,
Міщан – 6,
Селян – 2.

За віросповіданням:

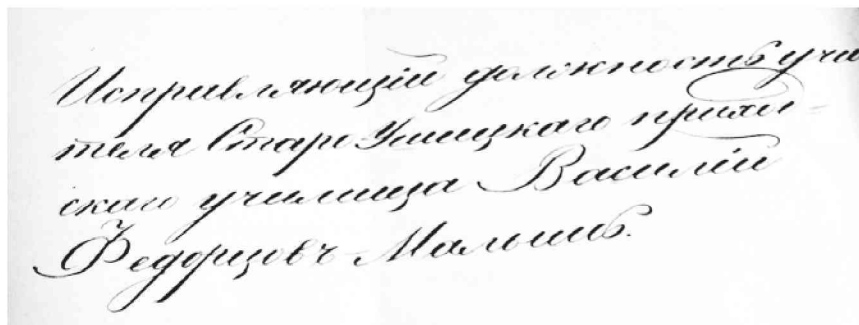
Православного – 13,
Римсько-католицького – 3.
Всього навчальних посібників – томів 67,

В т.ч. придбаних в цьому році – 22 томи на суму 24 крб. 55 коп сріблом.

Училище потребує таких навчальних посібників: книг для читання і практичних вправ з російської мови, книг з предмету Закону Божого православного віросповідання.

Будова училища перебуває в хорошому стані.

Підпис «Исправляющий должность учителя Староушицкого приходского училища Василий Федоровъ Малышъ»

Исправляющий должность учителя
Староушицкого приходского училища
Василий Федоровъ Малышев.

Про відкриття в Новій Ушиці народного училища (1869 р.)

У 1866 році дворяни і чиновники м. Нова Ушиця звернулися з проханням до Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора з проханням перевести парафіяльне училище з м. СтараУшиця в м. Нову Ушицю [5].

Це прохання було переправлено попечителю Київського навчального округу, а вже звідти 9 серпня 1866 року – директору училищ Подільської губернії, щоб він повідомив свій висновок про можливість переводу училища в Нову Ушицю.

У відповіді попечителю Київського навчального округу від 12 листопада 1866 року директор училищ Подільської губернії повідомив:

1. Парафіяльне училище в Старій Ушиці має досить вигідне приміщення, тому що, крім кам'яного будинку, занятого під училище, йому належить садиба, пожертвована поміщиком Матвієм Іжицьким, до складу якої входять дерев'яний будинок, сарай, по-гріб, город.

2. Громада м. Стара Ушиця зобов'язалась добровільно вносити на користь училища щорічно 54 крб. сріблом.

3. З часу відкриття училища (з 1843 року) до 1864 року, поки вчителем був поляк, який користувався довірою і прихильністю громади, кількість учнів досягала 30, а з 1864 року, коли на посаду вчителя була призначена особа православного віросповідання, кількість учнів (дітей переважно польського населення) зменшилась.

Щоб краще відчутти ту епоху, це повідомлення, як і багато інших документів, подається мовою оригіналу:

«Принимая во внимание все вышеизложенное я полагаю оставить приходское училище в г. Старой Ушице, тем более что там нет другого начального училища...»

«Что касается прошения о переводе Староушицкого приходского училища в г. Новую Ушицу, то усматривая из оного, что просители за главное основание своего ходатайства приняли изъявленное желание на такой перевод учителя Староушицкого приходского училища и согласие Директора Училищ (вероятно

кого-либо из моих предшественников), а также и то обстоятельство, что в г. Новой -Ушице есть городской дом, отдаваемый в наем за плату 120 руб, который без поддержания может прийти в совершенный упадок, и что если бы в оном поместилось приходское училище, то родители готовы от каждого дитяти пожертвовать несколько грошей (можно полагать одновременно) на поддержание такового в должном порядке, – я нахожу все эти основания крайне недостаточными для осуществления вышеизложенной просьбы, подписанной не коренными жителями Новой Ушицы, а преимущественно чиновниками, кроме службы ничем не привязанными к местности. Поэтому полагаю, что если жители г. Новой Ушицы желают иметь в том городе училище, то местному обществу необходимо составить общественный приговор, чтобы вменилось обществу в обязанность Г. Начальником губернии. В таком приговоре уменить основания для учреждения училища, выразив определительно, какое именно училище они желают открыть, какие для этого потребуются расходы одновременно и ежегодно, и какими средствами общество обеспечит содержание училища».

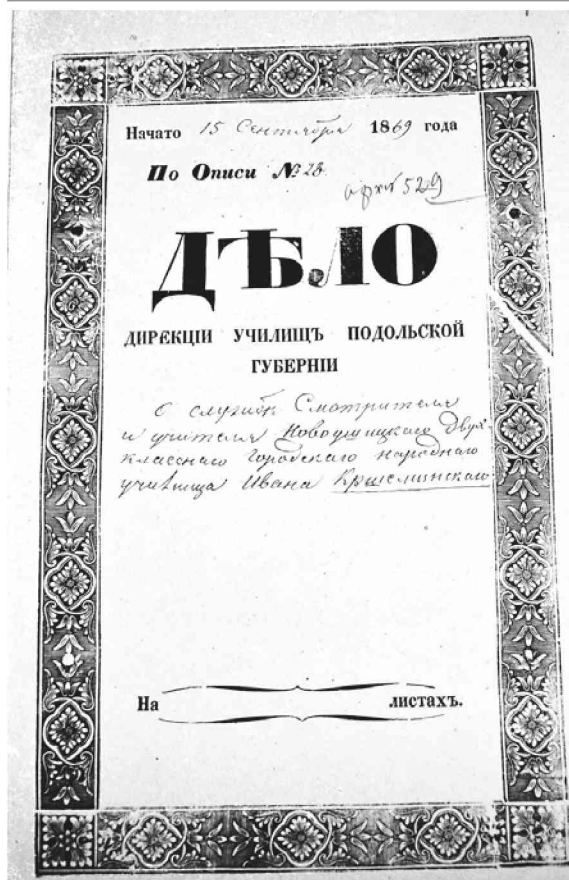
Не отримавши позитивної відповіді на свій запит, 27 серпня 1868 року жителі Нової Ушиці звернулись в дирекцію училищ Подільської губернії з проханням такого змісту [6]:

*«В Дирекцию училищ Подольской губернии
Оседлых жителей города Новой Ушицы,
Дворян и чиновников»*

Прошение

Киевский учебный округ и Дирекция училищ Подольской губернии разрешили частному учителю Ковалевскому открыть в м. Ялтушков Могилевского уезда народную школу для обучения мальчиков, которую он, Ковалевский, как нам известно, доселе не открыл.

Также в г. Новой Ушице имеется довольно у жителей разных сословий детей мужского пола, достигших возраста для подания им уроков, и мы желаем, чтобы Г. Ковалевский открыл в г. Новой Ушице для детей школу. Для того имеем честь покорнейше просить Дирекцию Училищ Подольской губернии о разрешении

Вследствие сего честь имею покорнейше просить Поллицейское управление объявить вышеозначенным лицам, что просьба их не может быть удовлетворена, т. к. упоминаемый ими частный учитель Ковалевский, получивший разрешение на открытие частной мужской школы, открыл таковую в м. Ялтушкове еще в мае месяце сего года.

За отсутствием
Директора
Инспектор гимназии
Подпись»

Ці звернення
жителів м. Нової

Ушиці, без сумніву, призвели до відкриття навчального закладу в місті вже через рік, у 1869 році, про що свідчить «Дело о службе смотрителя и учителя Ново-Ушицкого двухклассного городского народного училища Крешеминского Ивана» (Начато 15 сентября 1869 года) [7].

У наказі попечителя Київського навчального округу директору училищ Подільської губернії від 9 вересня 1869 року вказано: «Вследствие прошения действительного студента Университета Святого Владимира Ивана Крешеминского определить его в двухклассное народное училище, открываемое в городе Новой Ушице смотрителем и учителем математики. Сообщаю о том Вашему высокоородию к исполнению». У формулярному списку

про службу наглядча і учителя Новоушицького 2-класного міського училища Івана Кршемінського за 1869 рік повідомлено, що йому 35 років, він – православного віросповідання. Після закінчення курсу наук у 1865 році в університеті Святого Володимира із званням дійсного студента фізико-математичного факультету розряду математичних наук призначений наглядчем і учителем математики в Новоушицьке 2-класне міське училище 9 вересня 1869 року. *«Жалованье 500 руб. За уроки в женском училище 150 руб. Всего 650 руб.»*

Аналізуючи цей документ, дізнаємось, що в 1869 році в Новій Ушиці було відкрите і жіноче училище.

Педагогічний екстернат

На подальший розвиток Новоушицького 2-класного міського училища вказують матеріали *«Дело по ходатайству учителя Новоушицкого 2-х классного училища Арцыбашева Михаила об экзаменовании его на звание учителя математики уездного училища» (Начато 11 марта 1871 года, окончено 26 июня 1871 года)* [8].

Учитель **підготовчого класу** Новоушицького 2-класного міського училища Михайло Арцибашев звернувся до директора Кам'янець-Подільської губернської гімназії з проханням дозволити йому здати екстерном екзамени на учителя повітового училища арифметики і геометрії:

Прошение

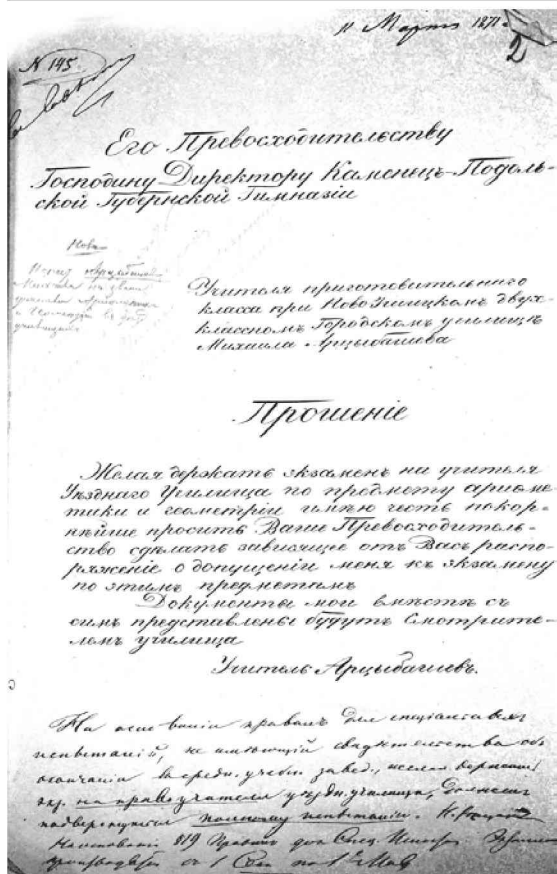
Желая держать экзамены на учителя уездного училища по предмету арифметики и геометрии, имею честь покорнейше просить Ваше превосходительство сделать зависящее от Вас распоряжение о допущении меня к экзамену по этим предметам.

Документы мои представлены будут смотрителем училища.

Учитель Арцыбашев

Як бачимо із цієї справи, в Новоушицькому міському училищі функціонував і **підготовчий клас**.

Що стосується самого екзамену, на той час практика педагогічного екстернату в системі освіти була досить поширеною. 22 квітня 1868 року були затверджені правила «До питання про спеціальні випробування по Міністерству народної освіти».

Екзамени проводились для отримання таких звань: учитель гімназії, вихователь гімназії, вчитель повітових училищ, приватний вчитель і вчителька початкових класів, вчитель малювання, креслення і чистописання в гімназіях і початкових училищах. Спеціальні випробування були двох видів – повні і скорочені. Повному випробуванню підлягали особи, які пройшли весь гімназійний курс, але не мали атестата про закінчення курсу в будь-якому вищому казенному закладі. Також це стосувалося тих, хто закінчив ви-

щий навчальний заклад, однак не за профілем майбутньої професії.

Скороченому спеціальному випробуванню підлягали особи, які одержували освіту в одному з вищих навчальних закладів і мали атестат про закінчення курсу по факультету і головному предмету, обраному для одержання відповідного учительського звання.

Особи, які бажали отримати відповідні вчительські звання, проходили повні і скорочені випробування у вищих навчальних закладах, а якщо в губерніях, зокрема й в Подільській, не було таких закладів, випробування проводились у гімназіях та інших середніх спеціальних закладах.

В архівних матеріалах збереглась детальна виписка з протоколів педагогічної ради Кам'янець-Подільської гімназії про проведення екзамену з математики на право викладання в міському училищі учителя М. Арцибашева. Із цієї виписки маємо можливість оцінити рівень вимог до знань учителя математики на той час [8].

**«Виписка из Протоколов Педагогического Совета Каме-
нец-Подольской гимназии об экзамене Михаила Арцыбашева
на право учителя арифметики и геометрии в уездных учили-
щах»**

1. Хотя статьей 10 правил о специальных испытаниях (Жур. Мин. Народ. Просвещ., сентябрь 1870 г.) требуется, чтобы при получении аттестата об окончании курса средних учебных заведений подвергались полному испытанию, т. е. по главному предмету держали в объеме гимназического курса, а по второстепенным в объеме курса уездного училища, но принимая во внимание, что Арцыбашев был учеником 5 класса Каменец-Подольской гимназии, представил свидетельство на права учителя городского приходского училища, выданное ему из Решельевской гимназии 1865 года 9 сентября за № 1063, из которого видно, что он выдержал экзамены по всем предметам уездного училища, что требуется статьей 24 тех же правил, допустить Арцыбашева к дополнительному испытанию по главному предмету – арифметике и геометрии и как вспомогательному – по алгебре в объеме гимназического курса.

(Заседание 5 апреля 1871 года)

2. Письменные ответы Михаила Арцыбашева состояли в следующем:

а) По арифметике – из теорий, написал об умножении и делении обыкновенных дробей; практически и тоже письменно решил три задачи на простые дроби, правило процентов и правило смешения.

б) По геометрии – из теорий: отношения между площадями двух треугольников, имеющих по одному равному углу и теорема Пифагора.

Три задачи:

а) Вычислить объемы двух шаров, зная, что разность их радиусов равна 1-му футу и разность их поверхностей составляет 0,8.

б) *Параллельные стороны трапеции равны 18,4 и 6,8 сажений, каждая из непараллельных сторон по 4,8 сажений. Определить площадь трапеции.*

с) *При данной длине двух секущих и данной разности их отрезков определить длину внешних отрезков этих секущих.*

(Заседание 8 апреля 1871 года)

Отметки по письменным ответам Арцыбашев получил следующие: по геометрии – 4, арифметика – 4.

3. Устный экзамен Михаила Арцыбашева состоял в решении следующих вопросов:

а) По геометрии: свойства внешнего угла треугольника с доказательствами; условия подобия треугольников; доказать подобие правильных многоугольников с одинаковым числом сторон и вывести отношение их периметров; вывести выражение площади трапеции; выражение для объема прямой треугольной призмы, усеченной плоскостью параллельно основанию; как выражается объем усеченного конуса и шара, а также поверхности шара?

б) По арифметике: как найти наименьшее кратное число? (пример); Деление десятичных дробей. Происхождение периодических дробей и обращение их в простые. Задача пропорционального деления.

За устные ответы Арцыбашев получил отметки: по геометрии – 4, по арифметике – 4.

с) По алгебре: решение квадратных уравнений, связь между корнями квадратных уравнений и коэффициентов неизвестных. Вычитание алгебраических количеств. Деление одночленных алгебраических количеств и значение количеств с отрицательными и нулевыми показателями. Пример извлечения квадратного корня из числа.

(Заседание 8 и 14 апреля 1871 года)

За ответы по алгебре Арцыбашев получил отметку – 3.

По окончании письменного и устного экзамена Арцыбашеву предложено было прочитать пробные уроки, которые состояли: а) по арифметике- в объяснении правила товарищества и в) по геометрии – меры вписанных углов.

Пробные уроки Арцыбашева признаны удовлетворительными.

(Заседание 26 апреля 1871 года)

Принимая во внимание, что отметки письменных и устных испытаний, а также пробные уроки удовлетворяют требования статей правил для специальных испытаний, Совет признал Михаила Арцыбашева заслуживающим звания учителя уездного училища по предметам – арифметика и геометрия и определил: представив в подлинниках письменные ответы Арцыбашева на усмотрение Г. Попечителя, ходатайствовать об утверждении определения Педагогического Совета.

7 червня 1871 року Арцибашеву М. було видано свідоцтво вчителя арифметики і геометрії міського училища такого змісту:

Свидетельство

Предъявитель сего, имеющий звание учителя городского приходского училища, дворянин Михаил Михайлов Арцыбашев, на основании Высочайше утвержденного 22 апреля 1868 года мнения Государственного Совета о специальных испытаниях по Министерству Народного Просвещения, подвержен сокращенному испытанию на звание учителя уездного училища в Педагогическом Совете Каменец-Подольской гимназии и, выдержав оное удовлетворительно, удостоен права на преподавание в уездном училище арифметики и геометрии, с предоставлением ему всех служебных прав и преимуществ, присвоенных учителям уездных училищ.

В удостоверение чего дано ему, Арцыбашеву, сие свидетельство за надлежащим подписанием и с приложением печати Канцелярии Попечителя Киевского Учебного Округа.

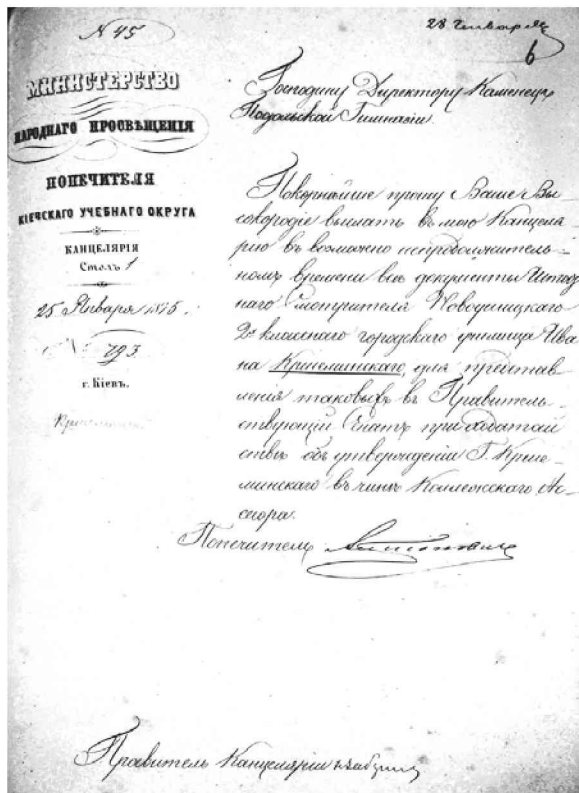
Подлинное подписал: Управляющий Киевским Учебным Округом Действительный Статский Советник Тулов

Скредил: Правитель Канцелярии Н. Соколовский/М. П./

Верно: Письмоводитель Дирекции Училища Подольской Губернии

А про подальшу долю першого наглядча Новоушицького 2-класного міського училища Івана Кршемінського свідчить прохання попечителя Київського навчального округу до директора Кам'янець-Подільської гімназії, датоване 25 січня 1875 року, переслати в його канцелярію всі документи І.Кршемінського для затвердження його в чині колезького асесора.

(Колезький асесор – це цивільний чин, який був запроваджений у Російській імперії у 1717 році і проіснував до 1917 року. У таблиці рангів цей чин займав VIII ранг і відповідав посаді майора в армії, до 1845 року надавав спадкове дворянство, а пізніше – лише

особисте. Щоб досягти його, необхідно було мати університетський чи ліцейський диплом, або здати відповідний екзаме́н).

28 січня 1875 року в канцелярію попечителя Київського навчального округу були вислані документи штатного наглядача Новоушицького 2-класного міського училища Івана Кршемінського – метричне свідоцтво про народження і хрещення, атестат на звання Дійсного студента від 7 жовтня 1867 року

за № 1956 і свідоцтво про неперебування під судом і слідством від 27 серпня 1869 року за № 1130.

Подальший розвиток освіти в Ушицькому повіті

У Новій Ушиці також проводилось навчання дітей у **ремісничій школі імені барона Местмахера**, який надавав велику благодійну допомогу на будівництво і відкриття цієї школи у 1908 році. Завідувачем школою у 1911 році був Володимир Кирилович Воронов, законоучителем – Михайло Іванович Слівінський, учителем арифметики – Матвій Григорович Левкевич, російської мови – Василь Степанович Куракін. Ремісничим наукам навчали

майстер-технік Петро Григорович Шекера та підмайстри Олексій Маркович Швед і Микола Григорович Жигаловський.

У листі директору училищ Подільської губернії від 24 травня 1844 року за № 5214 вказані назви поселень, в яких відкриті сільські парафіяльні училища і хто був наставником у цих училищах [2]:

1. Вінницького округу Вінницького повіту с. Хутори Міряковські, наставник – парафіяльний священик Олександр Новіцький,

2. Летичівського повіту с.Грем'ячка, наставник – священик Антоній Стемловський

3. Брацлавського округу Ямпільського повіту м.Стара Мурафа, наставник – священик Василь Людкевич,

4. Гайсинського повіту с. Кисляк, наставник – священик Яків Стришкевич,

5. Ольгопільського округу Ольгопільського повіту с.Піщанка, наставник – священик Яків Ринецький,

6. Балтського повіту с.Чорне, наставник – священик Федір Сваричевський

7. Новоушицького округу Ушицького повіту с.Струга, наставник –священик Онуфрій Левицький,

8. Кам'янецького повіту с. Кадіївці, наставник – священик Петро Стемківський.

(Довідка: Можуть бути неточності у прізвищах священиків у зв'язку з нерозбірливим рукописним текстом).

Таке парафіяльне училище в с.Струга Ушицького повіту, як видно із наведеного переліку поселень, було відкрите в 1844 році.

У 1867 році сільські парафіяльні училища були передані Дирекції сільських училищ [9].

У Відомостях про сільські парафіяльні училища у Державних селян Подільської губернії за 1867 рік повідомлялось, що в училищі с.Струга навчається: хлопчиків – 30, дівчаток – 8.

Налічувалось книг та навчального приладдя, меблів: азбук – 132, прописів – 50, арифметик – 10, священних книг – 79, аспідних дошок – 6, рахівниць – 6, ікон – 2, класних дошок – 2, столів з лавами – 4, шкафів – 4, стільців – 4.

В Інформації про стан повітових парафіяльних училищ у 1868 році подані дані про стан парафіяльного училища в с. Струга:

Наставник – священник Онуфрій Левицький, помічник – диякон Жуковський, посада наставниці – вакантна.

Навчається хлопчиків – 27, дівчаток – 14. Рівень знань учнів недостатній. Тільки деякі із учнів читають російською і слов'янською вільно, решта – вивчають азбуку і склади. Вправи з арифметики не виконують, пишуть на папері і під диктовку тільки декілька хлопчиків.

Училище розміщене в громадському будинку, де займає 2-і кімнати. Меблями та іншими класними приладдями обладнано в достатній кількості. Все утримується в хорошому стані, за винятком декількох книг, які вийшли з ладу.

На утримання училища виділено в 1867 році – 249 руб.

У січневій третині цього року виділено на утримання училища – 83 руб.

Коштів на утримання цього училища достатньо.

Як бачимо із цих архівних документів, на той час в парафіяльних школах не було професійних педагогів, а викладали священники, дячки, тому і відмічався недостатній рівень знань учнів.

Дані із **звіту про стан освіти за 1903 р. по Подільській губернії** [10] вказують на систематизацію обліку навчальних закладів всіх типів, зростання кількості училищ, педагогів, організацію класів для дорослих, проведення інспектування освітніх закладів у повітах, благодійну діяльність почесних службовців.

«Всех народных училищ в Подольской губернии к началу отчетного года состояло – 331. Училища по типам распределялись следующим образом:

а) городских двухклассных мужских училищ по Положению 26 мая 1869 года – 13;

б) городских двухклассных женских училищ по тому же Положению – 13;

в) приходских по Уставу 8 декабря 1828 года:

Двухклассных – 3,

Одноклассных – 13;

г) сельских двухклассных, учрежденных на основании инструкции 4 июня 1875 года – 27;

д) сельских одноклассных по Положению 26 мая 1869 года – 262.

При названных училищах состояло 33 ремесленных и рукодельных классов и 34 класса для взрослых.

В отчетном году открыто: 5 городских приходских одноклассных училищ, 2 двухклассных и 3 одноклассных сельских училищ и преобразованы 1 городское приходское и 4 сельских одноклассных училищ в двухклассные...

К 1 января 1904 года в Подольской губернии состоит 341 училище.

При названных училищах состоит 35 ремесленных и рукодельных классов...

Классы для взрослых состоят при 48 училищах..., по уездах распределялись неравномерно, наибольшее количество их приходится на Каменецкий и Ушицкий уезды (в первом – 19, во втором – 10 классов). Контингент учащихся в классах для взрослых (от 23-х до 100 человек в каждом) составили как грамотные, так и неграмотные. К первым принадлежат более юные, вышедшие из школы до окончания или окончившие курс и желающие более усовершенствоваться в грамотности или освежить в памяти приобретенные в школе познания, ко вторым относятся пожилые, иногда 50-летнего возраста... Занятия в классах для взрослых ведутся в том же порядке и по той же программе, как и в училищах, при которых состоят классы...

Михайло Патон – почесний блюститель Хребтіївського училища (1903 р.)

Почетные служащие

В отчетном году при народных училищах Подольской губернии состояли следующие служащие лица:

а) Почетные смотрители:

При двухклассных городских училищах:

...Новоушицкий уездный предводитель дворянства барон П. П. Местмахер...

б) Почетные блюстители и блюстительницы:

...При одноклассных сельских училищах: Хребтиевском Ушицкого уезда полковник М. О. Патон... [10].

Учащие (учителя)

Всех учащихся в народных училищах Подольской губернии на 1 января 1904 г. состояло 1084, в том числе:

Законоучителей – 333,

Штатных смотрителей народных училищ – 13,

Учителей – 346,
Учительниц – 162,
Отдельных учителей пения – 77,
Отдельных учительниц рукоделия – 17,
Учителей ремесел – 5,
Учителей военной гимнастики – 131.

У звіті про стан освіти за 1903 р. по Подільській губернії було названо прізвища 14 почесних наглядачів і 26 почесних блюстителів, але оскільки текст звіту в оригіналі рукописний і не дуже розбірливий, я не надаю його у повному обсязі, а лише називаю почесних попечителів з Ушицького повіту. Слід зауважити, що у цьому списку були камер-юнкер царського двору, графи, графині, князі, княгині, барони, відставні військові, поміщики, професори, інспектор народної освіти, інженер.

(Довідка: Звання *«Почесний наглядач»* повітових училищ було засновано в 1811 році. Необхідна умова для отримання цього звання – надання благодійної фінансової допомоги навчальним закладам, нагляд за учбово-виховною роботою. Почесні наглядачі вибирались в основному із дворян, а також із чиновників.

Звання *«Почесний блюститель»* засновано в 1839 році. Воно присвоювалося купцям, поміщикам, які надавали матеріальну допомогу училищам, а також наглядали за учбово-виховним процесом.

Директор навчального закладу був зобов'язаний час від часу усно чи письмово інформувати почесних попечителів про стан освітньої установи).

У Хребтієві нова школа (освячена в 1912 році)

Час летить, міняються покоління, міграція... Сьогодні не всі знають, хто і коли побудував школу, в якій навчалися їх батьки, тим більше, що школу переобладнали під церкву. Не згадується про це в місцевій пресі, залишаються лише перекази односельців. Тому звертаємося до Центрального державного історичного архіву України.

В Ушицькому повіті на початку ХХ століття серед дворянства особливо виділялися два землевласники – Михайло Оскарович Патон (1865–1919), власник маєтку в Хребтієві Ушицького

повіту, представник відомого роду Патонів, рідний брат Євгена Оskarовича Патона, видатного вченого в галузі електрозварювання і мостобудування (див. розділ VII) та песецький барон Павло Павлович Местмахер. Вони славилися своєю активною діяльністю в різних земських та громадських органах і благодійністю, надавали допомогу навчальним закладам, обидва причетні до будівництва і відкриття у Новій Ушиці земської лікарні та ремісничого училища в 1908 році. На кошти П. П. Местмахера в селі Песець були відкриті тимчасові ясла-притулок для догляду за селянськими дітьми на період польових робіт.

Барон Местмахер помер у 1909 році, і його ім'я було присвоєно ремісничому училищу.

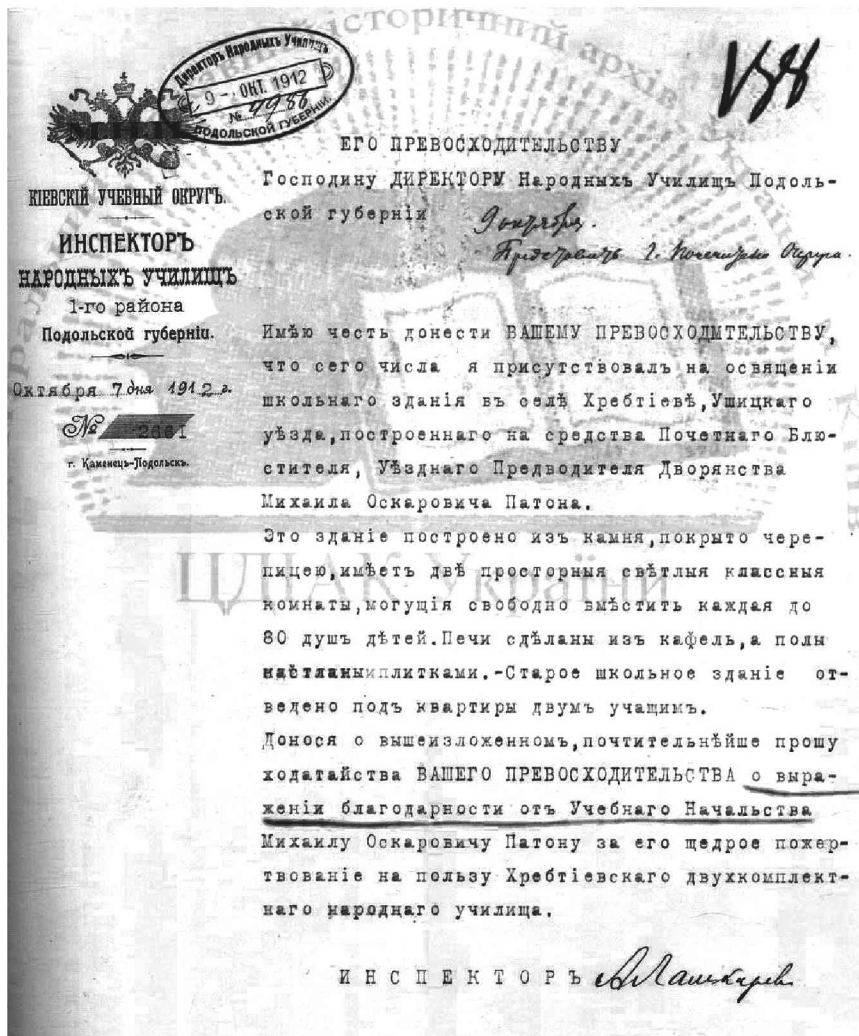
А подружжя Патонів продовжувало активно займатись громадською і благодійною роботою. У 1911 році дружина М. О. Патона Олександра Вікторівна була попечителькою Ушицького дитячого притулку та головою Новоушицької громади благодійної допомоги бідним всіх віросповідань, про що свідчать дані з «Пам'ятной книжки Подольской губернии» (1911 р.).

У Хребтієві нове приміщення школи (тодішнього двокompлектного народного училища) побудоване у 1912 році напроти будинку Миколи Антоновича на кошти почесного блюстителя М. О. Патона.

У листі директору народних училищ Подільської губернії, датованому 7 жовтня 1912 року, інспектор О. Лашкар'єв повідомив, що був присутній на освяченні нового приміщення Хребтіївського 2-комплектного народного училища Ушицького повіту, збудованого на кошти почесного блюстителя, повітового предводителя дворянства Михайла Оskarовича Патона. Ця будова із каменю, накрита черепицею, має два просторих світлих класи, кожен із яких розрахований на 60 дітей. Грубки зроблені із кафелю, а підлога покрита плиткою. Старе шкільне приміщення відведено під квартири двом учителям.

Цікаве закінчення листа (подається мовою оригіналу).

«Донося о вышеизложенном, почтительнейше прошу ходатайства ВАШЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВА о выражении благодарности Учебного Начальства Михаилу Оскарловичу Патону за его щедрое пожертвование на пользу Хребтиевского двухкомплектного народного училища.

Вже 9 жовтня на листі була віза щодо подання для відзначення Михайла Патона нагородою Київського навчального округу.

Отже, у 1883 році засноване Хребтіївське народне однокласне училище Міністерства народної освіти. В училищі навчалося всього 50 хлопчиків і 3 дівчинки. Навчання проводив 1 учитель.

У 1912 році Хребтіївське народне училище було вже двокомплектним. Навчання проводили 2 учителі.

У зв'язку із збільшенням учнів, почесним блюстителем М. Патонем на власні кошти побудоване нове приміщення із світлими класами, а стару будівлю школи, в якій був просторий погріб, відведено під квартири для двох учителів.

Благодійність сім'ї Патонів високо оцінена керівництвом Народних Училищ Подільської губернії та Київського навчального округу.

Рух за вивчення в навчальних закладах української мови

Навчання в усіх навчальних закладах проводилось лише російською, рідна українська мова не вивчалась. Духовенство Поділля порушило питання перед урядом, щоб у Подільській духовній семінарії викладали українську історію та літературу, а в церковно-парафіяльних школах – українську мову. Св. Синод це прохання задовольнив. У жовтні 1907 року в газеті «Православная Подолия» було надруковане повідомлення, що на ім'я його преосвященства єпископа подільського Парфенія прийшов указ Св. Синода, в якому, згідно з проханням з'їзду подільського єпархіального духовенства, дозволяється викладати в Подільській духовній семінарії як обов'язкову науку українську літературу та історію України і Поділля, але так, щоб ця наука відбувалася після звичайних лекцій і за місцевий кошт. Св. Синод також дозволив викладання українською мовою в церковнопарафіяльних школах. Однак через 5 років, у 1912 році, Св. Синод скасував свій дозвіл [55].

У посиленні руху в Україні за впровадження у навчальних закладах української мови велику роль відіграв I-й Всеросійський учительський з'їзд, який відбувся у Петербурзі з 22 грудня 1913 року до 3 січня 1914 року. Від Київської шкільної округи приїхав 131 учитель, із них з Подільської губернії – 10. На з'їзді було створено спецкомісію у справі освіти в місцевостях з іноземницьким населенням. Центральне місце в роботі цієї комісії зайняли доповіді про українську школу, вивчення української мови і літератури в шкільних закладах.

Перед з'їздом місцеві інспектори народних училищ Подільської губернії вжили застережні заходи: інспектор 1-го району, до якого входили Кам'янецький і Ушицький повіти, таємно повідомив земській управі про те, що розсилення по училищах повідомлень організаційного комітету з'їзду і програм не може бути

допущене, а, отримавши інформацію про бажання деяких учителів Ушицького повіту поїхати на з'їзд і у зв'язку з цим просити допомоги від земства, поїхав у м. Нову Ушицю, де мав розмову з представником земської управи М. Патоном (він же предводитель дворянства) і членами управи про необхідність зберігати обережність при видачі дозволу на участь у з'їзді. Після з'їзду попечитель Київської шкільної округи дав секретну вказівку директорам народних училищ (від 1 лютого 1914 року за № 20) надіслати списки учасників Першого всеросійського з'їзду вчителів з повними відомостями про них. Директор народних училищ Подільської губернії (18 лютого 1914 року № 1163) у зв'язку з цим повідомив, що на з'їзді було 10 учителів: з Балтського повіту – 2, Гайсинського – 3, Вінницького – 1, Кам'янецького – 2, Літинського – 1, Ушицького – 1 [45].

Викладання українською мовою та вивчення української мови та літератури в шкільних закладах України було запроваджене лише в післяреволюційний період.

У Хребтієві 4-х річна школа (1922 р.)

Як відзначалося вище, становлення і розвиток освіти в Ушицькому повіті глибоко дослідила Н.І.Кордонська [див.41, с. 23]. Цікаво, що першим архівним документом українською мовою про розвиток освіти у Новоушицькому районі у післяреволюційні роки, який довелося Ніні Іванівні досліджувати в Державному архіві Хмельницької області [Ф.Р.1098.-Оп. 1-Спр.35], була «Доповідь завідуючого повітового відділу Соціального виховання про встановлення твердої сітки і штату шкіл I і II ступеню Новоушицького повіту на 1922/23 навчальний рік».

У цьому докладі повідомляється, що згідно урядових постанов у 1922/23 навчальному році на Наркомпросовські кошти будуть утримуватися тільки 5–6 повних 7-річних трудових шкіл і 2 дитячих будинки, решта шкіл і дитячих будинків відносяться до утримання на місцеві кошти.

Беручи до уваги, що, по-перше, при такій системі необхідно мати певну і тверду сітку шкіл і штат, по-друге, деякі з 7-річних шкіл виявили свою невідєздатність у зв'язку з малою кількістю учнів, відсутністю матеріальних засобів, по-третє, велику нестачу

взагалі вчителів, а особливо відповідної кваліфікації для шкіл II ступеню, по-четверте, відсутність місцевих коштів на утримання шкіл, по-п'яте, що у системі трудового виховання у повіті немає інституцій дошкільного виховання, у зв'язку з чим 7-річні школи не зможуть повністю виконати програми шкіл, Підвідділ Соцвиха просить завідуючого відділом Наросвіти утвердити такі заходи на 1922/23 навчальний рік:

1. У 7-річних школах додати знизу один клас, куди приймалися би неграмотні діти, і щоб таким чином, школи були 8-класного складу.

2. Закрити II ступінь 7-річних шкіл у Кривчику, Тинні, Солобківцях, Глібові, Миньківцях і Калюсі, залишивши ці школи в складі 4-х класів, як I ступінь.

На 1922/23 навчальний рік встановити таку сітку і штати шкіл Ново- Ушицького повіту:

Назва школи	Кількість класів	Штат I ст.	Штат II ст.	Примітка
<u>м. Н.-Ушиця</u>				
Н.-Ушицька I і II	8	4	8	Комісаріатська
Н.-Ушицька III	8	4	8	Комісаріатська
Н.-Ушицька IV	4	2	-	
Н.-Ушицька єврейська	4	4	-	
Філянівська	4	2	-	
<u>Грушецька волость</u>				
Старо-Ушицька	8	2	8	
Грушецька	4	1	-	
Козодавинецька	3	1	-	
Рункошівська	3	1		
Чабанівська	3	1		
Лесковецька	3	1		
Вахновецька	3	1		
Раколупська	3	1		
Кривчанська	3	1		
Теремецька	3	1		
Бакотська	3	1		
Гораївська	3	1		
Дурняківська	3	1		
Конилівська	3	1		
Лосєвецька	3	1		
Пижівська	3	1		
Старо-Ушицька єврейська	4	2		

Дунаєвецька волость

Дунаєвецька І4	8	4
Дунаєвецька ІІ	8	4
Дунаєвецька єврейська	4	4
Могилівська	4	3
Ів. Дунаєвецька	4	2
Нестеровецька	4	2
Тиннянська	4	2
Січинецька	4	2
Горчичанська	4	2
Велико-Тернавська	3	1
Заставська	3	1
Панасівська	3	1
Мушкутинська	3	1
Антонівська	3	1
Сл.Горчичанська	3	1

Жванчикська волость

Жванчикська	8	4	8	Комісаріатська
Приворотська	8	4	8	
Соколецька	4	4	8	
Велико-Побоянська	4	2	-	
Лисецька	4	2	-	
Жванчикська єврейська	4	2	-	
Соколецька єврейська	4	2	-	
Нефедівська	3	1	-	
Липінська	3	1	-	
Яцковецька	3	1	-	
Гуто-Яцковецька	3	1	-	
Трибухівська	3	1	-	
Мало-Жванчикська	3	1	-	

Заміхівська волость

Заміхівська	8	4
Заміхівська єврейська	4	2
Конищівська	4	2
Браїлівська	4	2
Пилипковецька	4	2
Вороновецька	3	1
Богушівська	3	1
Калівська	3	1
Заборозновецька	3	1
Жабинецька	3	1
Карачівецька	3	1

Калюська волость

Ольховецька	8	4	8
Калюська	4	2	

Хребтіївська	4	2
Дж.Хребтіївська	3	1
Малошурська	3	1
Куражинська	3	1
Пилипо-Хребтіївська	3	1
Глембівська	3	1
Ставчанська	3	1
Старо-Гутянська	3	1
Ново-Гутянська	3	1
Маціорська	3	1
Рудковецька	3	1
Горячинецька	3	1
Калюська єврейська	3	1

Капустянська волость

Капустянська	4	2
Глібівська	4	2
Вел.-Олександрівська	4	2
Янівська	3	1
Глубочанська	3	1
Капустянська II	3	1
Цівковецька	3	1
Гуто-Глібівська	3	1
Джурж.Глібівська	3	1
Старо-Гутянська	3	1
Мало-Олександрівська	3	1
Пилипо-Олександрівська	3	1
Майдано-Олександрівська	3	1

Китайгородська волость

Китайгородська	8	4	8
Китайгородська єврейська	4	2	
Вихватнівецька	4	2	
Студеницька	4	2	
Рогозянська	3	1	
Субочеська	3	1	
Калачківська	3	1	
Патринецька	3	1	
Бодачівська	3	1	
Крушанівська	3	1	
Деревянська	3	1	
Пожаринецька	3	1	
Погорільська	3	1	

Косиковецька волость

Зелено-Куриловецька	4	2
Борсуковецька	4	2
Бучайська	4	2
Песецька	4	2
Івашковецька	4	2
Косиковецька	3	1
Шебутинецька	3	1
Шелестянська	3	1
Губарівська	3	1
Чугорська	3	1
Загорянська	3	1
Песецька	3	1
Поповецька	3	1
Яро-Косиковецька	3	1

Миньковецька волость

Отроківська	8	4	8
Миньковецька	4	4	
Миньковецька єврейська	4	2	
Велико-Кужелівська	4	2	
Тимківська	3	1	
Притулівська	3	1	
Мало-Побоянська	3	1	
Катеринівська	3	1	
Сціборська	3	1	
Сиворігська	3	1	
Антонівська	3	1	
Городиська	3	1	
Рудо-Горчичанська	3	1	

Мукаровська волость

Підл.Мукарівська	8	4	8
Міцовецька	4	2	
Малієвецька	4	2	
Татариська	4	2	
Польн.-Мукарівська	4	2	
Вихрівська	4	2	
Ганнівська	3	1	
Синяківська	3	1	
Гуто-Морозівська	3	1	
Мало-Кужелівська	3	1	
Сприсовецька	3	1	
Варварівська	3	1	
Дем'яновецька	3	4	

М.-Куриловецька волость

М.-Куриловецька	8	4	8
М.-Куриловецька єврейська	4	2	
Перекоринецька	4	2	
Бахтинська	4	1	
Вербовецька	3	1	
Вербовецька єврейська	3	1	
Вербовецька польська	3	1	
Попівська	3	1	
Сказинецька	3	1	
Житнінська	3	1	
Дерешівська	3	1	
Петриманська	3	1	
Бахтинокська	3	1	
Новосілезька	3	4	

Осламівська волость

Воньковецька	8	2	8
Воньковецька єврейська	4	2	
Воньковецька польська	4	2	
Дашковецька I	4	2	
Дашковецька	4	2	
Осламівська	4	2	
Говірська	4	1	
Людвіківська	3	1	
Карижинська	3	1	
Бистрицька	3	1	
Гулівська	3	1	
Сл.Гулівська	3	1	
Ломачинецька	3	1	
Калюсінська	3	2	

Рахновецька волость

Кривчикська	4	2	
Голозубінецька	4	2	
Чаньківська	4	2	
Рахновецька	4	1	
Сл.Рахнівська	3	1	
Блещанівська	3	1	
Супрунківська	3	1	
Теклівська	3	1	
Гуто-Блещанівська	3	1	
Замлино-Рачинецька	3	1	
Воробієвська	3	1	
Станіславівська	3	1	
Михалівська	3	4	

Солобковецька волость

Солобковецька	4	2
Солобковецька єврейська	4	2
Стриховецька	4	3
Покутинецька	4	2
Проскуровецька	4	2
Тарасівська	4	1
Андрієвська	3	1
Майдано-Морозівська	3	1
Морозівська	3	1
Корначівська	3	1
Томашівська	3	3

Стругська волость

Стругська	4	2
Кучська	4	2
Щербовецька	4	1
Курняковецька	3	1
Балабанівська	3	1
Стружецька	3	1
Сл.Щербовецька	3	1
Золотогірська	3	1
Сл.Кучська	3	1

Підсумовуючи дані списку, встановили, що кількість всіх шкіл – 204, із них 14–8-річних, 64–4-річних, 126–3-річних.

У цьому звіті список шкіл наданий повністю згідно з оригіналом архівного документу, щоб читачі мали можливість побачити географію тодішнього Ушицького повіту, який проіснував з 1795 року до 1923 року, що допоможе їм у вивченні історії рідного краю.

У березні 1923 року була проведена реорганізація повітів, ліквідація волостей і на території Новоушицького повіту створені Новоушицький, Миньковецький, Дунаєвецький, Віньковецький райони, а також частина населених пунктів відійшли до Кам'янець-Подільського і Ярмолинецького районів сучасної Хмельницької області та Муровано-Куриловецького району Вінницької області.

Після реорганізації Ушицького повіту із вищенаведеного списку шкіл у складі Новоушицького району залишилось всього 60 шкіл, із них 4–8-річних, 21–4-річних, 35–3-річних.

Із поданого списку шкіл у Калюській волості Хребтіївська школа мала 4 класи, Дж. Хребтіївська та Пилипо-Хребтіївська школи мали по 3 класи.

Хребтіївська семирічна (пізніше восьмирічна) школа

У 1954 році я пішов до першого класу Хребтіївської семирічної школи. Мій старший брат Іван закінчив сім класів, а я у 1962 році – вісім класів, оскільки за цей час школа стала восьмирічною.

На фото класний керівник Багрій Терентій Антонович, Головатюк Люба Прокопівна (ліворуч) та Тарнавська Євгена Іванівна. В другому ряду зліва направо: Андрухів Василь Григорович, Марущак Микола, Ткачук Микола Тимофійович, Храпак Петро Данилович, Андрухів Володимир Григорович.
1960р.

Мій батько хоч і закінчив всього три класи, а розв'язувати задачі з математики допомагав мені майже до п'ятого класу.

Брат не допомагав, а контролював моє навчання, та так, що я закінчив вісім класів з Похвальною грамотою.

Про директорів, учителів школи, завідувача відділом народної освіти Кордонського Івана Семеновича, який 25 років працював на цій посаді, був нагороджений орденом «Знак Пошани» за будівництво сільських шкіл, читайте нижче.

Він бачив проблему з коріння

Вперше про Кордонського Івана Семеновича я почув, ще навчаючись у п'ятому чи шостому класі Хребтіївської восьмирічної школи. У школі готувалися до приїзду завідуючого райВНО і в усіх класах провели бесіди, як себе поводити, як правильно вітатися з старшими, наголосили, щоб усі були готовими до занять, мали акуратний вигляд. Одним словом, ще раз нагадали про те, що ми знали.

Учителів з вищою освітою в нашій школі тоді не було, однак колектив педагогів був закоханий у свою справу! У школі нараховувалось 85 учнів, класи розміщувались у чотирьох будівлях. У центральній добротній кам'яній будівлі навчалися учні 6–8 класів. Можна лише уявити, як ми хотіли якнайшвидше перейти в цю будівлю. За красою вона була другою після центральної будівлі маєтка пана Патона, в якій розміщувався сільський клуб, бібліотека, медпункт, правління колгоспу “Більшовик”, квартира голови колгоспу, а в підвальних приміщеннях була криниця, розміщувався виноробний цех господарства, вироблялася черепиця.

У нашому класі Івана Семеновича зацікавив стенд історичних знахідок, особливо кам'яні знаряддя праці, металеві наконечники стріл, які ми найбільше знаходили на Погорілі, неподалік Кучерового ліска та греблі, глиняний посуд тощо. Ми пишалися тим, що саме наш класний керівник, історик, тодішній директор школи Терентій Антонович Багрій зумів з наших знахідок оформити чудовий краєзнавчий стенд. Найбільше знахідок подав учень Микола Ткачук, тому він був відповідальним за цей стенд, а в літні канікули разом із старшокласниками їздив на екскурсію в історичний музей м. Кам'янця-Подільського.

Після перевірки приємно було чути, що вчителя нашої восьмирічки Йосипа Антоновича Кржижевського добре знають у районі. Він у різних класах читав фізику, хімію, геометрію, ботані-

ку, ручну працю в майстерні, музику і співи (організував оркестр струнних інструментів) та німецьку мову. Ми вважали його вчителем німецької мови, так як цей предмет ніхто більше не читав. Він вів гурток німецької мови, організовував вечори запитань та відповідей, а коли до школи підвели електричну енергію від колгоспної дизельної електричної станції, першим ввів демонстрування діафільмів на уроках.

У той час одним із основних засобів виховання було кіно. Сеанси для дітей демонструвалися в сільському клубі після уроків. Ціна квитка була 5 копійок. Дітям, особливо коли денного сеансу не було, не заборонялося відвідувати вечірні сеанси, але квиток коштував 10 копійок, для дорослих – 20.

Кінофільм “Сталінградська битва” мені запам'ятався ще з дошкільного віку. Старший брат не хотів мене брати в кіно, але батько дав гроші на квитки з умовою, що піду в кіно і я. Мені ж умова ставилася дещо важливіша. Я повинен був передати зміст кінофільму батькам, щоб вони визначили, чи варто мене в подальшому пускати в кіно. Я всіх персонажів поділяв на “наших” та “німців”. Ото було сміху, коли батько допитувався: “Який німець, той що тікав, чи той що в поїзд забіг?” Я, звичайно, всіх їх переплутував. Але найбільше сміялися тоді, коли батько запитав, як називається кінофільм? Я читати ще не міг, про назву кінофільму чув від старших дітей, але швиденько відповів: “Сталінградська бритва”.

Кіно було популярним і серед дорослих. Визначною подією в селі стало демонстрування кінофільму «Пан Володизьський». На афіші зверху було написано: «Фільм про Хребтіїв». Протягом тижня по декілька сеансів в день демонструвався цей фільм. Він викликав жваві обговорення, цікаві розповіді старших людей про той історичний період. В розповідях уточнювалося місце, де проходив частокіл, з якого місця було видно тодішній Хребтіїв. Цікавими були розповіді Катерини Матірко, яка служила в пана Патона покоївкою, а пізніше куховарила в колгоспному дитсадку, на весіллях у селі, варила обіди для механізаторів у період жнив. Її поважали в селі.

Особливий виховний вплив мали розповіді Йосипа Антоновича. Його батько служив у пана садівником, тому Йосип Антонович ще довгий час проживав у панському будиночку в саду неподалік від маєтку, а пізніше по інший бік вулиці побудував собі

новий будинок. Від нього ми навчалися точності та пунктуальності. Він першим у селі придбав телевізор, запрошував додому дітей, показував свою пасіку, майстерню. Він зумів свої вимоги до порядку перенести на шкільну майстерню, де для кожного учня було обладнане робоче місце, інструменти видавалися згідно з завданнями та приймалися після закінчення роботи ним особисто. Такий підхід нам надзвичайно подобався. Коли я навчався у шостому класі, в районній газеті була надрукована моя замітка про нашу шкільну майстерню. Не могла не запам'ятатися також розповідь Йосипа Антоновича про те, як він працював каталем доменної печі. Він не просто розповідав про важку працю, а накреслив схему домни, пояснив технологічний процес виплавки сталі та свою функцію каталю в цьому процесі. А ми раділи з того, що Йосип Антонович добре проявив себе під час перевірки школи. Пізніше він був призначений директором нашої школи.

Коли я навчався в старших класах, у школу прийшли вчителі з вищою освітою та які навчалися у ВУЗах. Після закінчення Чернівецького університету вчителькою української мови та літератури працювала Олена Антонівна Резнік (організувала танцювальний гурток “Лісоруби”). На посаду директора був направлений історик Володимир Петрович Самсонюк. Його дружина, Марія Іванівна, читала природознавчі дисципліни. У вчительський колектив влилось нове покоління.

Потім школа перейшла у новозбудовану двоповерхову будівлю, був організований учнівський духовий оркестр, гурток баяністів.

Але то було потім, а я, закінчивши Хребтіївську восьмирічну школу з похвальною грамотою (то була моя перша нагорода), вже навчався у Калюській середній школі. Рівень навчання, вимоги тут були значно вищими. Село Калюс раніше було містом. Старші жителі так і казали: “Іду в місто”. Крім школи, тут були інші двоповерхові будинки, працювала лікарня, швейна фабрика, аптека, ринок, кафе, пекарня, вальцовий млин. До війни тут найбільшим підприємством була тютюнова фабрика. Пізніше обладнання фабрики перевезли до Кам'янця – Подільського. До Хребтієва та інших сіл ще не було автобусного сполучення, а з Калюса були прямі автобусні маршрути на Хмельницький та Кам'янець-Подільський. Поблизу Калюса працювала поромна переправа через

Дністер, що відкривало прямий вихід на Чернівці. Призупинка розвитку інфраструктури Калюса була сигналом, що після будівництва Дністровської ГЕС тут утвориться море, але суттєво ще не позначилася на стані села

Ми, випускники Хребтіївської восьмирічної школи, які продовжили навчання у Калюській середній школі, з більшості предметів були нарівні з випускниками інших шкіл. Тут добре знали нашого Йосипа Антоновича, а нас, як і інших попередників, за знання граматики німецької мови зразу ж зарахували до “справжніх німців”. Крім цього, ми проявили себе і “справжніми танцюристами”, адже більшість із нас продовжили заняття в танцювальному гуртку і в Калюській школі. Ми виступали на кущовому конкурсі в Дунаєвецькому Будинку культури, і наш танець був визнаний кращим. Також славився хор Калюської середньої школи. Його організатором була директор школи Самсонюк Марія Трохимівна, а художнім керівником – чудовий музикант і відомий художник Іван Васильович Грушков.

Іван Васильович організував також і художній гурток. Роботи його учениці Зої Таланчук з Хребтієва демонструвалися на виставці в Новоушицькому Будинку піонерів.

Моє навчання в старших класах припало на період, коли в країні велика увага приділялася виробничій підготовці школярів. На уроках вивчалися рільництво, садівництво, механізація сільського господарства. Ми здобували професії тракториста, водія автомобіля, комбайнера. Практичні заняття з ремонту техніки проходили в Вільховецькій майстерні колишньої МТС. На практику з механізованого обробітку сільськогосподарських культур нас направляли в місцеві господарства за бажанням. Отож я вибрав свій Хребтіїв і попав на стажування до передового тракториста Петра Багрія.

Влітку ми працювали в учнівській виробничій бригаді на вирощуванні кукурудзи. Поле прилягало до самого Дністра та річки Калюс, тому робота поєднувалася з відпочинком.

Восени наш клас відзначився на очистці кукурудзи. Після завершення робіт місцеве господарство виділило нам обладнаний тентом та стільцями вантажний автомобіль для поїздки в м. Шепетівку в музей М. Островського. До цієї події ми готувалися, вивчали біографію письменника, історію того періоду. Поїздка

до Шепетівки була спланована з ночівлею в с. Чотирбоки, оскільки наш вчитель математики був родом з цього села. Музей, що розміщувався тоді ще в старому приміщенні, нам дуже сподобався.

Прийшовши в Калюс, ми дізнались, що поле учнівської виробничої бригади дало хороший урожай. За результатами роботи багато учнів були нагороджені грамотами, а бригадир учнівської виробничої бригади, учень 11 класу Микола Воскобійник, – урядовою нагородою.

Часто навідувався в нашу школу заврайВНО Кордонський Іван Семенович. Про його приїзд нас повідомляли заздалегідь, тоді ж проводилися урочисті лінійки.

Уже в той час у районі йшлося про навчання в школі з шестирічного віку. Ми, учні 10 класу, продовження навчання в середній школі на один рік сприйняли спокійно, хоч особливої необхідності в цьому не відчували, але й не були проти виробничого навчання, яке займало значну частину навчального процесу. Теми основних дисциплін дещо повторювалися. Більшість класу була за те, щоб навчання в школі розпочинати з 6 років. Я особисто був за такий підхід не лише тому, що частина батьків тоді намагалася віддати в школу своїх дітей у 6 років, а насамперед тому, що й мене старший брат відвів у школу якраз у 6 років. За десять днів перебування в школі я отримав кілька п'ятирок (*вчителька Бабій Роза Василівна з першого дня вчила нас співати*), але продовжити навчання, як кажуть, не судилося. За підрахунками, наступного року перший клас був би малочисленним, тому мене відправили додому. Навчаючись у 11 класі, ми знали, що після нас одинадцятого класу вже не буде, але я не міг передбачити, що через деякий час до цієї проблеми доведеться повернутися на дещо іншому витку...

Коли в районі максимально наблизилися до такої форми поєднання навчання, як “школа-садок” (тоді такий вираз ще не вживався), в мене був намір стати педагогом. Завдяки Івану Семеновичу вів технічний гурток, предметно займався проблемою психології людини. Я доводив, що в дитини, починаючи з п'ятирічного віку, розвиток, особливо психологічний, проявляється скачкоподібно (найбільш виразно в 5, 7, 11, 13 років). Інтелектуальний розвиток дитини найбільш інтенсивно проходить у 4–6 років. Цю особливість потрібно враховувати, але в умовах загальноосвітньої

школи це практично було неможливим. Проблема була не стільки в учителіві, скільки у рівні розвитку суспільства. Я був впевнений, що до цієї проблеми суспільство ще повернеться.

Іван Семенович не залишав поза увагою проблему сільських малокомплектних шкіл. Я мав право вільно, критично говорити про навчання школярів в умовах класу-комплекту, оскільки вже навчаючись у другому класі відчув його на собі. Наш клас був об'єднаний з четвертим. Вікова різниця – всього лише два роки, а виявилось, що в таких умовах це психологічно несумісні діти. Коли вчителька пояснювала старшим дітям, ми не могли самостійно працювати, мабуть, шуміли, але нам здавалося, що більше шумлять вони. Ми їх називали “здорованями”. Яке то було щастя, коли вчителька працювала лише з нашим класом! Ми були такі хороші та слухняні. Врятувало те, що продовжувалося таке навчання всього декілька місяців. Для роботи в умовах класів-комплектів, мабуть, потрібна була спеціальна підготовка вчителя. Іван Семенович вважав цю проблему не педагогічною, а соціальною.

Увінчувалося успіхом і намагання Івана Семеновича залучати до вчительських колективів чоловіків. Навчаючись у Хребтіївській восьмирічній та Калюській середній школах, я в цьому сам переконався. Так, наприклад, серед моїх учителів у Калюсі було більше чоловіків, хоч школу очолювала жінка. Я переконаний, що при такому співвідношенні вчителі–жінки краще реалізуються як фахівці, більше проявляється їхня чуйність, піклування та любов до учнів.

Івану Семеновичу вдавалося вирішувати найскладніші питання тому, що він бачив проблему глибоко, вмів зацікавити людей, вислухати їх, переконати.

Нещодавно, в листопаді 2005 року, на семінарі голів профкомів закладів освіти та наукових установ на запрошення Євгени Василівни Боднар, директора навчального центру “Побужжя”, я виступив з повідомленням про результати впровадження моєї нової розробки “Технічний регламент з безпечного виконання робіт”. Не обійшлося без прикладів, в яких школах та при яких обставинах від ураження струмом загинули хлопчики. Я вважав і не помилився, що ця проблема заслуговує на увагу науковців. Учасники семінару були досить активними, я успішно провів анкетування з проблем охорони праці, помилився лише в кількості

дидактичного та роздаткового матеріалу: розраховував на 30–35 чоловік, а присутніх в залі було більше 70. Серед них лише один голова профкому був чоловічої статі.

На якусь мить я подумки мимоволі полинув у 20-річну давність, коли Іван Семенович вже вийшов на пенсію, а я працював у Хмельницькому і побував в одній із шкіл міста. Вона була однією із краших, але я мав змогу порівнювати, і мені здалося, що художня самодіяльність, гурткова робота тут на низькому рівні. Пригадався Калюський хор, в якому співала вся школа, хоч і не зовсім добровільно, тому що заняття проводилися до початку уроків, танцювальний гурток «Лісоруби» та хор першачків у Хребтіївській школі. Розмовляючи з директором школи, ми зупинились якраз напроти стенду «Кращі учні школи». На ньому були фотографії лише дівчаток. У цей момент директор школи запитала, що мені не подобається. Такого запитання я не очікував. Намагаючись уникнути прямої відповіді, розповідав, що і в моїй школі був такий стенд, але запитав: «Чому на стенді – одні білі фартушки, невже серед кращих учнів школи немає хлопчиків?» Господарка закладу доводила, що в кожному класі серед хлопчиків є два, а то й три відмінники навчання, але з хлопчиками важко працювати, хлопчика, щоб сфотографувати, потрібно «спіймати». Але я вже піднімався на третій поверх, бо хотів зустрітись з вчителями математики та фізики, також жінками. І раптом подумав: «О ні, Іван Семенович цього б не допустив...»

У Хребтієві нова простора двоповерхова школа (1990 р.)

Завідуючий районним відділом народної освіти Іван Семенович Кордонський чітко контролював будівництво шкіл у райцентрі та селах району, однак початок будівництва двоповерхової школи в Хребтієві затягувався. На час прийняття рішення про будівництво сучасної двоповерхової школи у школі було 85 учнів. Зрозуміло, що школи будувалися з урахуванням перспективного розвитку села...

Мені запам'яталося звернення до мене у 1981 році мешканця Хребтієва Якубова Бориса Васильовича з питання будівництва школи (у той час я працював у райкомі партії). Я повідомив, що будівництво школи в Хребтієві є в Титульному списку, але Борис Васильович зайшов до першого секретаря Петручака Віктора Олександровича (тут потрібно відзначити наполегливість та

емоційність Бориса Васильовича). Школа була побудована. Сьогодні вона є найкращою будівлею в селі.

Туряк Галина Петрівна

У школі, як і раніше, вивчається історія села. Учні під керівництвом директора школи Туряк Галини Петрівни, ведуть збір матеріалів про село, аналізують матеріали про Хребтіїв, які публікуються в район-

ній газеті «Наддністрянська правда». З 1993 року ведеться цікавий альбом про історію села.

Довідка про директорів школи:

До Другої світової війни директором Хребтіївської неповної середньої школи працював Волощук Терентій Семенович. У школі навчалося більше 180 учнів. Під час війни Терентій Семенович підтримував зв'язки з підпіллям у Новій Ушиці.

У 1953 році в школі навчалося 102 учні. Директором школи працював Багрій Терентій Антонович [22, арк. 37–38]. Його батько Багрій Антон Максимович, 1886 р. н., та мати Марія Філімонівна, 1884 р. н., були колгоспниками.

У 1957 році в школі навчалося більше 85 учнів. У 1958 році в Хребтієві було 190 дітей у віці до 12 років [24, арк.3]. Директором школи працював Кржижевський Йосип Антонович, 1910 р. н. Його батько Кржижевський Антон Андрійович був садівником у пана Патона М. О., доглядав сад 7 дес. та оранжерею біля центральної будівлі маєтку. Сім'я проживала в панському будиночку в саду біля центральної дороги села. Пізніше головою двору була мати Йосипа Антоновича, Кржижевська Петрунеля Іванівна, 1876 р. н. У цьому ж будиночку проживала дружина Йосипа Антоновича, Кржижевська Марія Іванівна (1914 р. н.), та сини: Віктор Йосипович (1934 р. н.), Леонід Йосипович (1937 р. н.). У 1960 році Йосип Антонович через дорогу від панського будиночка побудував нову добротну хату для сім'ї.

У 1961 році в школі навчалося 85 учнів. Директором школи працював історик Самсонюк Володимир Петрович, родом з Іванковець. Пізніше він працював директором Пилипо-Хребтіївської середньої школи.

У 2013 році в школі було 28 учнів, тому з 2014 року шкільним автобусом возять дітей на навчання в сусіднє село Кучу. У 2017 році в Кучі з Хребтієва навчалося 16 дітей.

Дошкільний навчальний заклад «Дзвіночок»

*У Хребтіївському дитячому садку
«Дзвіночок» під час відпочинку.*

Вчимося поратися біля печі

У Хребтієві буде свій лікар

Випускників дитсадка проводжаємо у школу

ДНЗ «Дзвіночок» функціонує сьогодні. Завідуюча, Гуменна Валентина Михайлівна, піклується про дітей, однак навчальний заклад відвідують 7 дітей. Тут створені всі умови для навчання та відпочинку. Жителі села надіються на покращення демографічної ситуації, і що добротні приміщення класів знову заповнить допитлива дітвора.

Розділ XI

Культура та побут селян

Церкви та парафії

Із спогадів колишнього жителя Хребтієва протоірея М.І.Ковальського, який був священиком в Іванківцях у 1853–1858 рр., дізнаємося, що в Хребтієві на той час церкви не було, і що Хребтіїв, як і села Джуржівка, Пилипи-Хребтіївські та Мала Шурка, відносився до Іванковецької парафії. Приміщення для священика знаходилося в Хребтієві. У Хребтієві була колись церква, але згоріла. Друга церква згоріла під час відсутності священика Веселовського, який поїхав у Калюс на ярмарок [39, т. 148, розділ V, с. 299].

Пізніше, у 1864 році прихожанами була побудована дерев'яна на кам'яному фундаменті однокупольна церква в Хребтієві на честь святого Архістратига Михаїла.

Церква височіла на підвищенні в центрі села. Для будівництва церкви сім'я Антоновичів (Микола та Марія) виділила земельну ділянку 0,25 дес. із своєї садиби. Церковний двір був обнесений кам'яним муром та обсаджений грецькими горіхами.

Засновником церкви був святий ієрей Яків Левицький, який помер у 1868 році у 55-річному віці і похований на Хребтіївському цвинтарі.

*Напис про засновника
Хребтіївської церкви
св. Іерея Якова Левицького*

*Хата колишнього господаря Іллі Резніка.
Фото П. Храпака, 2001 р.*

За переказами ця церква згоріла у 1936 році.

Сьогодні це земельна ділянка поряд з хатою Іллі Резніка.

На попелищі довгий час нічого не садили. Нинішній господар хати окультував це місце, посадив сад, який прижився і радує красою односельців.

Оскільки в сусідніх селах не було церкви, прихожанам довелося ходити до церкви

в село Куражин.

Стежка для мешканців Тернівки на Куражин проходила через наше подвір'я, вниз біля Тернівських жолобів і виходила на Куражинську дорогу. Мені запам'яталося, як бабусі Тринячка та Парфенійка на Великдень йшли до церкви у дуже гарному святковому одязі.

Довідка: Тринячка – Триняк Марія Пантелеймонівна, 1903 р. н. Її чоловік Триняк Йосип Олександрович, 1897 р. н., під час окупації його забрали в гестапо, бабуся проживала одна.

Парфенійка – Катеринчук Марія Іванівна, 1896 р. н., дружина Катеринчука Парфенія Івановича, 1892 р. н. Це наші сусіди в Тернівці. Так їх називали в селі.

Особливо запам'яталися їхні хромові блискучі черевички-чобітки, які зашнуровувалися чорним шнурочком спочатку в дірочки, а потім за гаплики на висоту до 30 см. Люди взуття шанували, взували черевички-чобітки на релігійні свята, до церкви...

Такі черевички-чобітки виготовлялися на замовлення

*Хребтіївська церква,
фото Н. Кордонської, 2014 р.*

в Калюській шевській майстерні. Тут виготовлялися хромові чоботи і для чоловіків.

Пізніше промисловість почала виготовляти шкіряні чоботи з замочком «блискавка» для жінок, однак шевська майстерня в Калюсі продовжувала працювати.

Після розукрупнення радгоспу ім. Котовського директором радгоспу «Хребтіївський» став Волощук П. А., який почав заводити матеріали для будівництва кам'яної церкви поблизу знесеного панського будиночку, в якому раніше проживав Кржижевський Йосип Антонович, син садівника Кржижевського Антона Андрійовича. Люди підтримували Петра Арсенійовича, адже після заповнення водосховища Дністровської ГЕС у Хребтіївському яру утворилася Хребтіївська затока, що унеможливило відвідування церкви в Куражині.

У цей час у Хребтієві завершувалось будівництво нової двоповерхової школи. Приміщення школи, яке побудував Михайло Оskarович Патон та освячене в 1912 році, вивільнилося і було переобладнане під церкву, яка нині діє.

Святкування Івана Купала на Тернівці

Свято Івана Купала спочатку носило язичницький зміст. Ще до прийняття християнства це свято відзначалося на Русі в день літнього сонцестояння – 22 червня. З приходом християнства свято приурочили до дня народження пророка і Предтечі Іоанна Хрестителя 24 червня.

З переходом з юліанського на григоріанський календар свято припадає на 7 липня. Святкують з 6-го на 7-е липня.

Святкування Івана Купала на Тернівці мені найбільше запам'яталося з тих пір, коли в Хребтієві ще не було електрики.

Віктор Дмитрович Бурлака (1924 р. н.) встановлював гасові ліхтарі для освітлення майданчика, тому що свято розпочиналося ввечері, коли сходилася перша зіронька.

Святкували завжди на майданчику на Погорілі напроти хати Бурлаки Дмитра Петровича (1886 р. н.).

Старші хлопці заздалегідь в яру біля річки вибирали гарну вербу, в день свята виносили її на майданчик і встановлювали у підготовлену яму.

Цього свята чекали всі – і дорослі, і молодь, і діти. Влітку в селі дуже багато роботи, тому всі сходилися, коли все попорали по господарству. Молодь та діти збиралися раніше, щоб прикрасити квітами, букетиками із польових квітів купайло (так називали в Хребтієві завітчану вербу).

Андрій Костянтинович Янгурський, 1887 р. н., який також проживав поряд з майданчиком, виносив патефон, Віктор Бурлака грав на гармошці, діти танцювали. Потім приходили дівчата, які працювали на фермі, розпочинався хоровод, співали купальських пісень.

Не обходилося без жартівливих пісень закоханим парам, наприклад:

*А Галя плаче, робити не хоче,
Робити не хоче, за Івана хоче.
На Івана, на Купала.*

Потім дівчата змовлялися, співали пісню іншій парі.

Оскільки Хребтіїв тягнеться з півночі на південь більше трьох кілометрів, святкування проводилося ще в декількох місцях. На Тернівці святкування затягувалося до першої години ночі, тому хлопці з Лучки встигали прибігти на Тернівку, щоб ламати вербу. Віктор Бурнака стримував хлопців, щоб свято продовжувалося, але така традиція...

Зламані гілки з квітами всі несли додому, щоб завітчати огірки. Вважалося, що огірки тоді краще вродять.

Пам'ятаю, одного літа по закінченню святкування пройшов гарний дощ, але старший брат таки пішов на город і розклав гілки на огірки, які вже цвіли і навіть росли малі огірочки.

Ранком мати казала, що ми гарні діти, але огірки трохи поточили. Батько сказав: «Зате огірки рясно вродять». У нас на Тернівці огірки висівалися раніше, ніж на Лучці, завжди давали хороший урожай, тому, мабуть, їх варто було завітчувати...

Так святкували Івана Купала не лише в Хребтієві.

Ось розповідь Риги Надії Федорівни про святкування Івана Купала в селі Песець Новоушицького району (2016 р.).

На святкування Івана Купала до мене приїхали онучки моєї двоюрідної сестри Ніни Настуся і Катюша. Дівчатка з нетерпінням чекали свята, адже вони мали бути не лише глядачами, але й, безпосередньо, його учасниками. Настуся дуже гарно співає, а у Катюші – талант до танцю.

Вже по обіді дівчатка побігли на репетицію до клубу, яку проводила завідувача клубом Колішко Галина Іванівна. Коли вони поверталися додому, почалася гроза. Тільки забігли в хату, пішла справжня злива. З грозою прийшли і нові хвилювання. Настуся і Катюша переживали, що свято не відбудеться. Та природа змилювалася, дощ припинився. Дівчатка поспішили до клубу, де вже грала музика, скликаючи всіх жителів села на свято. Справившись з домашньою роботою, пішла до клубу і я. Біля клубу молодь танцювала, і мої дівчатка не пропускали жодного танцю. Вони швидко подружилися з сільськими однолітками. Весела усмішка не сходила з їхніх облич. Дійсно, найбільше раділи святу діти.

І ось настала довгоочікувана мить. Рівно о 12 год. вечора ведучі свята – Настя Храпак та Інна Венгрова привітали присутніх зі святом і запросили всіх до верби. Свято розпочали наші гості з Хмельницького – Настя і Катя. Настя заспівала пісню. Її дзвінкий голос у вечірню тиху пору лунав понад селом, чаруючи всіх співом, а Катя супроводжувала пісню своїм чудовим танцем. Захоплено зустріли мої односельці виступ дівчаток. Затамувавши подих, вони слухали Настю і дивилися таночок Каті. Гучними оплесками дякували вони дівчаткам. Після цього Настя Храпак, Катя Храпак, Інна Венгрова, Наташа Іванова, Уляна Паламарчук, Яна Лендел, Ілона Бойчук та ін. під керівництвом завідувачої клубом почали водити хороводи навколо верби та співати купальських пісень. Дівчатка були у вишиванках, і від цього свято було більш урочистішим, завітчаним. Проспівавши пісень всім закоханим парам у селі та прославивши Івана Купала, дівчатка закинули свої віночки, сплетені з колосочків та квітів, на вербу. Як прийнято, Іван Колачук полив вербу водою. Дісталось і тим, хто близько підійшов до верби. Глядачі сміялися, жартували. А свято тривало.

Та все ж дівчатка чекали найцікавішого – хто дістане квіточку з самого вершечка, і кому вона дістанеться. Найбільше хотілося

тієї купальської квітки Настусі. Можливо й Катюші хотілося тієї квітки, та вона була менш емоційною. І от найспритніші хлопці полізли на вербу, щоб дістати квітку. Із захопленням та тривогою спостерігали всі за сміливцями, бо ж верба була високою. Дівчатка не відходили від верби, так їм хотілося тієї квітки з верха, а я від них (боялася, щоб на них не впала гілка з дерева). Нарешті квітку зірвали, та, на жаль, вона дісталася не нашим дівчаткам. Всі кинулися до верби, щоб взяти гілок на огірки. Настя набрала стільки гілок, яких би вистачило на всю нашу вулицю.

А свято продовжувалось. Старші люди пішли відпочивати, а молодь продовжувала танцювати. Не захотіли повертатись додому і наші дівчатка. Вони танцювали до 2 год. ночі, поки не стомились. Свято їм сподобалось. Пообіцяли на другий рік знову приїхати на Івана Купала.

* * *

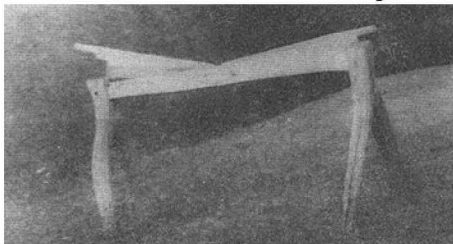
Порівнявши святкування Івана Купала в Хребтієві і Песці, можна відмітити певні місцеві особливості, відмінності його святкування у різних селах та в різні часи, однак основні мотиви залишаються. Скільки століть свято радує людей всього села, всіх поколінь!

Виготовлення полотна та інших виробів

З давніх-давен хребтіївські жінки славилися майстерністю виготовлення тонкого льняного та конопляного полотна. Це досить клопітка технологія, яка вимагає ручної роботи та часу.

Вимочені та висушені горстки конопель (пучки діаметром 7–9 см) тіпали та очищали на терниці від терміття, отримували грубі волокна. На спеціальних щітках (спочатку на грубій, а потім на тонкій) вичісували волокно.

Із тоненького волокна пряли нитки на спеціальних прялках.

Терниця для двох працівників

У домашніх умовах на верстаках виготовляли полотно.

У нас такий верстак був, усе начиння до нього зберігалось на горищі. Під час будівництва нової хати, на місці старої, верстак та начиння були передані комусь із сусі-

*Прялка
ми нитками.*

Із вичинених овечих шкур шились красиві теплі кожухи (дублянки).

На верстаках ткалися різнокольорові рядна, килими, конопляні рушники.

Хребтіївські жінки в будні носили довгі білі сорочки, надягаючи поверх запуску, один кінець якої спереду підгинали в поясі і припинали фартухом. Все це виготовляли власноруч. Такому ремеслу навчали і дітей.

У Хребтієві на запуску казали «гунька». Вона виготовлялася із тонких вовняних ниток.

дів. У селі ще певний час виготовляли на верстаках полотно, рушники, веретки.

Після виготовлення полотна вибілювали біля води (намочували та висушували) на весняному та літньому сонці. Вода у Хребтіївській річці була надзвичайно чистою, тому багато майстринь влітку вибілювали полотно біля річки на плячах. Згори виднілися на зеленій траві білі смуги полотна.

Із тонкого вибіленого полотна шили чудові святкові вишивані сорочки. На будні сорочки шилися із грубого полотна і оздоблювалися простішими візерунками.

Багато майстринь ткали з овечої вовни чугайні (теплі верхній чоловічий одяг) із стоячим коміром. Чугайні оздоблювали кольорови-

*Селянин у вишитій гребінній
сорочці*

* * *

Перебуваючи у м. Аркалик (тодішній обласний центр Тургайської області на півночі Казахстану) я відвідав місцевий краєзнавчий музей. Мене здивувала багата експозиція національного українського вбрання з написами, хто з місцевих українців і коли передав ці речі до музею. Цікаво, що передавали до музею національне українське вбрання онуки та правнуки власників речей.

Прання білизни в зільницях

Білизну із конопляного домотканого полотна попередньо замочували в гарячій воді, складали в зільницю, пересипаючи золою (попелом). Заливали в зільницю киплячу воду. Щоб довше білизна проварювалася в золі, в зільницю ставили розжарене каміння, пізніше масивні залізні круглі деталі (золяки). Зільниця виготовлялася із стовбура м'якого дерева діаметром 50–60 см ви-

Для пом'якшення і розгладжування білизни використовували магільницю та качалку. Намотану білизну на качалку прокачували магільницею. (Магільницю в деяких районах називали ребрачкою, рубликом).

сотою біля 90 см, найчастіше із верби. Середину видовбували, вставляли дно. Випрану таким чином білизну господині завжди виполіскували в джерельній воді на прачці, вибиваючи воду з білизни дерев'яним праником. Вода з прачки швидко стікала і ставала прозорою. Прачку біля Бурлакових жолобів називали «Тепличкою», вода тут зимою не замерзала і була теплою. Від прачки несли білизну на коромислі. Вдома білизну висушували. В морозну пору білизна вимерзала і ставала сухою. Свіжа висушена білизна була досить цупкою.

Плетіння із лози

Зарослі лози на березі Дністра біля Бурнака здавна використовувалися жителями Хребтієва для плетіння різних виробів.

Найчастіше це були великі круглі корзини з двома ручками, кошики для картоплі різних розмірів та форми. Найкращим майстром виготовлення виробів з лози вважався Андрій Костянтинівич Янгурський. Він виготовляв корзини, кошики необхідних розмірів на замовлення.

Цікаво, що в 50–70-х роках минулого століття кошики прямокутної

форми з поперечною плетеною ручкою приймалися на пошті як посилок для фруктів. Верхню частину обшивали цупким полотном, на якому вказували адресу. У такому кошику батько викидав синові в Цілиноградську область свіжі яблука та груші. Як приємно було читати листа, в якому брат повідомляв, що жодне яблуко чи груша не зіпсувались.

Стінгазета в сільському клубі

Коли я навчався в дев'ятому класі Калюської середньої школи, батьки дали мені завдання висапати норму кукурудзи (1 га), яка припадала на наш двір у Якубчику. Я зразу ж поїхав велосипедом на поле, знайшов нашу норму, а наступного дня раненько я вже працював на повну силу. (Така робота для мене не була новою, оскільки я вже працював на просапці кукурудзи і вдома, і на шкільному полі в Калюсі біля Дністра). Рядки тягнулися від саду аж до джерела в Якубчику. В норму входило 18 чи 20 рядків. Сапання було порівняно легким, тому що міжряддя були просапані механізованим способом, а поле було майже без бур'янів. Під вечір, коли я вже завершував роботу, до мене підходили агроном та завклубом, хвалили за якість роботи, цікавилися, чи я не стомився... Я, звичайно, відповідав, що не стомився, але ввечері в клуб не пішов. Стомився, та ще й добре...

Ранком хлопці, які були в клубі, мені повідомили, що про мене є замітка в стінгазеті. Я поїхав до клубу, прочитав замітку...

Коли я розповідав батькам про замітку, до нас підійшла Бурлачиха. Вона допитувалася, чи є в стінгазеті малюнок. Малюнок не було.

Бурлачиха розповіла, що в молодості про неї також була замітка в стінгазеті, але з надзвичайно цікавим малюнком...

В період колективізації її батьки не хотіли добровільно віддавати коней в колгосп. Коли активісти мали прийти забирати коней та інвентар, її батько заховав коней в лісі нижче свого городу...

У стінгазеті було написано, що Бурлака Марія тормозить процес колективізації. На малюнку було відображено, яким чином вона тормозить отой процес: у возі без коней Бурлачиха заклала одну ногу в заднє колесо, іншою біжить і дуже кричить: «Не відда-а-м...»

Довідка: Після революції у Хребтієві стінгазета випускалася завжди, не лише в період колективізації. Так, після війни, на перших зборах колгоспників колгоспу «Червоний сад» обрано редколегію стінгазети: Мудрик Ліду Іванівну, Бацуру Ганну Іванівну, Кржижевську Марію Іванівну (зав.бібліотекою) [17, арк.2].

На сьомій сесії Хребтіївської сільської ради 28 травня 1949 року редактором колгоспної газети затверджено Кржижевського Йосипа Антоновича, членами редколегії Резнік Олену Антонівну, Яремчука Андрія Арсенійовича (художник) [21, арк.37].

Під час роботи в Новоушицькому РЕМ мене обрали начальником штабу комсомольського прожектора «Недремне око». Художньо оформив відповідний стенд Андрій Арсенійович Яремчук. Тоді я не знав, що він був членом редколегії у Хребтієві.

Концерти та вистави у сільському клубі та за межами села

Сільський клуб розташовувався в колонній залі колишнього панського палацу. Зала простора, але частину приміщення займала

На фото учениця 4-го класу Храпак Ганя під час виступу. Фото директора школи Самсонюка Володимира Петровича, 1962 р.

На фото старшокласниці під час святкування Нового року. Зліва направо у першому ряду: Ганя Кугай, Галя Андрухова, Ганя Храпак, Таня Божинська, Галя Іжакевич, Люба Головатюк, Женья Волошук. Фото директора школи Самсонюка Володимира Петровича, 1962 р.

сцена, тому у святкові дні не всі бажаючі могли дивитися концерт сидючи та стоячи у залі. Приміщення було настільки переповнене, що на колонах утворювалися крапельки води. Частина глядачів стояла в прихожій та зовні під вікнами.

На свята 8-го березня, 1-го та 9-го травня, 7 листопада концерти організовувалися силами художньої самодіяльності школи. Діти танцювали, співали, декламувалися вірші, гуморески, славився шкілький хор.

Новий рік святкували в школі.

Ялинку на саних привозили з Нової Ушиці, тому що в Хребтіївському лісі ялинок не було.

Учасники художньої самодіяльності школи з концертом ходили через яр у село Джуржівку.

Дорослі аматори сцени із Хребтієва, Іванковець, Пилипів-Хребтіївських обмінювалися концертами, а із Хребтієва ходили у Джуржівку (пізніше Березівку).

Нам варто згадати, що історично ці села Хребтіївського ключа, пізніше – однієї сільської ради. Колгоспи були у кожному селі, але коли організувався радгосп ім. Котовського, села Хребтіїв, Іванківці, Пилипи-Хребтіївські ввійшли в цей радгосп. У різні періоди це були села однієї парафії. Господарські, релігійні зв'язки відобразилися, звичайно, і на культурних зв'язках.

В період, коли Мельник Іван Михайлович очолював колгосп «Більшовик», Хребтіївський драматичний гурток славився своїми виставами. Потрібно відзначити, що драматичний гурток діяв і раніше, але в цей період крім молоді на сцену прийшли люди середнього та старшого віку. Особливо запам'яталася п'єса «Фараони», яка була поставлена, як ми вважали, на високому професійному рівні.

Цікаво, що з приходом в драматичний гурток Кучер Анастасії Петрівни, Івана Федоровича Кондратюка та інших активних учасників, на сцені ставилися гумористичні постановки, мізенсцени, розроблені самими аматорами драматургії на актуальні теми та проблеми сільського життя.

На фото Настя Кучер з чоловіком Гоцуляком Борисом Тарасовичем, 1958 р.

Наведу для прикладу лише одну замальовку.

Під крики «пожежа» та звуки дзвону на сцену раптово заносять ручний гідравлічний насос, який на той час був у колгоспній пожежній команді, з обох сторін за ручки насоса хапаються по два пожежники і ніби качають воду у вертикально встановлену на сцені дерев'яну бочку. Крики посилюються: «Давай воду!» У відповідь ще гучніше: «Немає води!» Шум, гамір за сценю... На сцені в пожежних касках бігають пожежники..., щось вигукують. Тут бочку перевертають у горизонтальне положення і виявляється, що вона без дна. В цей момент Іван Кондратюк спритно пролазить крізь бочку, виставляє з неї голову до глядачів і кричить: «Іван Михайлович, дна не-ма-є!» Голова колгоспу Іван Михайлович в залі піднявся, хоче щось сказати, але чується гучний голос за сценою: «За-те-че! Лий!» Сміх в залі.

Довідка: дерев'яна бочка може «затекти», тобто перестане текти крізь щілинки, якщо її намочити, внаслідок розширення деревини, але якщо дна немає...

Іван Михайлович викрикує: «Чому все падає на мене, там є відповідальні особи...» Жінки в залі йому відповідають: «Це ж не про Вас, там немає Вашого прізвища».

А на сцені вже прибрали імпровізований пожежний інвентар, ставиться стіл та стілець, починається інша мізенсцена. Вже й Іван Михайлович посміхається, критикують заслужено завferмою...

Все це робиться доброзичливо, з повагою до першого керівника господарства, керівників виробничих підрозділів...

Довідка: Як розповіла тодішня завклубом Людмила Таланчук, до війни головні ролі (комедійні) у виставах виконував Йосип Сопільняк. Він настільки проймався роллю, що грав без суфлера.

У повоєнний період в драматичний гурток прийшло нове покоління аматорів сцени. Головну роль у п'єсі Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) «Мартин Боруля» виконував Клим Якубів, який проживав на Пушкінській вулиці. Його хата перейшла у спадок Якубовій Марії. Її чоловік, Білик Леонід, на місці старої хати побудував гарний будиночок для сім'ї.

У роботі драматичного гуртка брали участь Володимир Резнік, Микола Білик, Жора Їжакевич, Павло Головатюк, Йосип Антонович Кржижевський та ін. Дружина Кліма Якубового, Горпина

Андріївна (1892 р. н.) готувала для аматорів сцени одяг, допомагала, за необхідності, їм швидко переодягатись та ін.

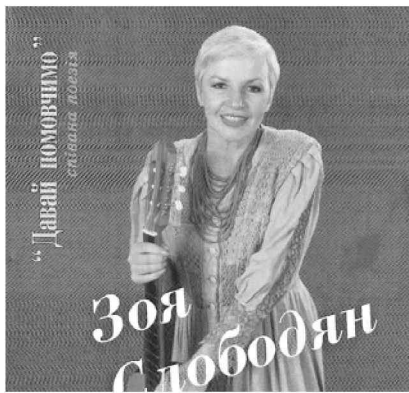
Потрібно відзначити, що учасники художньої самодіяльності, драматичного гуртка, музиканти були свого часу передові люди на виробництві, гарні господарі, їх поважали в селі, про них пам'ятають досі.

Коли ми після вистави поверталися додому по Пушкінській вулиці, проходили біля хати Кліма Миколайовича Якубового (1893 р. н.). Клим тоді вже не брав участі в драматичному гуртку, але старші люди відзивалися про нього як про досвідченого аматора сцени.

Довідка: Сьогодні Марія Василівна Якубова (1942 р. н.) розповідає про Кліма Якубового, що він був хорошим їздовим, гарним господарем – тримав овець, обробляв город, славився вирощуванням високих врожаїв часнику. (Як відомо, часник гарно родить після внесення в ґрунт саме овечого перегною). Клим Миколайович був активним у громадському житті села, обирався секретарем перших післявоєнних зборів колгоспників [17, арк.2].

Дует семикласниць

У Хребтієві пам'ятають чудовий дует семикласниць Зої Таланчук (Слободян) та Галі Багрій (Мельник). У Калюській середній школі вони навчалися у педагога, талановитого музиканта та художника Івана Васильовича Грушкова.

Зоя Слободян – член Національної Співки художників України, лауреат Всеукраїнських та Міжнародних фестивалів авторської пісні та співаної поезії.

Нещодавно Зоя Слободян виступила з авторським концертом у Новоушицькому будинку культури. Вона автор музики і виконавиця більше двадцяти пісень на слова відомих поетів-піснярів, серед яких наш земляк з Куражина Василь Федорович Василяшко. На його слова звучали пісні: «Пам'яті матері», «Лист матері», «Новоушицький вальс» та ін.

У 2013 році я з сім'єю проїжджав центральною вулицею Хребтієва. Зупинились біля хати Людмили Олександрівни Таланчук. Вона з дочками прибирала вулицю. Я подарував їм свою книгу, а Зоя, у відповідь, подарувала для нашої родини диск з її піснями.

Зоя Романівна – член Національної спілки художників України, лауреат Всеукраїнських та Міжнародних фестивалів авторської пісні та співаної поезії. Хочу подякувати Зої Слободян за її пісні і повідомити, що до її пісень вже приспівується наша внучка Настя Храпак.

Галина Терентіївна Мельник працює музичним керівником у Новодністровську. Вище я посилався на районну газету «Наддністрянська правда» [№ 17, 28 квітня 2016 року], в якій була опублікована моя стаття «Звідки у Хребтієві кременеві знаряддя праці?». Поряд, у цьому ж номері, надрукована замітка Галини Мельник «Мій рідний Хребтіїв – колыска моя», в якій вона повідомляє, що своїми силами аматори сцени у клубі вже

ставлять цікаві вистави за творами українських драматургів, а подивитися приходить все село. Навіть старенькі з паличками йдуть сюди порадіти. Люди вдячні завбібліотекою Т.М. Головатюк і за клубом С.В. Сімченко за їхнє наполегливе прагнення відроджувати культуру в селі.

Авторка дякує завбібліотекою Тетяні Михайлівні Головатюк за популяризацію її творчості, зокрема збірки «Пагін на сухостой», та юним читцям Діані Бучко і Олександрі Катеринчук за натхненно прочитану поезію.

Драматичний гурток сьогодні

А ось світлини із вистави Григорія Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці».

Приємно, що жителі Хребтієва зберігають для прийдешніх поколінь старовинні меблі, посуд, речі домашнього вжитку, одяг, який носили люди колись.

Ролі виконують: Величко Леонід Васильович, Величко Оксана Володимирівна, Бурлака Ніна Максимівна, Марущак Ніна Андріївна, Рябчук Анатолій Іванович, Марущак Олег Миколайович, Кирик Іван Васильович.

Отож, у Хребтієві славні традиції відроджуються!

Хребтіївські троїсті музики, духові оркестри

З давніх-давен Хребтіїв славився троїстими музикантами, сопілками, духовими оркестрами.

Довідка: Духовий оркестр започатковано ще в кінці XVII – на початку XVIII ст. в армії.

Кирило Павич та Сянько Кимак грали в армійських духових оркестрах, а після демобілізації – в Хребтіївському духовому оркестрі.

Жодне весілля в селі не обходилося без музики. У спогадах протоіреї М.І.Ковальський, який проживав у Хребтієві в 1853–1858 рр., пише, що «наречений і наречена в суботу перед вінчанням, яке, звичайно, було в неділю, повинні були з'явитись до пана на поклон. З музикантами і друзями вони входили у двір поміщика» [39, т. 148, розділ V, с. 304].

Духовий оркестр колгоспу ім. Молотова, село Хребтіїв.

Зліва направо: Аксентій Васильович Бурлака (1923 р. н.) – бас, Кирило Федорович Павич (1895 р. н.) – баритон, Іван Федорович Павич (1898 р. н.) – кларнет, агроном колгоспу – корнет, учитель Хребтіївської семирічної школи, Павло Васильович Волощук – баритон. Фото із сімейного альбому завклубом Таланчук Людмили, датоване 1.01.1957 р.

Музика грала в свята, коли збиралися селяни чи то біля церкви, чи на майданчику в селі. На Михайла музику замовляли хлопці, вони вибирали майданчик для святкування. Часто проводили святкування на великому майданчику біля Прокопа Васильовича Головатюка, хоч цей майданчик знаходився не в центрі села. Грав духовий оркестр, збиралися люди та гості з навколишніх сіл.

Не у всіх селах був духовий оркестр, а в Хребтієві було два оркестри – колгоспний, а пізніше – шкільний.

На цій світлині духовий оркестр не в повному складі. На корнеті грав Сянько Кимак, який на війні втратив ногу, на тромбоні – Жорж Іжакевич, на альті – Микола Кирилович Павич (1927 р. н.) та Іван Кременський (1910 р. н.) та ін.

Колгоспний духовий оркестр грав біля клубу 1-го травня, 9-го травня, 7-го листопада, на Новий рік, у день виборів та ін. Це було офіційно, членам оркестру нараховувалися трудові дні.

Духовий оркестр Хребтіївської восьмирічної школи

У 1965 році директором школи Самсонюком Володимиром Петровичем був організований духовий оркестр.

Яким чудовим було видовище, коли біля клубу вишиковувались хлопчики шкільного духового оркестру: в темних костюмах, з начищеними мідними трубами, що виблискували на сонці. Їхня гра, особливо вальс зачаровували глядачів. Від радості мимоволі стискається серце, щемить душа...

На перших порах диригентом оркестру був їх вчитель Дмитро Прокопович. На навчання приймалися хлопчики молодших класів. У складі оркестру було більше двадцяти інструментів:

кларнети – Мудрик В'ячеслав, Ващук Василь, Андрухів Василь;

корнети – Талапчук Юхим Васильович, Савчук Павло Якович, Триняк Василь Миколайович;

бас – Довгань Павло Васильович, Бурлака Василь Аксентійович;

баритон – Резнік Василь Григорович, Волощук Василь Павлович;

тенор – Савчук Петро Якович, Сімченко Віктор, Самсонюк Станіслав Володимирович;

альт – Кременський Іван Іванович, Кугай Володимир Митрофанович, Столярчук Михайло Сергійович;

барабан – Бурлака Віктор Михайлович, Андрухів Василь Федорович.

Інвентар для оркестру був закуплений за кошти колгоспу.

Старшокласники приймалися в оркестр лише із своїми музичними інструментами.

Як розповів Мудрик В'ячеслав, який на той час навчався у 7 класі (1965–1966 навчальний рік), йому дід Білан Олександр Іванович у Москві купив за 100 крб. кларнет. Він дуже хотів, щоб його внука прийняли на навчання.

Цікаво, що Олександр Іванович до війни грав у Хребтіївському оркестрі на баритоні, а Павич Іван – на кларнеті.

А шкільний духовий оркестр ще декілька років збирався біля клубу без вчителя.

Люди надіються, що духовий оркестр у Хребтієві відновиться.

Оркестр струнних інструментів

У 1959 році в Хребтіївській восьмирічній школі був організований оркестр струнних інструментів. Засновником оркестру став учитель німецької мови Кржижевський Йосип Антонович. Він грав на різних інструментах. Мені найбільше подобалась його гра на гітарі і, особливо, на балалайці.

Коли я навчався у шостому класі, більше двох тижнів Йосип Антонович підміняв вчительку музики і співів. За цей час він навчив нас нотної грамоти. Отак! Я міг по нотах відтворювати мелодію пісень без слів. Батько слухав оте мугикання і не те, щоб критикував, ні, але й не хвалив. Батько вважав, що я повинен мати провідну спеціальність... Пізніше він мені сказав: «З твоєю голівкою потрібно йти у кращий ВУЗ країни», хоч я вже тоді чітко визначився, ким хочу бути. Батькові напутні слова завжди були зі мною.

З виходом Йосипа Антоновича на пенсію, оркестр струнних інструментів розпався, а жаль. Однак, ніщо не зникає безслідно. Учасниця оркестру струнних інструментів Зоя Слободян, як відомо, авторські пісні виконує під гітару.

Гурток баяністів

З приходом у вчительський колектив Галини Юхимівни Глухман у школі був організований гурток баяністів. Кожна дитина хотіла так професійно, як вчителька, грати на баяні чи іншому музичному інструменті.

Галину Юхимівну знають у районі як досвідченого художнього керівника.

Як колишній працівник РЕМ та райкому партії, я був запрошений на святкування 70-річчя утворення Новоушицького району. Тут я зустрівся з колишніми колегами по роботі, керівниками господарств, друзями і мав розмову із знаним художником, чудовим музикантом, моїм учителем ще в Калюській середній школі Іваном Васильовичем Грушковим. Він зразу ж почав розмову про Хребтіїв, виступи художньої самодіяльності школи та талановитого художньо-

го керівника Галину Юхимівну... У розмові я пригадав конкурс малюнків 1963 року у Новоушицькому будинку піонерів, серед яких вирізнявся малюнок десятикласниці Калюської СШ Зої Таланчук: стійка проти вітру красива берізка. Виявилося, що Іван Васильович стежить за професійним ростом своїх колишніх учнів. Він зразу ж підтримав розмову: «У Зої – талант художника від Бога». Але я відчув у його словах певне пригнічення: «Ти знаєш, вона почала співати, їздить по районах...» Якось мить і я майже вигукнув: «Так це ж чудово, можливо і до нас приїде, Ви ж вчили нас співати...» Далі я продовжив про Калюський хор, в якому під баян Івана Васильовича співала вся школа до початку уроків... Але тут Івана Васильовича запросили на сцену для вручення нагороди від райдержадміністрації...

А ми побажаємо Галині Юхимівні, хребтіївським баяністам успіхів як на сільській сцені, так і на конкурсах.

Скоромовки, звичаї, обряди, пісні

Ще з давнини серед дітей поширювалися скоромовки, які допомагали їм виразно вимовляти слова, особливо з буквами «Ш» та «Р».

Для дітей молодшого віку пропонувалася така скоромовка: «Цебер, цебер, перепоруцебрився...»

Для старших дітей поширювалася дещо складніша скоромовка: «Йшов я не попри Прокопа, а попри Прокопиху...»

Такі ігри-тренування забезпечували дітям вже в дошкільному віці чітку вимову слів та виразів, адже на той час логопедів не було ні в селі, ні в райцентрі.

На проводах в армію молодь співала, танцювала. Сусіди, родичі, батьки бажали призивникові щасливої служби та повернення додому.

У Хребтієві немало було гарних звичаїв під час святкування Великодних та Різдвяних свят, інших обрядів, багато з яких люди дотримуються і сьогодні.

У давнину молоді хлопці збиралися в гурт вечорами, йшли вулицями і гарно співали у кілька голосів українські народні та історичні пісні. Там, де жили дівчата, зупинялись на вулиці і співали про кохання і щастя, про що мріяла кожна дівчина.

Молодь села під час проводів в армію Бурлаки Володимира Аксентійовича.

Багато жінок на Великдень розписували писанки-крашанки, особливо клинописом у різні кольори.

Господар та діти на Великдень вмивалися у холодній воді в череп'яній мисці чи в невеликому дерев'яному цебрі, куди ставили червону галунку. Вважалося, що такий обряд додає сім'ї сил та здоров'я.

Щира усмішка

Як відзначалося вище, у всі часи люди жили весело: святкували «Івана Купала», релігійні та сучасні свята, колядували, щедрували, дотримувались обрядів, співали українські та історичні пісні, жартували. Були місцеві художники, поети, драматурги, музиканти, співаки, гарні господарі: столяри, теслярі, ковалі, боднарі, шевці, швачки, мисливці, конюхи, їздові, шофери, трактористи, комбайнери, електромонтери, доярки, пташниці... Велося натуральне господарство, що давало людям впевненість у завтрашній день. Відповідно були великі родини, багатодітні сім'ї.

Одну із усмішок для читачів передав П. Волощук. Біля кузні збиралися працівники, тут ремонтувався інвентар, люди жартували. В одного із працівників у сім'ї було десятеро дітей. Він розповів, як одного разу на обід зібралася вся сім'я. Дружина насипала велику миску борщу, розрізала хлібину... Коли обід закінчився, дивлюся, каже, ще двоє біжать... Тю, думаю, але ж були всі десятеро... Тут двоє із-за столу гайда тікати до сусідської хати...

Мені ж пригадалися жартівливі вірші Петра Талапчука, які були надзвичайно дотепними, гострими, передавалися в усній формі...

Весільні та інші народні пісні

В архіві Ю. Сіцинського у Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї зберігається рукопис весільних та інших народних пісень. Більшість із них, як і інших пісень того часу, сумні, невеселі.

Розглянемо рукопис повного тексту пісні № 244, арк. № 66–67.

Така доля моя

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не червона була?

Взяли ж мене та й зламали,

Та у пучки пов'язали.

Така доля моя!

Чи я в лісі не травиця була?

Чи я в лісі не зелена була?

Взяли ж мене та й скосили

Та в копиці ізложили.

Така доля моя!

Чи я в полі не пшениця була?

Чи я в полі не хороша була?

Взяли ж мене та й ізжали,

Та у снопи пов'язали.

Така доля моя!

Чи я в полі не криниця була?

Чи я в полі не погожа була?

Взяли ж мене та й зчерпали,

Цебром воду забрали.
Така доля моя!
Чи я в саду не черешня була?
Чи я в саду не солодка була?
Взяли ж мене та й зірвали,
Ще й гілляки поламали.
Така доля моя!
Чи я в батька не дитина була?
Чи я в батька не хороша була?
Взяли ж мене та й звінчали,
Та й світ мені зав'язали.
Така доля моя!
Чи не було річки утопитися?
Чи не було кращого заручитися?
Були річки – постікали,
Були кращі – шлюб забрали.
Така доля моя!

Як відомо, цю пісню в 1937 році виконала українська оперна співачка Оксана Андріївна Петрусенко. За її виконанням була видана грамплатівка.

А ми розглянемо повний текст народної пісні, яка співається і досі на весіллях у селах Хребтіївського ключа та інших селах. Пісня виконується під час розчісування молодої.

Дякую, рідна мамо

Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своїй матусі подякувала,
Дякую, рідна мамо, згодувала мене змалу,
Дякую, мамо, дякую.
Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своєму батькові подякувала,
Дякую, рідний батьку, за велику Вашу ласку,
Дякую, батьку, дякую.
Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своїй сестриці подякувала,
Дякую тобі, сестро, що навчила косу плести,
Дякую, сестро, дякую.

Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своєму братчику подякувала,
Дякую тобі, брате, що водив хлопців до хати,
Дякую, брате, дякую.

Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своїм воротам подякувала,
Дякую вам ворота, що стояла хлопців рота,
Більш не будуть, не будуть.
Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своїм порогам подякувала,
Дякую вам пороги, що є старости з дороги,
Дякую, пороги, дякую.

Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своєму подвір'ячку подякувала,
Дякую, подвір'ячко, за веселе весіллячко,
Дякую, подвір', я, дякую.
Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своїй хатинці подякувала,
Дякую тобі, хато, що жила я тут багато,
Дякую, хато, дякую.

Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своїй теці подякувала,
Дякую тобі, тецю, що син не ледащий,
Дякую, тещенько, дякую.

Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своєму тестю подякувала,
Дякую тобі, тестю, за хорошу пораду,
Дякую тобі, тестю, дякую.
Куди б я не їхала, де б я не була,
Я б своєму милому подякувала,
Дякую тобі, милий, що хороший, дуже щирий,
Дякую, милий, дякую.

Записала Храпак Тетяна Олександрівна, студентка Хмельницького національного університету, зі співаника Галини Савлюк (співаник зберігається у її дочки, Манилюк Євгенії Дмитрівни, 1959 р. н., українки, освіта – середня, зараз – пенсіонерка) у селі Песець Новоушицького району Хмельницької області, 29 квітня 2018 року.

Примітка. У Хребтієві цю пісню на весіллях співають з деякими змінами. Наприклад, друга частина першої строфи звучить так:

Дякую тобі, мамо,
Що будила мене рано,
Більш не будеш, не будеш.

Це, звичайно, характерно для народних пісень.

На весіллях цю пісню полюблює співати молодь. Вона звучить як жартівлива, але повчальна для молодят.

Пісні наддністрянського краю

Ніна Іванівна Кордонська – технічний редактор видання. Закінчила Вінницький медичний інститут ім. М.І. Пирогова у 1972 році з відзнакою. З 1982 по 1984 навчалась у клінічній ординатурі. Працювала лікарем, завідувачем акушерсько-гінекологічним відділенням Новоушицької ЦРЛ, районним акушером-гінекологом, з 1985 року – акушер-гінеколог Хмельницького пологового будинку, пізніше – Хмельницького міського перинатального центру, лікар вищої категорії.

Обиралась секретарем комсомольської організації Новоушицької ЦРЛ, головою Новоушицького райкому профспілки медичних працівників, членом Хмельницького обкому профспілки працівників медичних установ. Автор книг «Сіяч знань і добра» (2006 р.), «Цікаві пригоди» (2008 р.), «Освітняни Новоушиччини» (2016 р.). У творчому доробку Ніни Іванівни – більше трьох десятків авторських пісень, серед яких – пісні про рідний край, Наддністрянщину.

Чудовий Наддністрянський край! Круті схили, скелі, кручі, блакитна, місцями срібляста поверхня Дністра...

Але найбільше вражає флора цього унікального місця не тільки нашої області, але і всієї України.

Неймовірно розмаїття різноманітних і рідкісних видів рослин природа зібрала над Дністром... З ранньої весни схили вкриваються весняними первоцвітами, розквітають пухнастими котиками

верболози, в рясний яскраво-жовтий цвіт одягаються кущі дереву. Одні квіти змінюються іншими, пізніше квітуть зарослі глоду, ніжно-рожевої запашної шипшини.

Повітря напоєне неймовірними пахощами, які розносяться далеко навкруги...

Однією із найперших розквітає красива рідкісна рослина – горицвіт або адоніс. Завдяки своїм золотисто-сонячним квітам він отримав назву за іменем фінікійського бога сонця Адона. У грецькій міфології Адоніс – вродливий, мужній юнак, син царя Кіпру. Він разом з богинею кохання Афродітою полював на диких звірів, і під час полювання дикий вепр напав на юнака, від чого Адоніс помер. А на цьому місці виросла сонячна квітка – адоніс, як символ життя і кохання. І дійсно, ця рослина продовжує життя людини завдяки своїм лікарським властивостям, з неї виготовляться серцево-судинні препарати.

У дикій природі я вперше побачила на дністровських схилах іриси (півники, або, як називають ці квіти у Хребтіїві, – косятина, за формою видовжених загострених листків, що нагадують косу). Назва ірисів походить з грецької міфології: Іридою називали богиню веселки. Сучасна селекційна наука вивела тисячі сортів ірисів різних кольорів, відтінків, з різноманітною формою пелюстків, різних розмірів. А над Дністром ростуть іриси темно-синього кольору, в основному низькорослі, але на фоні скель, чагарників вони виглядають надзвичайно яскравими і привабливими.

І особливо вражає своєю красою сон-трава, досить рідкісна рослина, яка розквітає у травні. Поодинокі великі дзвоникоподібні квіти, темно-сині, лілово-рожеві або темно-фіолетові, зустрічаються блакитні та зрідка навіть білі, покриті ніжним пушком, як і стебла та пальчато-розсічені листочки. Ці квіти у вітряну похмуру погоду та вночі закривають свої ніжні пелюстки і схиляються, ніби засинають. Не втрачає своєї привабливості сон-трава і після цвітіння. Квіти після запилення перетворюються у великі пухнасті кульки. Існують легенди, що за цю прекрасну опушену рослину сховалась нечиста сила. Тоді архангел кинув громову стрілу і вона прострілила рослину від квітки до коріння. З того часу нечиста сила не наближається до сон-трави і вона стала оберігом. Звідси походить і друга назва цієї рослини – простріл.

У травні-червні схили вкриваються ніжними витонченими квітами на довгих тонких ніжках заввишки до 15–20 см, з прикорневими різьбленими листками. Це анемона (або вітряниця,

або, як називають у Хребтієві, лісові нарцизи). Назва походить від слова «анемос» – вітер. Від найменшого вітерцю легкі квітки анемони схиляють свої голівки. Після цвітіння в насіннєвій коробочці утворюються насінинки з великою кількістю пушку, які вітром розносяться навкруги, поширюючи ареол зростання анемон.

Поширеною на схилах Дністра, причому у верхній частині, та на вузькій ділянці рівнини, яка прилягає зверху до початку схилів, є ковила (хребтіївська назва – шовкова травичка). Це багаторічна трав'яниста рослина з вузькими листками та пухнастими сріблястими квітками у вигляді волоті. Від найменшого подиху вітру невагомі пухнасті стебла колихаються мов хвилі. Оскільки в Україні ковила росте в основному в південних степах, пов'язаних з козацьким життям, то у народній творчості символізує волю, дух свободи. У наші дні ковила опинилася під загрозою зникнення, вона занесена у Червону книгу. Причини цього явища: сільськогосподарські роботи, використання цієї красивої рослини для декоративних букетів, оформлення ікебан. Триває ковила є лікарською рослиною, її відвари використовують при захворюваннях щитовидної залози, а примочки – при ревматизмі і захворюваннях суглобів.

А у липні – серпні, коли багато трав вигоріли на схилах від пекучого сонця, розквітає безсмертник (або сухоцвіт, або цмин піщаний). Це багаторічна трав'яниста рослина з дрібними жорсткими подовгастими листками і прямостоячими стеблами, на верхівці яких розпускаються жовто-золотисті квіткові кошики. Безсмертник – лікарська рослина, настої, відвари якої широко використовуються при захворюваннях жовчного міхура, печінки, нирок. Красиві сухі квіти збирають для оформлення декоративних букетів. Все це призводить до зменшення кількості цієї цінної рослини.

І розповідаючи про ці більш рідкісні види рослин, пригадуються хребтіївські ліси, вкриті запашним бузковим та білим рястом, ніжними підсніжниками та пролісками, барвінковими килимами, вічнозеленими плющами, схили та лісові галявини з духмяними лілово-рожевими чебрецями. Благодатна хребтіївська земля з давнини віків зберегла для нас цю неповторну красу. І ми повинні передати її нашим нащадкам.

А над Дністром розквітла сон-трава

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Сонце купається в водах стрімких,
В небі веснянім летять журавлі.
Ми стрілись на схилах Дністрових крутих,
На квітучій праотчій землі.*

ПРИСПІВ:

*А над Дністром розквітла сон-трава,
І стали зайвими слова...
Сказали квіти все за нас,
Що серця відчували в цей час.*

*Нам посміхалась щаслива весна
У вишиваниці з барвистих суцвіть.
Нас поєднала навіки вона
В цю радісну світлу мить.*

ПРИСПІВ.

*Так захотілось злетіти в цей час,
Мов птахи, в блакитну стрімку височінь...
А хвилі Дністрові співали для нас:
Кохання своє зустрінь!*

07.03.2017.

СОН - ТРАВА

Слова і мелодія
Ніни КОРДОНСЬКОЇ

В темпі вальсу

Сон - це ку - па - єть - ся в во - дах стрім-ких, в не - бі вес -

ня - нім ле - тять жу - рав - лі. Ми стрі - лись на схи - лах Дні - стро - вих кру -

тих, на кві - ту - чій пра - от - чій зем - лі. А над Дніст - ром _____ роз -

квіт - да _____ сон - тра - ва, _____ і ста - ли зай - ви - ми сло -

ва, _____ Ска - за - ли кві - - - ти

все за нас, _____ що сер - ця від - чу - ва - ли в цей час _____

Черешнева дорога

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Біла хатина коло дороги
Сховалась за вишнями і за бузком.
Бачила щастя вона і тривоги,
Що бігли рядок за рядком.*

ПРИСПІВ:

*Черешнева дорога край села
Проводжала ніжним білим цвітом,
І мене мінлива доля повела
Мандрувати білим світом...*

*Колись тут колиска моя гойдалась,
Збиралась велика і дружна рідня.
Пісня душевна і щира співалась,
Хлібина всміхалась щодня.*

ПРИСПІВ.

*...Біла хатина коло дороги
Залишиться в серці моєму навек.
Хліб на столі і грона калини -
Родинний святий оберіг.*

ПРИСПІВ.

18.02.2017.

ЧЕРЕШНЕВА ДОРОГА

слова і мелодія
Ніни Коронської

помірно, ностальгійно

Бі - ла ха-ти - на ко - ло до-ро - ги схо - ва - лась за виш - ня - ми

і за буз-ком. Ба - чи-ла шс - тя во - на і три-во - ги, що

біг - ли ря-док за ряд - ком. Че реш - не - ва до - ро - га край се -

ла про вод - жа - ла ніж - ним бі - лим цві - том і ме -

не мін - ли - ва до - ля по - ве - ла ман-дру - ва - ти бі - лим сві - том...

бі - лим сві - том...

19.02.2017.

Волошкове танго

*Слова та мелодія
Ніни Кордонської*

*Теплом по вініця наповнилось літо,
На стежках польових в'яне спориш.
Вже скошено стиглеє жито,
І я по стерні іду босоніж...*

ПРИСПІВ:

*Синьоокі волошки,
Наче клптики неба,
Зоріють самотньо
В колючій стерні.
А я днями й ночами
Сумую без тебе,
І прошу у зірок,
Щоб ти приснився мені.*

*Я навпростець поспішаю до тебе,
Найкоротшим шляхом мене серце веде.
Та шепочуть волошки: Не треба...
Якщо справжнє – саме кохання знайде.*

ПРИСПІВ.

*Спинилась я серед зжатого поля,
Сонце жаром пекло у височині...
А серце страждало від болю,
Волошки лише посміхались мені.*

ПРИСПІВ.

03.07.2017

СИНЬООКІ ВОЛОШКИ

слова і мелодія
Ніни Кордонської

Танго

Те-плом по-він-ця на-пов-ни-лось лі-то на стеж-ках по-льо-вих —

5 — в'я-не спо-риш. Вже ско-ше-но стиг-ле-є жи-то, і

9 я по стер-ні і-ду бо-со-ніж... Синь-о-о-кі во-лош-ки, —

14 на-че клап-ти-ки не-ба, зо-рі-ють са-мот-ньо в ко-ло-чій стер-

19 ні. А я дя-ми й но-ча-ми су-му-ю без

23 те-бе і про-шу у зі-рок, щоб ти присни-вся ме-ні.

Терен

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Розцвітає терен білий, пишний,
На горі в Тернівці, над Дністром,
Я комусь колишня,
Комусь ти колишній,
Тут зустріли вперше ми свою любов.*

ПРИСПІВ:

*Ой, тернові ніжні, білі квіти,
Що ж ви з нами, що ж ви наробили?..
Нам одне без одного не жити,
Бо всім серцем щиро полюбили.*

*Вкрився терен цвітом білим, пишним,
Але не зірвеш, бо колючки,
Терен рясно, рясно
Родить, наче вишні,
Та лиш після морозів солодкі ягідки.*

ПРИСПІВ.

*Навесні чарує терен пишний,
Восени достиглі рвемо ягідки...
А ми вже ніколи
Не будем колишні -
Нас тернова доля з'єднала навіки.*

19.04.2018.

ТЕРЕН

слова і мелодія
Ніни Кордонської

помірно, ніжно

Роз - цві - та - є те - рен бі - лий, пиш - ний, на го - рі Тер - нів - ші, над Дніст -

ром, _____ Я ко - мусь ко - лиш - ня, ко - мусь ти ко - лиш - ній

тут зу - стрі - ли впер - - - ше ми сво - ю лю - бов.

Ой, тер - но - ві ніж - ні, бі - лі кві - ти, що жи - на - ми, що жи - на - ро -

би - ли?... Нам од - не без од - но - го не жи - ти,

бо всім сер - цем ши - ро по - лю - би - ли.

Конвалії

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Забриніли дзвіночки конвалій
Над Дністром у зелених гаях,
Аж мрійливо заслухались далі,
Й на ліщині притих сизий птах.*

ПРИСПІВ:

*Конвалії ніжні,
Конвалії чисті,
Немов наші перші палкі почуття.
Білі перлинки
В зеленому листі
Світять нам зоряно все життя.*

*У гаях цих колись ми стрічались
І конвалії ти дарував.
Ми серцями навіки обнялись,
Коли вперше «кохана» сказав...*

ПРИСПІВ.

*Все в житті – і розрада, й печалі,
Мов птахи, відлітають роки...
А у спогадах – квіти конвалій,
Що з'єднали серця на віки.*

ПРИСПІВ.

30.03.2018.

КОНВАЛІІ

спокійно, в темпі вальсу

слова і мелодія
Ніни Кордонської

Музична партитура пісні «Конвалії» (Konvalii). Тіп: вальс. Темп: спокійно. Ключ: Б-б мажор. Ритм: 3/4. Автор: Ніна Кордонська.

Лірика:

За-бри-ні-ди дзві-ноч-ки кон-ва-лій над Дніст-ром у зе-
 ле-них га-ях, аж мрій-ли-во за-слу-ха-лись да-лі, й на лі-
 ши-ні при-тих си-зій птах. Кон-ва-лі-ї ніж-
 ні, кон-ва-лі-ї чис-ті, не-мов на-ші пер-
 ші пал-кі по-чут-тя. Бі-лі пер-ли-
 ки в зе-ле-но-му лис-ті сві-тять нам
 зо-ря-но все жит-тя.

Альма-матер

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Роки студентські давно пролетіли,
І «Альма-Матер» збирає нас знов,
Щоб у цих стінах ми радо зустріли
Юність свою і першу любов.*

ПРИСПІВ:

*Тут ми навчались, тут ми дружили,
Тут у життя ми підняли вітрила,
А Вінниця – рідна, як лагідна мати,
Благословила добро дарувати.*

*У Вінниці – вічно юному місті,
Уперше вдягли ми свій білий халат,
Тут народились помисли чисті,
І клятвою нас освятив Гіпократ.*

ПРИСПІВ.

*Доріг дарувала нам доля багато,
Не завжди легким життєвий був шлях,
Але ми не зрадили білим халатам,
І клятві, що в наших жагучих серцях.*

ПРИСПІВ.

16.07.2017.

ALMA MATER

слова і мелодія
Ніни КОРДОНСЬКІ

В темпі вальсу

Музична партитура для пісні "ALMA MATER" у темпі вальсу. Партитура складається з шести рядків музики. Над нотою вказано акорди: Fm, Fm, Fm, Bbm, Bbm, Bbm, Bbm, Bbm, Eb7, Ab, Ebm, Ebm, Ebm, F7, Bbm, Bbm, C7, C, Db, Bbm, C7, C7, Fm, Bbm, C, Fm, Bbm, Bbm, Bbm, Fm, G7, G7, Bbm, C7, C, C7, C7, Fm.

Ро - ки сту - дент - ські дав - но про - ле - ті - ли, і "Аль ма -

Ма - тер" зби - ра - є нас знов, щоб у цих сті - нах ми ра - до зу -

стрі - ли ю - ність сво - ю і пер-шу лю - бов. _____

Тут ми нав - ча - лись, тут ми дру - жи - ли, тут у жит -

тя ми під - ня - ли ві - три - ла, а Він - ни-ця муд - ра, як ла - гід - на

ма - ти, _____ бла-го-сло - ви - ла до - бро да - ру - ва - ти.

Грибочки

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*У зеленому лісочку
Після дощиків рясних
Білі вирости грибочки
Серед кущиків густих.*

ПРИСПІВ:

*Біленькі грибочки
Не ховайтесь під листочки,
Годі в піжмурки грати,
Ми ідемо вас збирати!
Біленькі грибочки
Шикуйтеся в рядочки!
Лісові стежинки
Ведуть вас до корзинки!*

*Ми збираємо грибочки
Серед кущиків густих,
Ну а ті, що під листочком -
Ті – для білочок прудких.*

ПРИСПІВ.

*У зеленому лісочку
Після дощиків рясних
Назбирали ми грибочків
Серед кущиків густих.*

ПРИСПІВ.

10.07.2017.

ГРИБОЧКИ

слова і мелодія
Ніни Кордонської

весело, іскристо

У - зе - ле - но му лі - соч - ку — піс - ля до - ши - ків ряс - них бі - лі

ви - росли гри - боч - ки — се - ред ку - ши - ків гу - стих. Бі - лень - кі гри - боч - ки,

не хо - вай - тесь під ліс - точ - ки! Го - ді в піж - мур - ки гра - ти, ми і -

де - мо вас зби - ра - ти! Бі - лень - кі гри - боч - ки, ши - куй - те - ся в ря - доч - ки!

Лі - со - ві сте - жин - ки ве - дуть вас до кор - зин

Кульбабки

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Розцвіли кульбабки в зеленому лузі,
Засвітилися, наче сонечка малі.
Ти і я – ми з тобою вірні друзі
І радіємо привітній весні!*

ПРИСПІВ:

*Жовті кульбабки, блакитнеє небо,
Золотий віночок у мене і в тебе.
Сонячні зайчики по траві стрибають,
Квіточку кожну з весною вітають.
Бджілки з кульбабок збирають пилок,
Буде на зиму солодкий медок.
Весело жити у рідному краї,
Пісенька наша дзвінко лунає!*

*Відцвіли кульбабки в зеленому лузі,
Стали кульками пухнастими вони.
З вітерцем нерозлучні, вірні друзі -
Парашутики летять до весни!*

ПРИСПІВ.

04.07.2017.

КУЛЬБАБКИ

слова і мелодія
Ніни Кордонської

Бадьоро, з настроєм

Роз - цві - ли куль - баб - ки в зе - ле - но - му лу - зі, за - сві -

6 ти - лись, на - че со - неч - ка ма - лі. Ти і я - ми з то - бо - ю вір - ні

12 дру - зі і ра - ді - є - мо при - віт - ний вес - ні!

18 Жов - ті куль - баб - ки, бла - кит - не - є не - бо, зо - ло - тий ві -

23 но - чок у ме - не і в те - бє. Со - няч - ні зай - чи - ки

28 по тра - ві стрі - ба - ють, кві - точ - ку кож - ну вес з но -

32 ю ві - та - ють, Бджіл - ки куль з ба - бок зби - ра -

36 ють пи - лок, бу - - - де на зи - му со - лод - кий ме - док.

41 Ве - - - се - ло жи - ти у рід - но - му кра - ї, пі -

46 сснь - ка на - ша дзвін - ко лу - на - є! _____

Моя Нова Ушиця

*Слова і мелодія -
Ніна Кордонська*

*Затишне місто над Калюсом сивим
У скверах зелених, квітучих садах.
Білі метелиці, літнії зливи...
Роки пролетіли швидко, як птах.*

ПРИСПІВ:

*Сонце у вікнах
Отчого дому,
Усмішка матері, батькове слово,
Школа і друзі,
Сонячні мрії,
Моя Нова Ушиця – місто добра і надії!*

*До тебе з далеких доріг поспішаю,
І знову ступаю на отчий поріг,
Тут я молодію і квітну душею,
Ти сяєш, неначе, світло зорі.*

ПРИСПІВ.

*Із Наддністрянського рідного краю
Грієш ти нас материнським крилом,
До отчого дому, під небо безкрає
Спогадом теплим вертаємось знов...*

ПРИСПІВ.

22.04.2017.

НОВА УШИЦЯ - МІСТО ДОБРА І НАДІЇ

Слова і мелодія
Ніни КОРДОНСЬКОЇ

За - тиш - не міс - то над Ка - лю - сом си - вим _____ у

4 скве - рах зе - ле - них, кві - ту - чих са - дах. _____ Бі - лі ме - те - ли - ці,

8 літ - ні - ї зли - ви... Ро - ки про - ле - ті - ли швид - ко, як птах. _____

11 Сон - це у вік - нах _____ от - чо - го до - му, _____

13 ус - міш - ка ма - те - рі, бать - ко - всь сло - во. _____

19 Шко - ла і дру - зі, _____ со - няч - ні мрі - ї _____ мо -

23 я Но - ва У - ши - ця міс - то доб - ра і на - ді - ї! _____

Сунички

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*На сонячній галявині у лісі
Квіточки біленькі розцвіли,
Такі маленькі й зовсім непримітні,
А поряд –
Стрункі конвалії росли.*

*Ніхто, ніхто на квіточки й не гляне,
До конвалій всі лише спішать.
Лиш теплий дощик квіточки догляне
І в гості
Малі зайчата прибіжать.*

*ПРИСПІВ:
Дзвонить літо дзвіночками,
Відцвіли біленькі квіточки,
А між зеленими листочками...
Що це?
Вже червоніють ягідки –
Сунички!*

*Хто їх побачить – радо усміхнеться,
Сунички і солодкі й запашині!
І кожен за суничкою нагнеться –
Дорослим
І малим вони смачні!*

*Сунички і привітні, і щасливі
Пригощають ягідками всіх,
І навіть сірі зайчики кмітливі
Зранку вже
Поласувать біжать до них.*

ПРИСПІВ.

22.07.2017.

СУНИЧКИ

слова і мелодія
Ніни Кордонської

весело, живо

На со-няч-ній га-ля-ви-ні у ді-сі Кві-точ-ки бі-
лень-кі роз-цві-ли, Та-кі ма-лень-кі й зо-всім не-при-міт-ні, А по-ряд
Струн-кі кон-ва-лі-ї рос-ли. Ні-хто, ніх-то на кві-точ-кій не
гля-не, До кон-ва-лій всі ли-ше спі-шать, а теп-лий до-щик
кві-точ-ки до-гля-не І в го-сті ма-лі зай-ча-та при-бі-жать.
Дзво-нить лі-то дзві-ноч-ка-ми, Від-цві-ли бі-лень-кі кві-точ-
ки А між зс-ле-ни-ми лис-точ-ка-ми... Що це? Вже чер-во-ніють
я-гід-ки. Сунички!!!

Хмельницький осінній

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Задивилися зорі
На листя кленів,
А на схилах Бугу
Верби ще зелені.
Горобина вже
У червонім намисті...
Ступає тихо осінь
У моєму місті.*

*ПРИСПІВ:
Наш Хмельницький
В осінньому золоті тоне,
І умивається
Срібним осіннім дощем.
А в серцях хмельничан
Добра і любові грона
Сяють ясним
Калиновим вогнем.*

*А над містом синіє
Небо прозоре,
Опадає листя
З берізок білокорих,
Сонця і дощу
Вітер струни торкає,
Мелодія осіння
Місто обіймає.*

ПРИСПІВ.

Журавлів сумно пісня

Над містом лине
 А у водах Бугу
 Небо синє, синє...
 Струни серця знов,
 Вітер тихо торкає...
 Надії павутинки
 В небеса злітають.

13.11.17

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОСІННІЙ

слова і мелодія
 Ніни Кордонської

Помірно, замріяно

Музична партитура для голосу та фортепіано. Тіп часу: 3/4. Темп: Помірно, замріяно. Мелодія та слова: Ніни Кордонської.

За - ди - ви - ли - ся зо - рі _____ На лис - тя кле - нів, _____

9
 — А на схи - лах Бу - гу _____ Вер - би _____ ше зе - ле - ні. _____

17
 _____ Го - ро - би - на вже _____ У чер - во - нім на - мис - ті... _____

26
 _____ Сту - па - є ти - хо о - сінь _____ У мо - є - му міс - ті. _____

35
 _____ Наш Хмель - ниць - кий _____ в о - сін - ньо му зо - ло - ті _____

42
 то - не _____ І у - ми - ва - єть - ся _____ Срібним о - сін-нім до - щем. _____

51
 _____ Ав сер - щих хмельни - чан _____ Доб - ра і лю - бо - ві гро - на _____

60
 _____ Сяють яс - ним _____ Ка - ли - но - вим вог - нем. _____

Шавлія

*Слова і мелодія
Ніни Кордонської*

*Сині квіти терпкої шавлії
На схилах крутих над Дністром
Доторкнулись до струн ностальгії
І з роками розтанули сном.*

ПРИСПІВ:

*Гірко-пряний аромат шавлії...
Огорнув туман Дністрові схили,
А у води, як колись, зоріють,
Ті ж сузір'я, що для нас світили...*

*Народились тут всі наші мрії,
Та, мов хвилі, з водою спливли.
Лише цвіт мовчазної шавлії
Знає, як ми щасливі були.*

ПРИСПІВ:

*Посадила в саду я шавлію,
Білим цвітом розквітла вона.
Наче знак потаємної мрії,
Ніби наша та перша весна.*

ПРИСПІВ.

10.07.17 р.

ШАВЛЯ

слова і мелодія
Ніни Кордонської

помірно, з ностальгією Gm Cm D7

Си-ні кві-ти терп-ко - ї шав - лі - ї на схи-лах кру-тих над Дніст-

ром до-торк - ну - лись до струн нос - таль - гі - ї і з ро -

ка - ми роз - та - ну - ли сном. Гір - ко-пря - ний а - ро-мат шав-

лі - ї... О - гор-нув ту - ман Дністро - ві схи - ли,

а у во - ди, як ко - лись, зо - рі - ють,

ті ж су - зір' - я, що для нас сві - ти - ли...

ПРО АВТОРА

Від батька-матері...

*Батько Храпак Данило Васильович
та мати Кучер-Храпак
Марія Федорівна (1938 р.)*

*Хата Храпака Данила Васильовича,
моя батьківська хата.*

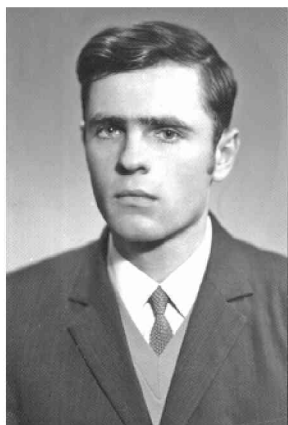
*Фото датоване 6 березня 1936 року, м.Москва.
Бригада Кіровського будівельного тресту на будівництві школи по
вул. Народній, № 5. Бригадир – Храпак Данило Васильович (у першому ряду
справа). Батькова бригада будувала міст через Москву-ріку в м.Воскресенську.
Третій зліва- брат батька Храпак Омелян Васильович, загинув у вересні
1943-го року в бою за визволення м.Валки Харківської області.*

На фото, датованому 1 липня 1935 року, – працівники, що будували школу по Хорошовському шосе Краснопресненського району м. Москви. Батьків брат Омелян Васильович (у верхньому ряду другий справа) передав це фото батькам у с. Хребтіїв.

Перший рік служби Храпака Петра Даниловича в армії, 1967 р., м. Воскресенськ Московської обл. Побував на мосту, якого будував батько, сфотографуватися на фоні моста не вдалося, міст охороняється. Надіслав додому свою фотографію.

Служба завершена, повернення додому (Нова Ушиця, 1969 р.).

*Петро Данилович Храпак (ліворуч) з братом Іваном Даниловичем
(Нова Ушиця, 1977 р.).*

*На травневій демонстрації з колективом Новоушицького РЕМ.
П. Д. Храпак – ліворуч. 1976 рік.*

Працівники Новоушицького РЕМ на заготівлі сіна. П. Д. Храпак на першому плані. 1977 р. (У той час підприємства та організації залучалися до заготівлі різнотрав'я для виготовлення сухих гранульованих кормів на комбикормовому заводі с. Куча).

Під час дипломного проектування в Київському політехнічному інституті на фоні корпусу № 22 (1977 рік).

*У вільну хвилину
у м. Києві. 1976 рік.*

*Петро Данилович Храпак (зліва) з дружиною Ніною
Іванівною, її братом Анатолієм та батьками Іваном
Семеновичем і Ганною Дмитрівною Кордонськими.*

*Будується м. Новодністровськ. 1976 рік. Петро Данилович (другий справа),
на той час навчався в Київському політехнічному інституті і мав намір пра-
цювати на Дністровській ГЕС. Праворуч – Петро Арсенійович Волощук, лауре-
ат Державної премії, начальник полігону будівельних конструкцій Управління
будівництва Дністровської ГЕС. Ліворуч – сестра Ганна Данилівна та дружина
Ніна Іванівна, племінники Коля і Славик.*

*Біля знаменитого «Корала» з сім'єю.
Адлер, 1982 рік.*

*Під час навчання у Вищій партійній
школі. Ліворуч – староста групи
Володимир Дорошенко. Київ, 1983 рік.*

*Лейтенант Храпак П. Д. (крайній
справа) перед виїздом на стажування
у військову частину м. Новомосковська
Дніпропетровської області.
1983 рік.*

*Старший лейтенант Храпак П. Д.
(у центрі) в засніжених лісах Білорусії
під час навчання на курсах вищих
командирів, м. Мінськ, 1985 рік.*

Підросли сини...
Олександр (справа) та Олег.

*З сином Олександром на
скелястому щовбі біля Кучерового ліска
на фоні водосховища Дністровської ГЕС,
с. Хребтійв, 2001 рік.*

Визначна подія у житті сина Олександра. 1999 рік.

Син Олег зібрав родину. 2003 рік.

Петро Данилович з внучками Настусею, Тетянкою і Катрусею.

Роки летять... Петро Данилович з онуками Катрусею, Настусею, Сергійком та Тетянкою.

Виробнича діяльність, інноваційні розробки

Важливо переконати

П. Д. Храпак на засіданні «Круглого столу з впровадження ТР» з керівниками підрозділів Хмельницької АЕС. Праворуч – начальник навчально-тренувального центру станції Ісупов В. І. Ключове питання – розкриття психологічних факторів, що спонукають працівників до порушень.

Технічна рада інспекції. Поставлено завдання щодо доведення особливостей ТР до підприємства ЖКГ, водопровідно-каналізаційних господарств та комунальної енергетики.

На підведенні підсумків комплексного обстеження ХПнВЕМ ВАТ «ЕК «Хмельницькобленерго». Праворуч – директор ХПн ВЕМ Калінін В.В, ліворуч – головні державні інспектори Березюк П. І. та Суворов І. Д. Розглянуто причини відмов керівників виробничих підрозділів отримувати під розпис приписи інженера з охорони праці.

У колективі ХПн ВЕМ після завершення комплексного обстеження та аналізу його результатів на нараді керівників та спеціалістів підприємства.

На фото зліва направо: перший заступник голови облдержадміністрації А. Нестерук, ген. директор ХАЕС М. Панащенко та П. Храпак під час обстеження державною комісією обладнання енергоблоку № 2 (2004 р.). У м. Нетішині персоналом ХАЕС експлуатується більше 2 тис. колодязів, камер, інших підземних споруд. Доведено особливості впровадження ТР.

Інформація на Раді територіального управління за участю заступника голови Комітету В. А. Плетньова (в президії – другий справа)

Результатами впровадження ТР цікавиться заступник голови Комітету Держнаглядохоронтраці України В. А. Плетньов (на фото в центрі). Ліворуч – начальник територіального управління В. І. Юзвішен, праворуч – директор відділення виконавчої дирекції фонду ЄСНВ у Хмельницькій області О. А. Шевчук. Досягнуто згоди щодо придбання сучасних багатокомпонентних приладів контролю газоповітряної суміші в замкнених просторах виробництва НВП «Оріон» м. Харків.

Під час перевірки готовності блоку
№ 2 ХАЕС до фізичного пуску.

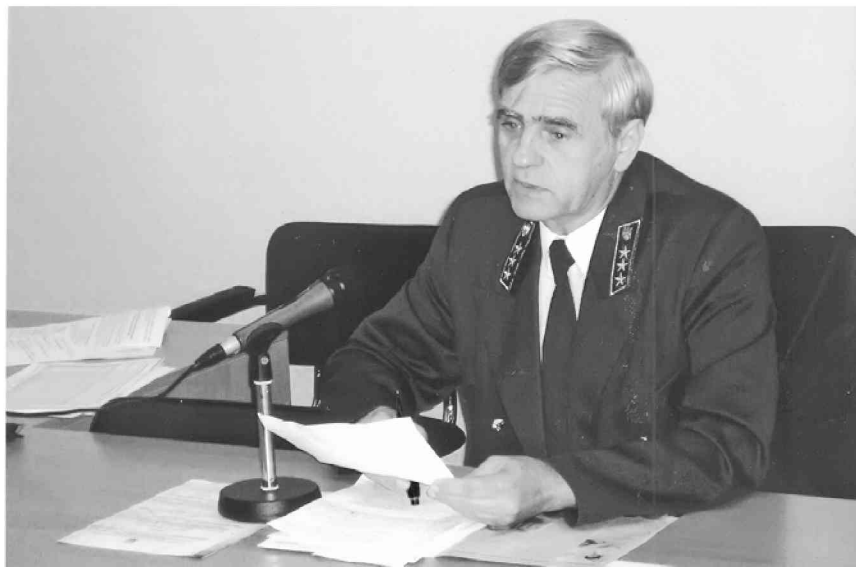

Доповнення до рішення уточнюються з головою ради
А. Нестеруком
(на фото ліворуч)

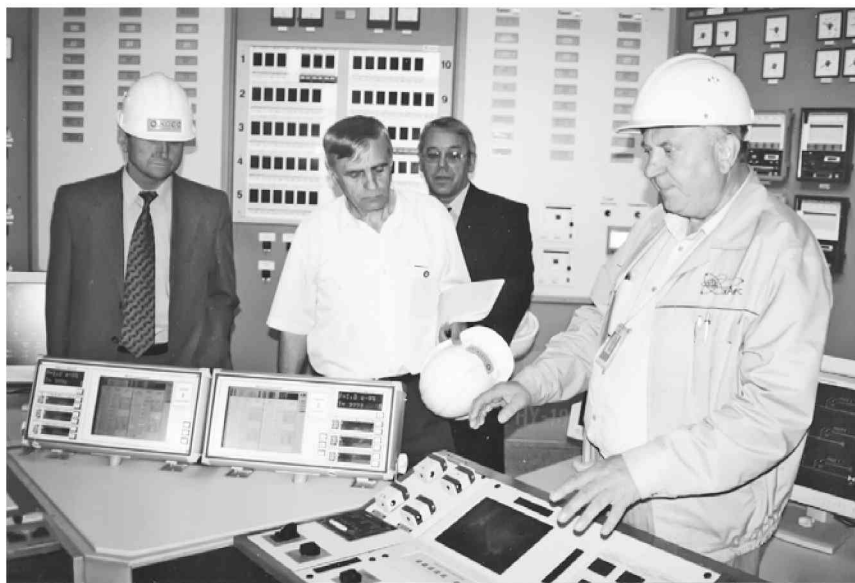
П. Д. Храпак (у центрі) доповідає на селекторному засіданні ради з питань безпечної життєдіяльності населення при Хмельницькій облдержадміністрації про хід впровадження нової розробки – Технічного регламенту з безпечного виконання робіт у колодязях, камерах, колекторах, інших підземних спорудах та замкнених просторах у Кам'янець-Подільськтеплокомуненерго та низці підприємств інших галузей.

Радою схвалено ТР і запропоновано впровадження новації на всіх підприємствах, де виконується даний вид робіт (27.09.05 р.)

Підтримка є, результат буде! Використано селектор і поінформовано про публікації статей та ТР в журналі «Охорона праці».

П.Д. Храпак (у центрі) серед членів державної комісії з прийняття в експлуатацію блоку № 2.

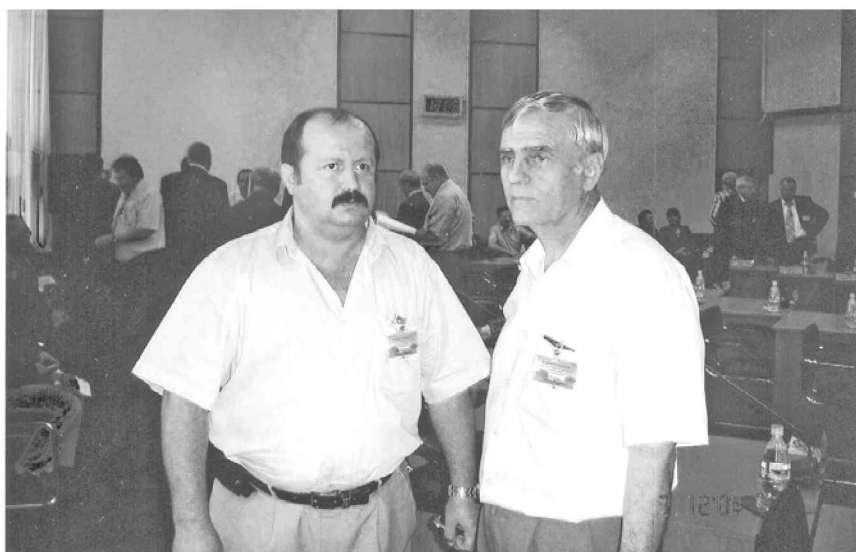
*Під час перерви в роботі комісії. Праворуч – начальник служби охорони праці
ХАЕС Ю. І. Головачов, ліворуч – директор підприємства
«Прилад-Система» М. А. Бродницький.*

П. Д. Храпак з групою керівників підрядних монтажних організацій.

Під час засідання комісії.

П. Д. Храпак з начальником Славутського монтажного управління тр. ТЕМ В. П. Сорокати́м – підрядником з монтажу основного тепломеханічного обладнання ХАЕС. У цьому управлінні першими серед підприємств міста Нетішина впровадили Технічний регламент з безпечного виконання робіт у колодязях, камерах, інших підземних спорудах та замкнених просторах.

З членами державної комісії.

У машзалі блоку № 2.

Начальник турбінного цеху Є.Григоров (на фото праворуч) доповідає членам комісії про готовність обладнання до енергетичного пуску.

Огляд ВРП 750–330 кВ з галереї. Зліва направо: заступник голови облдержадміністрації А. Нестерук, президент генеруючої компанії «Енергоатом» Ю. Недашківський, П. Храпак, директор підприємства «Прилад-Система» М. Бродницький. У центрі галереї ген. директор ХАЕС М. Панащенко.

На БЩУ блоку № 2.

Будівельників та експлуатаційників вітає голова облдержадміністрації І. В. Гладуняк (раніше працював на ХАЕС, обирався головою міста Нетішина).

Комісія оглянула будівельний майданчик блоку № 3.

Гості з Нетішина на нараді в територіальному управлінні зачитали наказ про нагородження П. Храпака знаком «Почесний працівник ХАЕС» за розробку Технічного регламенту з безпечного виконання робіт та методичну допомогу з його впровадження на ХАЕС (2007 р.).

Від адміністрації ХАЕС гол. інспектор станції С. Цукрук та начальник служби охорони праці Ю. Головачов вручили нагороду. У вітальному слові С. Цукрук відмітив, що ТР гарантує безпеку. У комунальному господарстві придбали два багатокомпонентних газосигналізатори, провели навчання 22 працівників.

Технічна рада інспекції в Городецькому РЕМ. Розглядаються підсумки комплексного обстеження стану охорони праці. У центрі – П. Д. Храпак, ліворуч – головні державні інспектори Березюк П. І. та Суворов І. Д., праворуч – начальник РЕМ Лісковський В. І. та начальник служби охорони праці БАТ «ЕК

«Хмельницькобленерго» Журавель А. В. Акцентована увага на виявлених порушеннях оперативної дисципліни, коли працівники з метою створення уявного благополуччя подають диспетчеру РЕМ неправдиву інформацію про виконані перемикання та приховують факти незадовільного технічного стану комутаційних апаратів.

З колективом Городоцького РЕМ після засідання технічної ради інспекції.

П. Храпак (на фото в центрі) з керівниками Співки промисловців і підприємців Хмельницької області (ХСПП) та Об'єднання організацій роботодавців області (ООРХО). Після доповіді П. Храпака на спільному засіданні цих організацій правлінням ХСПП та ООРХО схвалена його нова розробка – «Алгоритм допуску до безпечного виконання робіт». Вів засідання голова правління ХСПП І. Дунець (на фото зліва).

Після науково-практичної конференції з питань технічної підтримки державного нагляду, організованої начальником Подільського ЕТЦ О. Килимником. Її учасники оглянули виробничу базу експертно-технічного центру, оцінили його можливості та перспективи розвитку (2007 р.).

Виступ П. Храпака на семінарі керівників служб охорони праці машинобудівної галузі (на базі ВО «Новатор»). У президії: заступник начальника управління Гольник А. М. (у центрі), ліворуч – головний державний інспектор Франко В. М., праворуч – головний інженер ВО «Новатор» Міхеєв В. К. (2006 р.).

У залі Федерації профспілок на засіданні з нагоди Всесвітнього Дня охорони праці (28.04.07 р.).

*Під час вручення
Почесної грамо-
ти Комітету
Держгірпромнагляду
(28.04.2007 р.).*

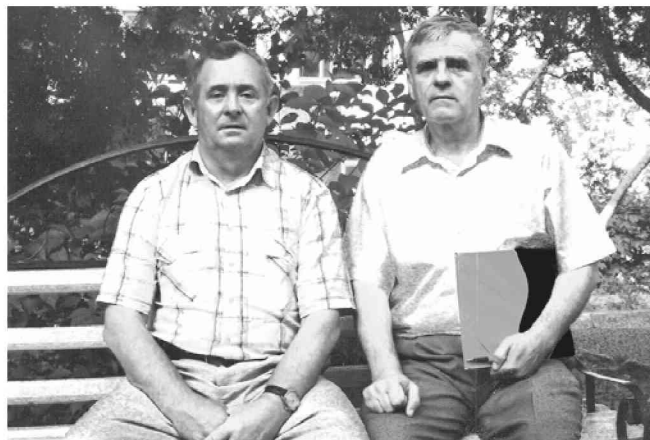

*Лекція в групі го-
ловних інжене-
рів РЕМ ВАТ «ЕК
«Хмельницькобленерго»
(липень 2007 р.).*

*П. Д. Храпак (у центрі)
та заступник генераль-
ного директора ВАТ «ЕК
«Хмельницькобленерго»
О. І. Вашеняк (ліворуч)
після заняття на на-
вчально-тренувальному
полігоні з групою голов-
них інженерів РЕМ.*

*П. Д. Храпак з
головним інженером
Дунаєвського
РЕМ
О. А. Надворним.*

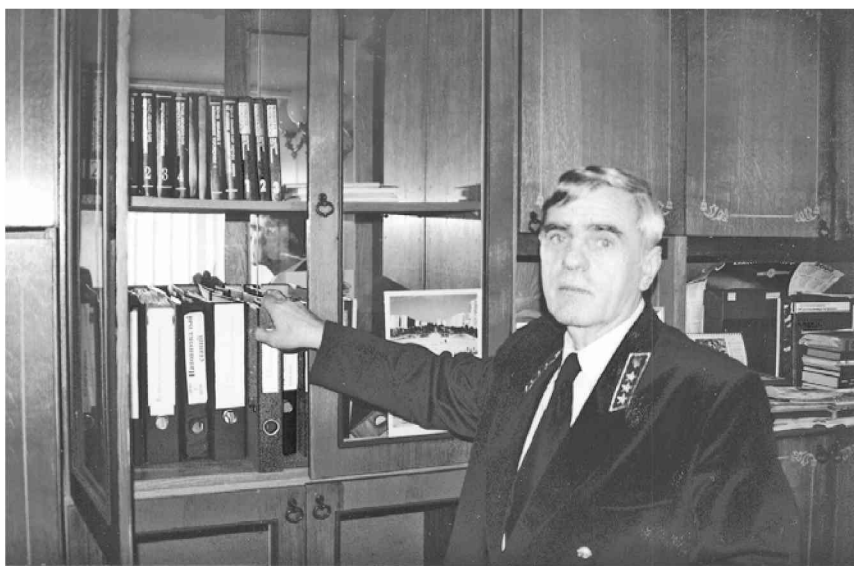
*На семінарсько-
му занятті
з персоналом
ХАЕС.*

*На засіданні технічної
ради інспекції обгово-
рюється звіт дирек-
тора ВАТ «Кам'янець-
Подільськавтоагрегат»
(на фото у центрі)
за результатами комплекс-
ного обстеження та щодо
впровадження Технічного
регламенту з безпечного
виконання механо-штам-
пувальних робіт. (За ос-
танні 14 років на даному
підприємстві допущено 2 нещасних випадки і всі вони сталися під час штампу-
вальних робіт. Травмовані наладжувальник та штампувальник).*

Вітання голови ВАТ «ЕК «Хмельницькобленерго» Шпака О. Л. (праворуч), заступника генерального директора з питань охорони праці Івахи В. В. та начальника служби охорони праці Журавля А. В. (ліворуч) надихають...

У службовому кабінеті, на Кам'янецькій, 74, визрівають ідеї, нові розробки..., а думками в трудових колективах, з персоналом, з їх проблемами.

Переконувати доводилося на всіх етапах розробки та впровадження Технічного регламенту. Необхідна була віра в ідею, в силу новації. Були задіяні всі можливі форми роботи з персоналом, керівниками підприємств...

ВІД АВТОРА

Зізнаюся читачам: ще в дитинстві я мріяв написати про рідне село, чарівний Подільський край щось надзвичайне... Але то було дитинство, далекосяжні світлі мрії та обмежені можливості. Ні, я писав замітки до районної газети, радів першій публікації про шкільну майстерню, мудрість, принциповість вчителя, тодішнього директора школи Кржижевського Йосипа Антоновича. Я писав замітки в тодішню дитячу газету «Зірка», і хоч газета дитяча, але, на жаль, дитячих заміток там не друкували.

Пізніше в селі точилися розмови, що нібито колишній мешканець села історик Білик Андрій Дмитрович пише історію села Хребтієва. Він працював з архівними документами, збирав місцевий матеріал. Згодом з'ясувалося, що в той час готувалася до випуску «Історія міст і сіл Української РСР». Всі чекали цього видання. І ось 1971 рік, вийшла «Історія міст і сіл Української РСР» у 26 томах. У підготовці нарису про Новоушиччину активну участь взяв Андрій Дмитрович, однак про Хребтіїв у цьому виданні не було жодної історичної довідки. *Тут потрібно врахувати, що то був 1971 рік, а писати напівправду про рідне село Андрій Дмитрович не міг.* Лише в кінці 1993 року (новий історичний період) Андрій Дмитрович у районній газеті «Наддністрянська правда» публікує нарис про Є. О. Патона з нагоди найменування однієї з вулиць Нової Ушиці іменем Патона.

Пізніше, у зв'язку з роздержавленням та приватизацією, радгосп «Хребтіївський» був перейменований у селянську спілку ім. Є. О. Патона. У Хребтієві пам'ятають і шанують славу родину Патонів, їй присвячений один із розділів книги. Читач знайде матеріал, про який Андрій Дмитрович у свій час не міг знати, оскільки до наукового обігу введено нові архівні документи дещо пізніше.

У книзі «Технічний регламент: безпека без ілюзій», яка вийшла в світ у 2008 році, мені вдалося поєднати інформацію про глибокі фундаментальні дослідження з питань психології працівників, промислової безпеки та охорони праці, з коротенькими розповідями про історичний Хребтіїв, працьовитих людей, чарівний Наддністрянський край. Однак історія села надзвичайно глибока та багатогранна, тому хотілось заглянути в глибину тисячоліть, використати розповіді старожилів, особисті напрацювання та архівний матеріал...

І ось нове видання, де знайшли відображення розповіді про талановитих людей, працьовиті хребтіївські родини. Дослідження з цієї тематики вимагають особливої скрупульозності, це надзвичайно кропітка робота, оскільки про долі окремих родин XVIII та початку XIX ст. є лише згадки.

Для уточнення прізвищ, імен і, особливо, по батькові членів хребтіївських родин широко використовувалося опитування їх, сьогодні вже далеких, родичів, напівструктуровані інтерв'ю з основними інформантами, які згодом пригадували і повідомляли потрібні дані.

У 2013 році колишня завклубом Людмила Олександрівна Таланчук у Хребтієві передала для книги фотографію хребтіївського духового оркестру, датовану 1957 роком, пізніше я розмовляв з нею по телефону, оскільки вона переїхала до доньки в м. Івано-Франківськ, а 27 грудня 2017 року я вітав її з 90-річним ювілеєм. Час пливе...

У XI розділі книги знайшли відображення пісні Ніни Кордонської про Хребтіїв, чарівний Наддністрянський край. Окремі з них заспівані під час святкування Дня Незалежності України в м. Хмельницькому (*пісня «Волошкове танго» у виконанні Наталії Каськової, 2017 р.*) та на сцені обласного драматичного театру ім. Старицького під час концерту, присвяченого 80-річчю утворення Хмельницької області (*пісня «Шавлія» у виконанні дуету «Козачка» Хмельницької обласної філармонії у складі Марини Клишинатої та Олени Мишляковської, 2018 р.*). На цей концерт були запрошені делегації з усіх районів області. Вони високо оцінили виконання пісень дуетом «Козачка» та іншими виконавця-

ми, а композитора Івана Тимофійовича Пустового, який, до речі, аранжував пісні Н. Кордонської, Хмельницькою облдержадміністрацією визнано переможцем конкурсу «Людина року – 2017» у номінації «Кращий композитор». 2018-й став особливо яскравим щодо популяризації наддністрянських пісень. Співачка Валентина Українка звернулася за дозволом для професійного виконання пісень. Пісні «Терен» та «Сон-трава над Дністром» дуєтом «Оксамит» заспівані в гарнізонному будинку офіцерів. П'ятирічна Вікторія Ільницька виконала пісню «Кульбабки» на концерті в День захисту дітей. Пісні «Волошкове танго», «Білий халат», «Мальва-рожа», «Сон-трава над Дністром» увійшли до альманаху «Медобори» [33]. Цікаво пройшов творчий вечір Ніни Іванівни в Хмельницькому міському будинку культури.

Автор веде пошук записів лірницьких, весільних та інших народних пісень, які співали в свій час жителі сіл Хребтіївського ключа. Як відомо, Ю. Й. Сіцінський записував такі пісні на території сучасних Хмельницької та Вінницької областей [53]. Це надзвичайно цікаво, але не можна вважати, що ці ж пісні співалися в поселеннях сучасного Новоушицького району Хмельницької області, оскільки в ті часи, внаслідок незначної міграції населення, пісні відрізнялися мелодією та словами навіть у сусідніх селах.

У монографії автор стверджує, що історія виникнення села Хребтієва проходила три умовних етапи: **Хребтіївський яр** → **Погоріла** → **сучасний Хребтіїв**. Такий висновок ґрунтується на дослідженнях виникнення поселень в затишних місцях, особливо на південних схилах біля річок, струмків, водоймищ, на переказах, що дійшли до нашого часу, археологічних дослідженнях, історичних фактах спалення села татарами та знищення оборонців Хребтієва, фактичному переселенні сімей з Хребтіївського яру на рівнину в історичний, а пізніше, особливо в 30-х – 40-х роках ХХ ст., в сучасний Хребтіїв. Однак автор не наполягає на повній завершеності дослідження історії виникнення села. Дослідження можуть бути продовжені іншими краєзнавцями.

Сьогодні окремі дописувачі, які побували в Хребтієві чи пропливали по Дністру, намагаються подати інформацію про Хребтіїв у формі сенсації, з політичної точки зору, допускають неточності

в розповідях про знаних людей – вихідців із Хребтієва, наводять «факти», яких не було... Їх потрібно розуміти, надзвичайно обережно підправляти, аж ніяк не критикувати. Це об'єктивний процес відтворення історії села після тривалого її замовчування.

Мої заперечення окремих висновків дослідників ґрунтуються на поглибленому вивченні проблеми, опираються на архівні матеріали, хоч, безумовно, можуть викликати суперечку. Я буду радий взяти участь у дискусіях заради істини. Відгуки, міркування, пропозиції будуть використані в наступних виданнях.

*Сторінки історії не обійдеш,
Не підеш навпростець;
Історія одна-єдина,
Народ її творець!..*

Петро ХРАПАК

Коротким рядком

Надзвичайно цікавий стиль викладу матеріалу, коментар від першої особи.

Сергій Єсюнін, м.Хмельницький

Автору вдалося глибоко дослідити становлення та розвиток освіти в Ушицькому повіті та Хребтієві.

Галина Туряк, с.Хребтіїв

Вражає органічне поєднання архівного матеріалу з переказами та свідченнями мешканців села.

Анатолій Кордонський, Нова Ушиця

Список використаних джерел

1. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). – Ф.241. – Оп. 1-Спр.1216. Про розгляд інвентаря і виписки із інвентаря маєтку с. Хребтіїв Ушицького повіту поміщика Костянтина Сабанського (1845–1850 рр.).- 18 арк.

ДАХМО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр. 51. Про відкриття в Подільській губернії сільських приходських училищ (9.05.1844 р. – 27.05.1850 р.), 17 арк.

3.ДАХМО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр.283. Відомості про стан навчальних закладів Подільської губернії з вказівкою кількості вчителів та учнів (2 січня – 31 грудня 1863 р.), 615 арк.

4.ДАХМО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр. 419. Звіт і відомості про стан навчальних закладів Подільської губернії (2 січня – 30 грудня 1866 р.), 246 арк.

5.ДАХМО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр 414. Про перевід парафіяльного училища із м. Стара Ушиця до м. Нова Ушиця (13 серпня – 12 листопада 1866 р.), 5 арк.

6.ДАХМО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр. 492. Про звернення жителів м.Нова Ушиця щодо дозволу приватному вчителю Ковалевському відкрити в м. Нова Ушиця школу для навчання хлопчиків (2 вересня – 26 жовтня 1868 р.), 6 арк.

7. ДАХМО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр. 549. Про службу наглядача і вчителя Новоушицького двокласного міського народного училища Кршемінського Івана Івановича (15.09.1869 р.- 30.12.1875 р.), 7 арк.

8. ДАХМО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр. 591. Про звернення вчителя Новоушицького двокласного училища Арцибашева Михайла щодо екзамнування його на звання вчителя математики повітового училища (11 березня – 26 липня 1871 р.), 17 арк.

9. ДАХмО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр. 467. Про перевід до Дирекції сільських училищ сільських парафіяльних училищ (10 травня – 27 грудня 1867 р.), 1031 арк.

10. ДАХмО. – Ф.67. – Оп. 1 – Спр. 622. Звіт про стан навчальних закладів підвідомчих дирекції училищ (1903 р.), 35 арк.

11. ДАХмО. – Ф.18. – Оп. 2 – Спр. 76. Метрична книга церкви с.Песець (1901–1908 рр.), –244 арк.; Метрическая книга, часть вторая, о бракосочетавшихся за 1906 г., арк. 177–178.

12. ДАХмО. – Ф.227. – Оп. 1 – Спр. 6676. Формулярные списки губернатора за 1909 г., 524 арк.; Формулярный список о службе Ушицкого Уездного Предводителя Дворянства, отставного полковника Михаила Оскаровича Патона (арк. 521–524).

13. ДАХмО. – Ф.494. – Оп. 1 – Спр. 1. Отчет Ушицкого Уездного Комитета Попечительства о народной трезвости за 1913 год, 3 арк.

14. ДАХмО. – Ф.304. – Оп. 1 – Спр. 8. О пособиях по мобилизации. Ушицкая уездная земская управа. Дополнительный список лиц, призванных на военную службу при мобилизации, 3 арк.

15. ДАХмО. – Ф.Р.- 4982. – Оп. 1 – Спр. 6. Погосподарська книга № 1 Хребтіївської сільської Ради (1944–1946 рр.), 136 арк.

16. ДАХмО. – Ф.Р.- 4982. – Оп. 1 – Спр. 2.

Протокол № 1 сесії Хребтіївської сільської ради 9 квітня 1944 р.

Доповідь райуповноваженого Дерев'янка І. П. «Про відновлення радянської влади на селі», 3 арк.

17. ДАХмО. – Ф.Р.- 4724. – Оп. 1 – Спр. 3. Протокол № 1 загальних зборів колгоспників колгоспу «Червоний сад» с. Хребтіїв 10 квітня 1944 р., 3 арк.

18. ДАХмО. – Ф.Р.- 4724. – Оп. 1 – Спр. 3. Книга протоколів загальних зборів к-пу ім. Молотова за 1944 рік, 42 арк.

19. ДАХМО. – Ф. Р.-4724. – Оп. 1 – Спр. 12. Протокол № 1 загальних зборів Хребтіївського к-пу ім. Молотова від 1.02.45 р., 3 арк.

20. ДАХМО. – Ф. Р.- 4824. – Оп. 1– Спр. 27. Протоколи загальних зборів Хребтіївського к-пу ім. Молотова за 1947 рік, 37 арк.

21. ДАХМО. – Ф. Р.- 4982. – Оп. 1 – Спр. 25. Протокол № 2 сьомої сесії Хребтіївської сільської ради 28 травня 1949 р., 4 арк.

22. ДАХМО. – Ф. Р.-4982. – Оп. 1 – Спр. 52. Протокол № 22 двадцятої сесії Хребтіївської сільської ради четвертого скликання 18 вересня 1953 р.,

2 арк.

23. ДАХМО. – Ф. Р.- 4982. – Оп. 1– Спр. 52. Протокол № 8 шостої сесії Хребтіївської сільської ради четвертого скликання 28 квітня 1953 року,

2 арк.

24. ДАХМО. – Ф. Р.- 4824. – Оп. 1– Спр. 115. Річний звіт за 1958 рік колгоспу «Більшовик» с. Хребтіїв Пилипо-Хребтіївської сільської ради, 3 арк.

25. ДАХМО. – Ф. Р.- 4249. Оп. 2-Спр.92. Заклучний агрозвіт облшовкотресту по заготівлі коконів за 1960 рік, 42 арк.

26. Подольские Епархиальные ведомости, 1863 р. № 7.

27. Памятная книжка Киевского учебного округа, часть II, Подольская губерния. – Киев: тип. С. В. Кульженко. 1889.- С. 27–28.

28. Акты Барского Староства, Р.І Местное управление и шляхетское землевладение в польской Украине XIV – XV в.//АЮЗР – Ч. 8, – Т. 2. – Київ, 1894.- С. 29, 31.

29. Довідник з археології України/упоряд. І. С. Винокур та ін. – Київ: Наук. думка, 1984. – 222 с.

30. Українська козацька республіка//Радянське Поділля. – 1990. – 16 верес. (№ 178).

31. Книга пам'яті України. Хмельницька область. – Хмельницький: Поділля, 1996.- Т. 6. – 720 с.

32. Історія села Песець. Літопис, що ведеться вчителями та учнями Песецької ЗОШ І-ІІ ст., 25 с.

33. Медобори: альманах. -Хмельницький: ПП Цюпак А. А., 2018.- № 13. –352 с.

34. Білик А. Д. Вулиця імені Патона//Наддністрянська правда. – 1993.- 1 верес. (№ 65).

35. Бурдо Н. Б. Ожеве//Енциклопедія трипільської цивілізації. – Київ, 2004.-Т. 2. – С. 381.

36. Варгатюк А. С. Село над Дністром//Наддністрянська правда.-1997.-20 трав. (№ 37).

37. Відейко М. Ю. Видобуток та обробка кременю//Енциклопедія трипільської цивілізації. – Київ, 2004. – Т. 1. – С. 261–271.

38. Грушевський М. С. Барське староство: іст. нариси (XV–XVIII ст.). –Київ, 1894.- С. 155, 157, 172.

39. Ковальський М. І. З подільської давнини//Русская старина. – Санкт-Петербург, 1911.- С. 229–542.

40. Кордонська Н. І. Сіяч знань і добра. Про життєвий шлях педагога-практика з Хмельниччини Кордонського І. С. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2006. –376 с.

41. Кордонська Н. І. Освітняни Новоушиччини. – Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2016. – 228 с.

42. Малишевський І. Ю. Міст через три життя: роман. – Київ: Дніпро, 1982.-312 с.

43. Малишевский И. Ю. Мост через три жизни: роман. – Москва: Советский писатель, 1987.-336 с.

44. Мельник Г. Т. Дерево життя. – Чернівці: Прут, 2004. – 84 с.

45. Мельник Е. М. Посилення громадсько-педагогічного руху в Україні за рідну мову і національну школу (початок ХХст.). Етнічна історія народів Європи. Київ –2002. – вип. 12. – С. 59–65.

46. Матійчина Н. Г., Мельник Л. Ю. Жито на камені: іст.-краєзн. нарис про село Глибівку Новоушицького району. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2013.- 80 с.

47. Панасюк В.В. Подільське село Куча: іст. нарис.- Нова Ушиця, 2016.-65 с.

48. Петрунь В.Ф. Малиновецька, гринчуківська та незвиська кремениста сировина в енеолітичній техніці Придністров'я//Міжнародна археологічна конференція «Трипільське поселення Кошилівці –Обоз.». Наук. матер. – Заліщики, 1998. – С. 39–40.

49. Сенкевич Г. Пан Володиевский: роман. – Москва: Худож. лит., 1984. – 423 с.

50.Сіцинський Ю.Й. Археологічна карта Подільської губернії/упорядн. О.Л. Баженов.- Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004.- 136 с.

51.Сіцинський Ю.Й. Гектор Кам'янецької фортеці//Хмельницький обласний краєзнавчий музей/передм. та упорядн. А.М. Трембіцький.- Хмельницький, 2003. – 30 с.

52. Приходы и церкви Подольской епархии. Під редакцією Ю.Й. Сіцинського. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008.- 996 с.

53. Сіцинський Ю. Й. Рукописна праця «Лірницькі пісні. Матеріали народної словесності. 1881 р.». //Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Дк 5295.

54. Сіцинський Ю.Й. Поділля під владою Литви: монографія/упорядн. Вашук Д., Мощак М.- Кам'янець-Подільський, 2009.-160 с.

55. Степаненко Г.В. Культурно-освітня діяльність православного духовенства Поділля (XIX – початку XX ст.)//Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: зб.наук.пр./Нац. Акад. наук України, 2001. –№ 2. – С. 214–227.

56. Храпак П.Д. Технічний регламент: безпека без ілюзій. – Хмельницький: Поділля-Полірек, 2008.-348 с.

Зміст

В. С. Прокопчук. За велінням серця	3
--	---

Розділ I

Завітайте в Хребтіїв	8
У Хребтіїв на відпочинок	10
Грушевий рай	12
Поласуйте шовковицею	13
Неформальний поділ угідь	14
Чи поділявся Хребтіїв на райони?	14

Розділ II

Таємниці Хребтіївського яру.

Запрошуємо в подорож	16
Нижний, мужній Бурнак	16
Застава	19
Федьова Левада	20
Козацька дорога	22
Левада та млин Крижевського	
Використання води як ознака цивілізації	22
Петечкова хата	24
Чергова хвиля цивілізації	25
Про що повідомила завідувача Хребтіївською бібліотекою Тетяна Михайлівна Головатюк-Дейбук?	26
Другий млин	26
Стиль життя в Хребтіївському яру	27

П.Д. Храпак	279
Панські жолоби	28
Хребтіївський таран.....	29
Батько механізації	30
Бурлакові та Тернівські жолоби.....	31
Калюська стежка	33
Фосфорити з Хребтіївського яру	34
Хребтіївський маєток – перлина архітектури XVIII століття	34
П. Д. Храпак. Хребтіївська затока (пісня-балада)	36
Т. О. Храпак. Пісня –балада XXI століття (анотація)	39
Панорама маєтку	39
У Хребтієві – широкоекранний фільм	40

Розділ III

Хребтіїв із глибини тисячоліть.....	41
Перша письмова згадка про Хребтіїв.....	41
П. Д. Храпак. Звідки у Хребтієві кременеві знаряддя праці? (наукова стаття, скорочено)	43
Знахідка на Ріжку епохи черняхівської культури.....	45
Погоріла	50
Поділля під владою Литви. Кому належав Хребтіїв у ті часи? ..	51
Городище – форпост часів Київської Русі	52
Кучерів лісок.....	54
Дірява скала.....	55
Фільм про Хребтіїв	55

Розділ IV

Маєток родини Патонів	61
------------------------------------	-----------

Розділ V

Історичні віхи Хребтієва та Поділля	70
--	-----------

Розділ VI

Рід Собанських на теренах Хребтієва	71
Виписка із інвентаря Хребтіївського маєтку поміщика Костянтина Павловича Собанського	72
Аналіз даних виписки із інвентаря	73
Спогади колишнього жителя Хребтієва М. І. Ковальського	74
Лірницькі пісні	79
Панщина	80
А як було в «Миньковецькій державі»?	80

Розділ VII

Рід Патонів. Славні сини України	81
Свідчення мешканки Хребтієва Катерини Матірко	82

Розділ VIII

Здавна працюючі Хребтіївські родини	94
Побудуй хату, або подивіться, дівчата, в мене рублена хата	94
Виготовлення брусів та дошок з дубових колод	96
Родина Антоновичів (долі людські)	97
Хребтіївські родини в період колективізації	101
Із розповіді Мельник Ганни Павлівни (1913–2015). Розірвані долі	102
Родина Волошуків	103
У котловані	104
Вони будували Дністровську ГЕС та місто енергетиків Новодні- стровськ	109
Родина Кучерів	112
Родина Матіроків	122

Велика родина Мудриків	123
В. С. Прокопчук. Мудрик Костянтин Михайлович – Майстер спорту України, Заслужений тренер України (нарис)	128
Пригода на Погорілі	131
Багатодітні Хребтіївські сім'ї	132

Розділ IX

Хребтіїв у роки Другої світової війни	137
Перші дні війни	137
Вивезення молоді на роботу до Німеччини	138
Донька приїхала	138
Другий приїзд Докії Дмитрівни	139
Доброзичливість Бузі	139
Березень 1944-го	140
Бій у Хребтіївському яру	142
Бій на Погорілі	142
Відлуння війни (Із розповіді Бурлаки Марії)	143
Свідчення Кучер (Готко) Ганни Федорівни	143
Дисципліна мусить бути гуманною та свідомою	143
П. Д. Храпак. У вихорі життя (вірш)	144
П. Д. Храпак. Солдатські чоботи (нарис)	145
П. Д. Храпак. Незабутній день	148
Відновлення та розвиток колективного господарства	150
Перша хвиля електрифікації Хребтієва (1959–1960 рр.)	153

Розділ X

Розвиток освіти у віддаленому селі	154
Перші освітні заклади	154

А як у волості?.....	155
Розвиток освіти у повітовому місті Новій Ушиці. Унікальне відкриття	156
Училище в Старій Ушиці (1843 р.).....	158
Про відкриття в Новій Ушиці народного училища (1869 р.)	160
Педагогічний екстернат.....	164
Подальший розвиток освіти в Ушицькому повіті.....	169
Михайло Патон – почесний блюститель Хребтіївського училища (1903 р.).....	172
У Хребтієві нова школа (освячена у 1912 році).....	173
Рух за вивчення у навчальних закладах української мови	176
У Хребтієві 4-х річна школа (1922 р.).....	177
Хребтіївська семирічна (пізніше восьмирічна) школа.....	184
П. Д. Храпак. Він бачив проблему з коріння	185
У Хребтієві нова простора двоповерхова школа (1990 р.).....	191
Дошкільний навчальний заклад «Дзвіночок»	194

Розділ XI

Культура та побут селян	195
Церкви та парафії.....	195
Святкування Івана Купала на Тернівці.....	197
Виготовлення полотна та інших виробів	200
Прання білизни в зільницях.....	202
Плетіння із лози	202
Стінгазета в сільському клубі	203
Концерти та вистави у сільському клубі та за межами села.....	204
Дует семикласниць	207
Драматичний гурток сьогодні	209

Хребтіївські троїсті музики, духові оркестри	209
Духовий оркестр Хребтіївської восьмирічної школи	211
Оркестр струнних інструментів.....	212
Гурток баяністів	212
Скоромовки, звичаї, обряди, пісні	213
Щира усмішка	214
Весільні та інші народні пісні.....	215
Така доля моя.....	215
Дякую, рідна мамо	216
Пісні наддністрянського краю	218
А над Дністром розквітла сон-трава	221
Черешнева дорога	223
Волошкове танго	225
Терен.....	227
Конвалії	229
Альма-матер.....	231
Грибочки	233
Кульбабки.....	235
Моя Нова Ушиця	235
Сунічки.....	239
Хмельницький осінній.....	241
Шавлія	243
Про автора	245
Виробнича діяльність, інноваційні розробки	253
Важливо переконати	257
Від автора	269
Список використаних джерел	273

Петро Данилович ХРАПАК

ХРЕБТІЇВ:

старовинне подільське село

на лівому березі середнього Дністра

(науково-пізнавальне видання)

Літературний редактор **Тетяна Олександрівна Храпак**
Технічний редактор **Ніна Іванівна Кордонська**

Збір матеріалу про односельців: Ю. Т. Ващук, О. В. Величко, П. А. Волощук, Т. М. Головатюк, В. П. Мудрик, Л. О. Таланчук, Г. П. Туряк, Ф. П. Тулайданов, П. Д. Храпак.

Автор вдячний Віктору Степановичу Прокопчуку, доктору історичних наук, професору, та Байдичу Володимирі Григоровичу, кандидату історичних наук, директору Державного архіву Хмельницької області за методичну допомогу в роботі з архівними документами.

ISBN

УДК 94 (477. 43/. 44)

ББК 63.3 (4УКР. 4ХМЕ)

X 90

Перше друковане видання

Підписано до друку 10.07.2018 р.

Формат 60х84/16 Папір офсетний,

Гарнітура Times New Roman,

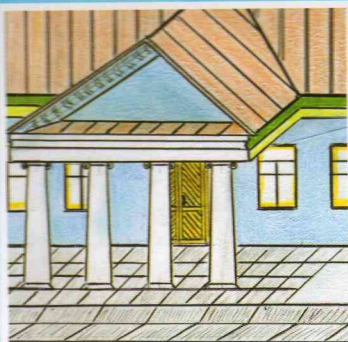
Друк цифровий, Ум. друк. арк - 16,5

Наклад 1000 прим. Зам. №3

Надруковано: ФОП Мельник А.А.

м. Хмельницький, вул. Чорновола, 37

т/ф (0382) 74-69-49, 74-32-22

Чотирьохколонний портик
центрального входу в
палац маєтку М.О.Патона
(відтворено автором)

Зі сходу будівля двоповерхова,
з балконом - галереєю з колонами
в центрі горішнього поверху

Колонна зала
сьогодні

Фрагмент оздоблення
колони

Декор з гакм для
підвішування
підсвічника в
голубій залі

Дошкільний навчальний заклад
«Дзвіночок» діє сьогодні

У Хребтієві буде свій лікар